

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΝΑΤΖΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΑΘΗΝΟΔΩΡΟΣ Δ. ΔΟΥΣΗΣ

Α.Μ.: 7113Μ034

ΑΘΗΝΑΙ 2015 μ.Χ.

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ»**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΟΥΤΝΑΤΖΗΣ**

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΑΘΗΝΟΔΩΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΟΥΣΗΣ

Α.Μ.: 7113Μ034

ΑΘΗΝΑΙ 2015 μ.Χ.

*Αντιχάρισμα στους γονείς, στον γέροντα, στον
εκπαιδευτή και στους καθηγητές μου,
Δημήτριο και Δήμητρα,
γέροντα - πατέρα Ιωάννη,
Κωνσταντίνο Θεοχάρη,
Βλάσιο Παπαρηγορίου,
Μιχαήλ Μιχόπουλο,
και Στέφανο - Θεόδωρο Στεφανόπουλο († 30.06.2004)
τους αμίμητους φάρους
όλων των εποχών, ας είναι σύσταση η
μακρά σπουδή και η μεγάλη αγάπη που με
έκαναν το έργο σας να μελετήσω...¹*

¹ Πρβλ. Dante Alighieri, Divine Comedy, Inferno, Canto I , 81-87 «O de li altri poeti onore e lume vagliami 'l lungo studio e 'l grande amore che m'ha fatto cercar lo tuo volume. Tu se' lo mio maestro e 'l mio autore; tu se' solo colui da cu' io tolsi lo bello stilo che m'ha fatto onore».

Ευχαριστίες

Θεωρώ υποχρέωση μου να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους ανθρώπους, η συμβολή των οποίων αποτέλεσε το εναρκτήριο έναυσμα για την ενασχόληση με την παρούσα εργασία.

Ήμουν νέος Υπαστυνόμος, μόλις δύο ημέρες που είχα αποφοιτήσει από τη Σχολή Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας, και τοποθετήθηκα στο Τμήμα Τροχαίας Καπανδριτίου για την άσκηση των καθηκόντων μου.

Σε μία από τις πρώτες και συνεχείς περιπολίες για να αναγνωρίσω - «χαρτογραφήσω» τα όρια του αχανούς τομέα (έως τα βορειανατολικά όρια του νομού Αττικής!) αρμοδιότητας της Υπηρεσίας μου, μέσα σε υπερβολικά σύντομο χρονικό διάστημα, λόγω της αντιπυρικής περιόδου, οι συνεργάτες - συνάδελφοι μου με οδήγησαν - ξενάγησαν και στον κόμβο της Σφενδάλης.

Μια περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους στην ανατολική πλαγιά του όρους Πάρνηθας, καλυπτόμενη από πυκνό πευκοδάσος, η οποία καλωσορίζει τους ανυποψίαστους διαβάτες και οδηγούς [(για την κρυμμένη ομορφιά και την έκταση της οροσειράς (:)] με μία λιτή μεταλλική πινακίδα.

Εκεί, αντίκρισα και την ανωτέρω πινακίδα στην οποία αναγράφεται το εξής: «Μη ανθρακεύειν, μηδέν μολεύειν, μηδέν πρημνίζειν».

Με λύπη κιόλας κι απορία, ατένιζα την επιγραφή. Ήταν δυνατόν;

Αμέσως θυμήθηκα τον αείμνηστο καθηγητή μου, Στέφανο - Θεόδωρο Στεφανόπουλο.

Συμπληρώθηκαν δώδεκα χρόνια, απ' όταν ο καθηγητής Στέφανος - Θεόδωρος Στεφανόπουλος κοιμήθηκε και επισκέφθηκε τον "κόσμο των αγγέλων".

Αυτός ο μέγας σ' όλα, σε γνώσεις, σε κριτική σκέψη απετέλεσε μαζί με τους καθηγητές κ. Βλάσιο Παπαρηγορίου και κ. Μιχαήλ Μιχόπουλο τους στυλοβάτες της πανεπιστημιακής κοινότητας.

Η αγάπη προς τους φοιτητές και η άσβεστη δίψα για γνώση, ένα μείγμα πλατωνικού στοχασμού και αριστοτελικής έκφρασης, ένας συνδυασμός μεστού συλλογισμού και λακωνικής διατύπωσης ήταν λίγα από τα χαρακτηριστικά του καθηγητού μου.

Πέρασαν δώδεκα χρόνια, από τότε που μας παρουσίαζε, Απρίλιο του 2004, το Φ.Ε.Κ., έξω από την αίθουσα Β6 του γυάλινου κτηρίου, με το οποίο συστήθηκε το παρόν Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών με τίτλο "Νομικός Πολιτισμός".

Έχοντας ως πρότυπο τον αγαπητό και αγαπημένο μου καθηγητή, αποτελώντας το τελευταίο "πνευματικό παιδί", είχα την τύχη επί τεσσάρων εξαμήνων να με καθοδηγεί, έτυχα υποτροφιών και αριστείων από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, σε μία προσπάθεια να ξεπεράσω τον Δάσκαλο, που μεταλαμπάδευσε την ακόρεστη δίψα για γνώση.

Πόσες φορές δεν επισκέφθηκα τους αρχαιολογικούς χώρους για να προσπαθήσω να κατανοήσω το περιγραφόμενο μεγαλείο των Ελλήνων στο μνημειώδες, πλέον κλασικό, έργο του, Ελλήνων Θέσμια, το δικό μου «ευαγγέλιο».

Με συγκίνηση διάβασα, λοιπόν, την επιγραφή, ενθυμούμενος το Δάσκαλό μου, Στέφανο - Θεόδωρο Στεφανόπουλου για τα ιδανικά, τις αξίες και το εν γένει μεγαλείο της «αόριστης αρχής» της Αθήνας.

Εχθρός της Αληθείας είναι η Λήθη· καθώς Α στερητικό και Λήθη (<λανθάνω= ξεχνάω). Η Λήθη, κόρη της Έριδος, ποτέ δεν «επισκέφθηκε» το ελληνικό έθνος.

Οι πρόγονοί μας, οι ένδοξοι και κραταιοί Έλληνες, είχαν τη φυσική τάση για μεταβολή προς το καλλίτερο, υπερβαίνοντας την απλή επιβίωση και ανεβαίνοντας σε υψηλότερες, φωτεινές και ουράνιες σφαίρες. Δημιούργησαν πολιτισμό, μετέδωσαν και καλλιέργησαν ιδανικά και αξίες, που αποτελούν φάρο και οδηγό για τις σύγχρονες κοινωνίες.

Πράγματι, χωρίς ιδανικά και αξίες ο άνθρωπος είναι φτωχός εσωτερικά, μένει στάσιμος στη ζωή και στρέφεται κατά του εαυτού του.

Μία τέτοια διαχρονική αξία αποτελεί και η προστασία του περιβάλλοντος.

Ακριβώς για τον λόγο αυτόν, που με έφεραν σε επαφή με το μεγαλείο του πολιτισμού των προγόνων μας, και με ώθησαν με την ενασχόληση της παρούσας

εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Διοικητή και το προσωπικό, συνεργάτες και συναδέλφους, του Τμήματος Τροχαίας Καπανδριτίου.

Ακολούθως, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή, κύριο Στυλιανό - Ιωάννη Κουτνατζή, λέκτορα του τμήματος Νομικής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, για το γεγονός ότι μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα καθώς και για την πολύτιμη συμβολή, καθοδήγηση και υποστήριξη κατά τη διάρκεια της πραγματοποίησής της.

Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου και στα λοιπά μέλη της τριμελούς επιτροπής, κκ. Βλάσιο Παπαρηγορίου και Ηλία Νικολόπουλο, καθηγητές του Παντείου Πανεπιστημίου, οι οποίοι δέχτηκαν να αξιολογήσουν και να βαθμολογήσουν την παρούσα εργασία.

Παράλληλα, ένα μεγάλο πηγαίο ευχαριστώ, οφείλω στον στυλοβάτη καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου, τον «Νοῦν τῆς διατριβῆς», καθηγητή κ. Μιχαήλ Μιχόπουλο, τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή, για την ακόρεστη δίψα διδασκαλίας.

Προσέτι, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά, τον ηγούμενο της Ι.Μ. Αγίας Τριάδας Μετεώρων πατέρα Δομέτιο, τον ηγούμενο της Ι.Μ. Βαρλαάμ Μετεώρων πατέρα Ισίδωρο καθώς και ιδιαίτερα τον σεβάσμιο γέροντα - πατέρα Ιωάννη της Ι.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Χρυσίνου (Αμπέλια Καλαμπάκας) όχι μόνο για την εκτενή προσευχή και την πνευματική τους καθοδήγηση αλλά και για την γνωριμία με την ανέσπερη λαμπρότητα της Βασιλείας του Θεού.

Παράλληλα θεωρώ υποχρέωσή μου να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες, στους ανθρώπους, η ανοχή, η κατανόηση, η παρότρυνση και κυρίως η υπομονή των οποίων μου επέτρεψε την ισόρροπη άσκηση των καθηκόντων (αστυνομικά καθήκοντα, συμμετοχή σε επιτροπές και ομάδες διοίκησης έργων) με τη φοιτητική έρευνα και ανελλιπή φοίτησή μου, στο παρόν Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Για το λόγο αυτό οφείλω αιώνια ευγνωμοσύνη ιδιαίτερα τους γονείς μου, Δημήτριο και Δήμητρα, τον αδελφό μου Γεώργιο που «υπέστησαν τις συνέπειες της παρούσας εργασίας» και κυρίως τον δίδυμο αδελφό μου, Παναγιώτη για τις πολύτιμες πληροφορίες του στην επιστήμη της γεωπονικής και που για μία ακόμα φορά συνέβαλε στην μορφοποίηση και στην εκτύπωση της παρούσας μελέτης

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερος τους γονείς μου Δημήτριο και Δήμητρα, τον γέροντα - πατέρα Ιωάννη, την Ασημίνα Ζαφειράκη, τον Προκόπιο Γλεζέλη, την Μαρία Μπασδέλη, τους καθηγητές Βλάσιο Παπαρηγορίου και Μιχαήλ

Μιχόπουλο, τον Σπυρίδωνα Αργυρό, τον Κωνσταντίνο Μαντζιώρη, τον Ταξίαρχο ε.α. Κωνσταντίνο Ζαρμακούπη και ειδικά τον Ταξίαρχο ε.α. Κωνσταντίνο Θεοχάρη που με έμαθαν να βαδίζω στους δρόμους της ηθικής και τιμότητας, υπενθυμίζοντάς μου ότι, είτε βραδιάζει, είτε φέγγει, μένει λευκό το γιασεμί...

Εύχομαι η παρούσα να ανταποκριθεί στις προσδοκίες τους.

Σημειώνεται ότι στην παρούσα εργασία ακολουθείται κατά το μέτρο του δυνατού η δομή του πλάνου και η παρουσίαση της βιβλιογραφίας κατά το πρότυπο του αειμνήστου καθηγητού μου Στεφάνου - Θεοδώρου Στεφανοπούλου.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του συγγραφέα. Παραπομπές στο παρόν έργο θα πρέπει να γίνονται ως ακολούθως:

Όνομα Συγγραφέα, Θέμα Εργασίας, Όνομα Διδάσκοντος, Έτος.

Φωτογραφία 2:

*Δασικός Χάρτης στον κόμβο της Σφενδάλης,
όπου αναγράφεται ο ανωτέρω αττικός νόμος*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	1
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ.....	16
-----------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	24
---	----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (1975/86/01/08)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	30
----------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

(1975/86/01/08).....33

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ

ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ
ΕΥΡΩΠΗΣ53**

**I. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων Ανθρώπων και η Προστασία του
Περιβάλλοντος.....55**

II. Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω αποφάσεων του ΕΔΔΑ58

**II.A Προστασία του περιβάλλοντος και Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και
οικογενειακής ζωής.....58**

II.B Προστασία του περιβάλλοντος και λοιπά δικαιώματα68

III. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και η Προστασία του Περιβάλλοντος .75

IV. Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω αποφάσεων της ΕΕΚΔ78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ.....85

I. Η Πολιτική Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....89

**II. Δικαίωμα Προστασίας Περιβάλλοντος και Χάρτης Θεμελιωδών
Δικαιωμάτων93**

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ105

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....109

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ110

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ

ΑΕΔ	Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
ΑΠΕ	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
Βλ.	Βλέπε
ΓΕΔ	Γενικό Δικαστήριο
Δικαστήριο ή ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΟΔΑ	Διεθνής Οργανισμός Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Δηλ.	Δηλαδή
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΚΔ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων
ΕΚΑΕ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής
ΕΚΑΧ	Ενέργειας
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΔΑ ή Σύμβαση	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΙΜΔΑ	Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα

	Δικαιώματα του Ανθρώπου
Κ.Ε.	Και Επόμενα
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
Ν.	Νόμος
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΑ	Προεδρικό Διάταγμα
Περ.	Περίπου
Πρβλ.	Παράβαλε
Σ.	Σύνταγμα ή Συντάγματος
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΕΚ	Συνθήκη (περί ιδρύσεως) της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
ΧΘΔ ή Χάρτης	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων
UNCHE	Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον United Nations Conference on the Human Environment

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι το δικαίωμα διαβίωσης σε ένα υγιεινό, καθαρό και βιώσιμο περιβάλλον έχει θεμελιώδη σημασία. Η επιβίωση του ανθρώπινου είδους στο εγγύς μέλλον προϋποθέτει την προστασία του περιβάλλοντος. Το μέλλον της ανθρωπότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την προστασία των φυσικών πόρων και των διάφορων οικοσυστημάτων, την ύπαρξη των οποίων έχει απειλήσει σοβαρότατα η ανθρωπογενής δραστηριότητα.

Παρ' όλη τη θεμελιώδη σημασία του περιβάλλοντος, εθεωρείτο ως προέκταση και αναγκαίο μέσο διαφύλαξης άλλων εννόμων αγαθών και κυρίως της υγείας² και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας.

Η συσσώρευση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκάλεσε η αλματώδης τεχνολογική εξέλιξη σε συνδυασμό με την απρογραμματίστη οικονομική ανάπτυξη και το σύγχρονο υπερκαταναλωτικό τρόπο ζωής οδήγησαν στην υπέρμετρη εκμετάλλευση και μόλυνση του περιβάλλοντος.

Ιδιαίτερα επίδραση για την ευρύτερη συνειδητοποίηση και ευαισθητοποίηση του περιβαλλοντικού προβλήματος άσκησαν τρία γεγονότα³: Το βιβλίο της R. Carson⁴ «Σιωπηλή Άνοιξη», το ατύχημα

² Στην παρούσα χρησιμοποιείται η ετυμολογική γραφή της λέξεως. Βλ. Ε. Λιδέλλου - Ρ. Σκώττου, Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Β' Έκδοση, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2006, λήμμα υγεία.

³ Βλ. Αλ. Σακελλαρόπουλου, Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος από νομική σκοπιά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1987, σελ. 25.

⁴ Η Rachel Luise Carson ήταν αμερικανίδα συγγραφέας, επιστήμονας και οικολόγος, η οποία με το βιβλίο της «Σιωπηλή Άνοιξη» (1962), έκανε μια δυναμική έκκληση για να σταματήσει η αδιάκριτη χρήση φυτοφαρμάκων.

(ναυάγιο) του πετρελαιοφόρου Torrey Canyon⁵ και η τραγωδία των κατοίκων της ιαπωνικής πόλης Minamata, από την οποία και προέκυψε η ομώνυμη νόσος⁶.

Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με το φοιτητικό αναβρασμό («Γαλλικός Μάης⁷») στη Γαλλία, στη Γερμανία και τη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στη Στοκχόλμη⁸ οδήγησαν στην (επαν)εμφάνιση, μιας νέας επιστήμης, της «Οικολογίας».

⁵ Το πετρελαιοφόρο του Torrey Canyon εξόκειλε στις ακτές της Κορνούλης, στη νοτιοδυτική ακτή του Ηνωμένου Βασιλείου, την άνοιξη του 1967, περιχύνοντας 120.000 τόνους αργού πετρελαίου στη θάλασσα. Απετέλεσε μία από τις πιο σοβαρές διαρροές πετρελαίου στον κόσμο προκαλώντας τεράστια ρύπανση σε θάλασσα και ακτές μέχρι να το βυθίσει η Αγγλική Αεροπορία.

⁶ «Νόσος» Minamata είναι η ονομασία που δόθηκε στη δηλητηρίαση υδραργύρου, η οποία εκδηλώθηκε σε ανθρώπους που κατανάλωσαν μολυσμένα θαλασσινά, αλιευμένα από τον ομώνυμο ιαπωνικό κόλπο και τα γειτονικά παράκτια ύδατα, στην περίοδο που ακολούθησε το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Κρούσματα δηλητηρίασης άρχισαν να αναφέρονται τη δεκαετία του 1950, το εργοστάσιο όμως που μόλυνε την πόλη έκλεισε μόλις το 1968! Η δηλητηρίαση προερχόταν από την αποβολή στη θάλασσα μεθυλυδραργύρου (η πιο τοξική μορφή υδραργύρου) από την έδρα της παρακείμενης βιομηχανικής εγκατάστασης της επιχείρησης Chisso Company Limited.

⁷ Η πολιτική και κοινωνική αναταραχή που ξέσπασε στη Γαλλία κατά τη διάρκεια των μηνών Μαΐου - Ιουνίου του 1968 απετέλεσε σημείο - σταθμό για τη μετάβαση από το συντηρητισμό στις φιλελεύθερες ιδέες με παράλληλες διαμαρτυρίες φοιτητών σε όλο τον κόσμο.

⁸ Η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (UNCHE) πραγματοποιήθηκε στη σουηδική πρωτεύουσα το διάστημα από 5 μέχρι 16 Ιουνίου 1972. Συμμετείχαν αντιπροσωπείες από εκατόν δεκατρία κράτη, εκ των οποίων μόνο δύο εκπροσωπήθηκαν από τους Πρωθυπουργούς τους, η Σουηδία και η Ινδία. Η πρωτοτυπία της συνίστατο στο ότι το περιβάλλον εντάχθηκε στην πολιτική ατζέντα για πρώτη φορά.

Ο ελληνογενής όρος «Οικολογία⁹», ετυμολογούμενη από τις δύο αρχαίες ελληνικές λέξεις, οίκος και λόγος, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1870 από τον Γερμανό βιολόγο Ernst Haeckel και απέδιδε την επιστήμη της σχέσης των οργανισμών με το περιβάλλον¹⁰.

Από τα τέλη του 1960 άρχισε πλέον να χρησιμοποιείται με μεγάλη συχνότητα και να έχει τη σημερινή έννοια του όρου, δηλ. της αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος, προσδίδοντάς της, έτσι, και πολιτικές διαστάσεις¹¹.

Η όξυνση των οικολογικών προβλημάτων λόγω της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και της διαδικασίας διεθνοποίησης του κεφαλαίου (παγκοσμιοποίηση), είχαν διττό αποτέλεσμα. Από τη μία έγινε αντιληπτό ότι, ούτε οι φυσικοί πόροι είναι ανεξάντλητοι, ούτε η φύση είναι σε θέση να εξισορροπεί κάθε φορά και για πάντα τις διαταραχές που προκαλεί η οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη η ευαισθητοποίηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού σε σχέση με τα περιβαλλοντικά ζητήματα ήταν ραγδαία.

Λόγω της αμφισβήτησης των υπαρχουσών αξιών είχαμε την μετάβαση από την κοινωνία της κατανάλωσης στα οικολογικά προβλήματα¹².

⁹ Ιστορικά πρόδρομος της οικολογίας, υπήρξε ο Αριστοτέλης που χρησιμοποιεί τον όρο «κράσις» για να δηλώσει τις κατάλληλες αναλογίες νερού και αέρα στο περιβάλλον. Δημιουργία, επίσης, της ελληνικής διάνοησης αποτελούν οι έννοιες του πεδίου (territory) και του ενδιαίτηματος (habitat) με εκφραστή τον Αριστοτέλη, όπου ο μαθητής και διάδοχος του Τύρταμος (Θεόφραστος) συνέχισε και διεύρυνε την οικολογική αυτήν προσέγγιση. Βλ. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, Τόμος ΜΣτ', Αθήνα 2004, λήμμα οικολογία.

¹⁰ Βλ. Αικ. Γιαννακοπούλου, Η νομική προστασία του περιβάλλοντος, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1981, σελ. 9.

¹¹ Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001, σελ. 21.

¹² Το σύνολο των νέων αξιών ήταν κυρίως: περιορισμός - εκμηδενισμός της βίας, διεθνής αλληλεγγύη, προστασία της φύσης και βιολογικής ποικιλότητας. Για περισσότερες

Συνάμα διαπιστώθηκε ότι η προστασία του περιβάλλοντος δεν μπορούσε να είναι αποκλειστική υπόθεση ενός μόνο κράτους. Όπως ακριβώς κυκλοφορούν οι άνθρωποι και τα προϊόντα ελεύθερα, έτσι ακριβώς και τα μολυσμένα ύδατα και ο μολυσμένος αέρας «κυκλοφορούν», καθιστώντας αναγκαία και επιβεβλημένη δικλείδα ασφαλείας την συνεργασία όλων των αρχών σε τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

Η ορατή αυτή υποβάθμιση του περιβάλλοντος στο μακρόκοσμο και στον μικρόκοσμο οδήγησε στην περιβαλλοντική - οικολογική αφύπνιση και στην ανάδειξη της οικουμενικότητας του περιβάλλοντος και της οικουμενικότητας των περιβαλλοντικών κινδύνων.

Μέσα σ' αυτό το μωσαϊκό, ο νομοθέτης άρχισε να επεμβαίνει, δυστυχώς αργοπορημένα, στο θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος, προσδίδοντάς του αυτοτελή και θεμελιώδες χαρακτήρα.

Καίτοι διαμορφώθηκε η τάση προστασίας του περιβάλλοντος ως αυτοσκοπός¹³ και συνδέθηκε με τα ανθρώπινα δικαιώματα, απαντά σε **ελάχιστα νομικά δεσμευτικά** διεθνή κείμενα.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση των διατάξεων του ισχύοντος Συντάγματος της Ελλάδος ως προς την προστασία του περιβάλλοντος.

Κατόπιν θα εξετάσουμε την προστασία του περιβάλλοντος σε τριμερές επίπεδο, ήτοι:

- τις διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία αν και θεμελίωσε ένα πρωτότυπο σύστημα

πληροφορίες βλ. Ι. Σακιώτη, Πολιτική Ιδεολογία, περιβαλλοντικό ζήτημα και οικολογικό κίνημα στο Περιβάλλον και Κοινωνία, Μύθοι και Πραγματικότητα, Θ. Ανθοπούλου - Δ. Παπαδοπούλου (επιμ), Α' Έκδοση, εκδ. Γουτεμβέργιος, Αθήνα 2005, σελ. 138.

¹³ Βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 3.

διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με το οποίο παρέιχε στα άτομα το πλεονέκτημα του δικαστικού ελέγχου όσον αφορά το σεβασμό των δικαιωμάτων, εντούτοις δεν αναφέρεται στην προστασία του περιβάλλοντος,

- τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη που αποτελεί χαλαρό βραχίονα του Συμβουλίου της Ευρώπης στα κοινωνικά δικαιώματα και στην ουσία προέκταση της ΕΣΔΑ και
- τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων που εδραιώνει σε ένα ενιαίο κείμενο τα θεμελιώδη δικαιώματα που ισχύουν σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, με την παράλληλη επισκόπηση της ενωσιακής περιβαλλοντικής πολιτικής.

Αποτελεί όμως αναμφισβήτητο γεγονός ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός στηρίζεται σε τρεις πυλώνες: στο αρχαιοελληνικό πολιτισμό, στο ρωμαϊκό δίκαιο^(14;) και στον χριστιανισμό.

Για το λόγο αυτό καθίσταται αναγκαία η χρήση όχι μόνο της νομικής επιστήμης η οποία «φορτίζει τους ανθρώπους φορτία δυσβάστακτα»¹⁵ αλλά και της ιστορικής διότι έτσι διαφαίνεται όχι μόνο η κοινωνική δομή, αλλά και ο πυρήνας της κρατούσας ιδεολογίας στην εκάστοτε κοινωνία και οι απώτεροι στόχοι της.

¹⁴ Κωδικοποίηση του δικαίου παρατηρείται και στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο. Βλ. Πορφύριος, Περί αποχής εμψύχων 4, 22.

¹⁵ Πρβλ. Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον, 11, 45-46 «Αποκριθείς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῶ· διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις. ὁ δὲ εἶπε· καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἐνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψάυετε τοῖς φορτίοις».

Άλλωστε, ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν ¹⁶, το οποίο ισχύει απόλυτα και στην ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας.

Για το λόγο αυτό, πρώτα θα εξετάσουμε τη θέση της ελληνορθόδοξης παράδοσή μας, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος.

¹⁶ Από το Απόσπασμα 910, που αποτελεί τμήμα κάποιου χορικού από άγνωστο ή τουλάχιστον αταύτιστο έργο του Ευριπίδου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ¹⁷

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η προστασία της φύσης απαντάται ως θεσμός, ήδη από την αρχαιότητα, διότι στην ουσία αποτελούσε και αποτελεί τρόπο διασφάλισης των βιοτικών αγαθών για τον άνθρωπο.

Η φύση αρχικά ήταν θεοποιημένη και πολλές θεότητες βρίσκονταν σε απευθείας σύνδεση και ταύτιση με το φυσικό περιβάλλον και την προστασία του περιβάλλοντος, οι παραβάτες των οποίων πολλές φορές τιμωρούνταν ακόμη και με το θάνατο (π.χ. μύθος του Ερυσίχθονος¹⁸). Μεταξύ αυτών ήταν η Γαία, η Δήμητρα¹⁹, η (Αγροτέρα) Άρτεμις, οι Νύμφες²⁰ κ.α.

¹⁷ Πρέπει να τονιστεί ότι μέρος της ελληνόρθοξης παράδοσης αποτελεί και το Βυζάντιο. Όπως είχε παρατηρήσει ο Alexander Alexandrovich «χωρίς το Βυζάντιο δεν θα υπήρχε σήμερα πολιτισμένη Ευρώπη. Η ελληνικότητα του Βυζαντίου παρά τα σκιερά του σημεία, είναι πασιφανής. Κυρίως από την παιδεία και τη γλώσσα». Επιφυλασσομένος περαιτέρω ανάλυσης σε άλλη εργασία αξίζει να μνημονευθεί το νομικό έργο για την πολεοδομία του Ιουλιανού Ασκαλωνίτη. Βλ. Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλο Αρμενοπούλου, Βιβλίου Δεύτερον, Τίτλος δ, παρ. 12 - 88.

¹⁸ Βλ. Καλλιμάχου, Ύμνοι, 6.24 - 6.139, (Ύμνος στη Δήμητρα), «...τουτάκις ά χειρων Έρυσίχθονος άψατο βωλά ... αύτίκα οί χαλεπόν τε και άγριον έμβαλε λιμόν, αίθωνα κρατερόν, μεγάλα δ' έστρεύγετο νούσφ...».

¹⁹ Δήμητρα σημαίνει μητέρα γη, εκ των όρων δα και μήτηρ. Βλ. Ι. Σταματάκου, Λεξικόν της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα 2002.

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ι. Κακριδή (επιμ.), Ελληνική Μυθολογία, Τόμος Β', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.

Περαιτέρω πολλοί φιλόσοφοι επεσήμαναν τους κινδύνους από τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες. Σε αυτούς πρέπει να μνημονεύσουμε και τον Όμηρο, όπου περιγράφει με συγκλονιστικό τρόπο τόσο τη μόλυνση του ποταμού Σκαμάνδρου²¹, από το αίμα των Τρώων, όσο και τη μεγάλη πυρκαγιά του Ηφαίστου^{22,23}.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι Έλληνες εμπνεύστηκαν το σεβασμό και την προστασία της χλωρίδας και της πανίδας.

Στο μέτρο βέβαια που μπορεί κανείς να μιλήσει για την Ελλάδα και τα αρχαία ελληνικά δίκαια²⁴, η ύπαρξη της νομοθεσίας δεν αποσκοπούσε αποκλειστικά στην προστασία του προβάλλοντος, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα.

Ήταν η θεολογική, τελετουργική και λατρευτική διασύνδεση με τη φύση που οδήγησε στην προστασία της θεοποιημένης πλέον φύσης και κατά συνέπεια στην προστασία όλων των στοιχείων του περιβάλλοντος.

Για τη διασφάλιση της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος είχαν θεσπίσει νόμους, ήδη από την εποχή του Σόλωνα^{25,26}. Σύμφωνα με νόμο

²¹ Πρόκειται για τον σημερινό Καραμεντερέ ποταμό.

²² Βλ. Ομήρου, Φ, στίχ. 200-380.

²³ Ίσως η αρχαιότερη καταγεγραμμένη περιβαλλοντική (πυρηνική) καταστροφή να αποτελεί ο ηράκλειος άθλος, αναφερόμενος στην κόπρη του Αυγεία, η οποία είχε μολύνει όλη τη χώρα της Ήλιδος. Βλ. Ι. Κακριδή (επιμ.), Ελληνική Μυθολογία, Τόμος Δ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σελ. 44-47. Ακόμη Στ. Ματζουράνη - Σκαλτσάρη, Ηρακλής, Ο πανανθρώπινος ήρωας της ελληνικής φυλής, ιδιωτική έκδοση, πρακτικά διάλεξης, που δόθηκε στην αίθουσα «ΔΕΛΦΟΙ» του Πνευματικού Κέντρου Ρουμελιωτών, για την Ομοσπονδία Συλλόγων Παρνασσίδας στις 19-03-2003, σελ. 26.

²⁴ Βλ. Ι. Τριανταφυλλοπούλου, Ελληνικά Δίκαια, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1978, σελ. 1-2.

²⁵ Έζησε το β' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ. και ήταν Αθηναίος αριστοκρατικής καταγωγής. Ήταν φημισμένος πολιτικός, νομοθέτης, ποιητής και ένας από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδος.

του Σόλωνα²⁷, λαμβάνοντας υπ' όψιν το άλυτο μέχρι σήμερα πρόβλημα υδροδότησης της Αθήνας, παρά την πληθώρα των πηγαδιών, όριζε ότι όπου υπήρχε δημόσιο πηγάδι, μέσα σε έκταση επτακοσίων περίπου μέτρων, αυτό ήταν κοινό. Αν όμως ήταν σε μεγαλύτερα απόσταση, οι Αθηναίοι έπρεπε να φροντίσουν από μόνοι τους για την κάλυψη των αναγκών τους σε νερό²⁸. Εκτός από τη χρήση των δημοσίων πηγών, στο ίδιο χωρίο αναφέρεται ότι όσοι είχαν σκάψει στα κτήματά τους, σε βάθος είκοσι περίπου μέτρων, και δεν έβρισκαν νερό, τότε μπορούσαν να προμηθευτούν από τον γείτονά τους, δύο φορές την ημέρα δεκαοκτώ περίπου λίτρα νερό.

Ακόμη πιο εντυπωσιακή είναι η συνέχεια του χωρίου που όριζε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν ορισμένοι παράμετροι για τη φύτευση των δένδρων, όπως το είδος του δένδρου, η μεταξύ τους απόσταση, η απόσταση από τα γειτονικά κτήματα κ.ά.

²⁶ Οι σοφοί ήταν δώδεκα: «Σοφοί δὲ ἐνομίζοντο οἶδε· Θαλῆς, Σόλων, Περίανδρος, Κλεόβουλος, Χείλων, Βίας, Πιττακός. Τούτοις προσαριθμοῦσιν Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην (φίλος του Σόλωνα), Μύσωνα τὸν Χηνέα, Φερεκύδην τὸν Σύριον, Ἐπιμενίδην τὸν Κρήτα· ἔνιοι δὲ καὶ Πεισίστρατον τὸν τύραννον». Βλ. Διογένου Λαερτίου, Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων, 1, 13.

²⁷ Βλ. Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων, 23.5 - 23.6.

²⁸ Η λέξη «νερό» αποτελεί ουσιαστικοποιημένο επίθετο που αντικατέστησε τη φράση νεαρόν ὕδωρ, ἤτοι το αναβλύζον από τη πηγή, το φρέσκο νερό, εκ του νεαρός. Πρβλ. νεανίας, νέος, νεανίσκος. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μοναδική καταγεγραμμένη (εμφύλια) σύρραξη για το νερό έλαβε χώρα το β' ήμισυ της 3ης χιλιετηρίδας π.Χ. στη Μεσοποταμία, μεταξύ των Σουμερίων Λαγκάς (Lagash) και Ούμμα (Umma). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο διαδικτυακό τόπο <https://www.utexas.edu/courses/classicalarch/readings/umma.html>, με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 10/08/2015.

Για την επαρκή υδροδότηση της Αθήνας εκτός από τα υδραγωγεία²⁹, που κατασκευάστηκαν, είχε θεσμοθετηθεί και το αξίωμα του επιμελητή της ύδρευσης^{30,31}.

Το έργο του εθεωρείτο, λόγω της φύσης του, τόσο σημαντικό. Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι, ενώ η πλειοψηφία των αρχόντων αναδεικνυόταν δια της κληρώσεως, οι επιμελητές των κρήνών³²

²⁹ Τα πιο γνωστά ήταν το πεισιτράτειο (μήκους περίπου 3 χλμ.) υδραγωγείο και το αδριάνειο (μήκους περ. 28 χλμ.) που απετέλεσε το κύριο υδροδοτικό έργο της Αθήνας για περίπου 1800 χρόνια μέχρι την κατασκευή του φράγματος του Μαραθώνα. Υπολείμματα των παραπάνω εντοπίζουμε στους σταθμούς του υπογείου σιδηροδρόμου (Μέγαρο Μουσικής) καθώς και σε κεντρικούς δρόμους διαφόρων περιοχών (Ν. Ιωνία, Χαλάνδρι, Μεταμόρφωση κ.α.). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο διαδικτυακό τόπο <http://www.iranon.gr/ATHINA/ATHINA15TEXT.htm>, με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 10/06/2015.

³⁰ Βλ. Στ. - Θ. Στεφανόπουλου, *Ελλήνων Θέσμια*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2004, σελ. 506.

³¹ Βλ. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43.1.

³² Η κρήνη ήταν η πηγή, η βρύση ενώ το φρέαρ η δεξαμενή, το πηγάδι, η στέρνα. Και τα δύο εκτός από το ρόλο της ύδρευσης και της άρδευσης, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή καθώς αποτελούσαν σημεία συνάντησης (ερωτευμένους, μπουγάδα κλπ.). Σαν τώρα θυμάμαι τη ξενάγηση του πατέρα μου (Δημητρίου), με τα αδέρφια μου, στη γενέτειρά μας, Σπερχογεία Μεσσηνίας, όπου μας έδειξε τα πηγάδια που μαζεύονταν οι νοικοκυρές και τα παιδιά, από τα οποία και εμπνεύστηκε σχετικό ποίημα επιβεβαιώνοντας τα ανωτέρω:

«Το πρωί στήναν μπουγάδες

του χωριού νοικοκυράδες,

με νερό τα ρούχα πλέναν

μ' αλισίβα τα λευκαίναν.

Πανηγύρι αργά το γιόμα

κάθε μέρα εγινόταν,

κι ό,τι έλεγε το στόμα

εκλέγονταν δια της ανατάσεως των χειρών³³. Μάλιστα επιστάτης των κρηνών είχε διατελέσει και ο Θεμιστοκλής³⁴.

Ο Πλάτων ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για την αποψίλωση του Ποικίλου Όρους³⁵ και ήταν από τους πρώτους που προειδοποίησαν ότι η αποψίλωση των δασών προκαλεί διάβρωση των εδαφών³⁶.

Πλην της προστασίας των φυσικών πόρων, οι Αθηναίοι είχαν λάβει μέτρα και για το δομημένο περιβάλλον. Οι «Αστυνόμοι³⁷» είχαν δικαιοδοσία για πολεοδομικές παραβάσεις, καταπάτηση δρόμων κ.λπ. Ειδικότερα είχαν την ευθύνη της επίβλεψης των οδών και των λεωφόρων που έρχονταν από την ύπαιθρο προς την πόλη και τους είχε ανατεθεί ο έλεγχος των οικοδομών, ώστε η ανέγερσή τους να είναι σύμφωνη προς τον νόμο³⁸.

Ακόμη στην αρμοδιότητά τους ανήκε ο έλεγχος των ετοιμόρροπων οικοδομών και η διατήρηση της καλής κατάστασης των οδών³⁹.

Προσέτι οι Αθηναίοι είχαν φροντίσει για τη διατήρηση υψηλού επιπέδου υγιεινής. Συγκεκριμένα φρόντιζαν με «οδοκαθαριστές⁴⁰» για την συγκομιδή και αποκομιδή των απορριμμάτων εκτός των ορίων του

στα πηγάδια μαθαινόταν», απόσπασμα από το ποίημα «Του χωριού μου τα πηγάδια», του Δ. Δούση. Βλ. ίδιου, Όταν αντάμωσα τις μούσες, Έμμετροι Διαλογισμοί, Αθήνα 2015, σελ. 111.

³³ «χειροτονοῦσιν», Βλ. Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία, 43.1.

³⁴ «τῶν Αθήνησιν ὑδάτων ἐπιστάτης ἦν». Βλ. Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι, Θεμιστοκλής, 31.1.

³⁵ Σημερινός Σχιστός.

³⁶ Βλ. Πλάτωνος, Κριτίας, 111 d.

³⁷ Βλ. Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, Η απονομή της Δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 36.

³⁸ Βλ. Πλάτωνος, Νόμοι, Στ, 763c-e.

³⁹ «...καὶ ὁδῶν σωτηρία καὶ διόρθωσις...» Αριστοτέλους, Πολιτικά, VI, 1321 b.

⁴⁰ Στο πρωτότυπο κείμενο «κοπρολόγων», Βλ. Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία, 50.2.

κλεινού άστεως. Απαγορευόταν συνάμα να κτίζονται κατοικίες επί των οδών και οι ξύλινοι εξώστες, οι οχετοί να προεξέχουν πάνω από τις οδούς και φρόντιζαν να «περισυλλέγουν» τους νεκρούς⁴¹.

Παράλληλα, εγκαταστάσεις όπως τυροκομεία, εργαστήρια επεξεργασίας δερμάτων ή νεκροταφεία, χωροθετούνταν υποχρεωτικά εκτός πόλεως, ώστε το «ευ ζην» των πολιτών να μην απειλείται και υποβαθμίζεται από άσχημες μυρωδιές ή απόβλητα⁴².

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στο δικαϊκό σύστημα αντανακλάται μ.α. και ο πολιτισμός. Η λέξη πολιτισμός δεν ήταν άγνωστη στους αρχαίους και χρησιμοποιείτο προς δήλωση των πολιτικών, των πραγμάτων που αναφέρονταν στη διοίκηση της πολιτείας⁴³. Είναι γεγονός ότι οι γενικές αρχές του δικαίου των Ελλήνων παρουσιάζουν συνάφεια και πολλές ομοιότητες. Πολλές φορές το δίκαιο μιας πόλης - κράτους αποτελούσε οδηγό - υπόδειγμα για το δίκαιο μιας άλλης πόλης. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι το δίκαιο της Αθήνας απετέλεσε υπόδειγμα για το δίκαιο πολλών πόλεων - κρατών και ιδιαίτερα αυτών που είχαν συνάψει

⁴¹ «δημοσίους ύπηρέτας», ό.π.

⁴² Συνομιλία με τον αείμνηστο καθηγητή Στέφανο - Θεόδωρο Στεφανόπουλο, με αφορμή την εκπαιδευτική επίσκεψη - εκδρομή των φοιτητών του Στ' Εξαμήνου του τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου, στο πλαίσιο του μαθήματος: «Ιστορία Θεσμών Ιδιωτικού Δικαίου» τον Μάιο 2004 μ.Χ., στην αρχαία Αγορά των Αθηνών, όπου εξυμνώντας την «αόριστη αρχή» της Αθήνας, αναφέρθηκε και στους «αστυνόμους» και τους «οδοποιούς», οι οποίοι ήταν αρμόδιοι για τη τήρηση πολεοδομικών διατάξεων και τη συντήρηση των δρόμων της πόλης και της υπαίθρου. Βλ. Στ. - Θ. Στεφανόπουλου, Ελλήνων Θεσμία, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2004, σελ. 505 και 507.

⁴³ Βλ. Διον. Ζακυθηνού, Εισαγωγή εις την ιστορίαν του πολιτισμού, Β' Έκδοση, εκδ. Η στέγη του βιβλίου, Αθήνα, 1955, σελ. 9-18, την εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία. Βλ. κυρίως σελ. 10-11 που παρατίθενται αναλυτικά οι πολύπλευρες έννοιες του πολιτισμού τόσο με την παλαιά όσο και με την νεώτερη σημασία. Η ετυμολογία της λέξεως πολιτισμός προέρχεται από την λέξη πόλις.

συμμαχίες^{44,45,46}. Παρόμοιοι νόμοι - μέτρα είχαν υιοθετηθεί και σε άλλες ελληνικές πόλεις⁴⁷.

Πατέρας, βέβαια, της πολεοδομίας θεωρείται ο Ιππόδαμος ο Μιλήσιος^{48,49} που συνήθιζε να κατανέμει τον οικοδομήσιμο χώρο σε μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα οριζόμενα από πλατιές λεωφόρους και υποδιαιρούμενα κάθετα και οριζόντια σε μικρότερα οικοδομικά τετράγωνα με στενούς παράλληλους δρόμους⁵⁰. Η ιπποδάμεια χάραξη της πόλης του Πειραιά συχνά αναφερόταν ως «Ιπποδάμου νέμησιν».

⁴⁴ Βλ. Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα, σελ. 1-2.

⁴⁵ Τίθεται το ζήτημα αν υπάρχει αρχαίο ελληνικό δίκαιο ή αρχαία ελληνικά δίκαια. Βλ. Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, σελ. 1, Π. Δημάκη, Αττικό Δίκαιο, τ. Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1986, σελ.16-17, Σ. Τρωιάνου - Ι. Βελισσαροπούλου - Καρακάωστα, Γ' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2002, σελ. 33.

⁴⁶ Αυτή η διαπίστωση εξηγεί το λόγο που οι ερευνητές ασχολούνται συστηματικά με την Αθήνα και το συνακόλουθο ερώτημα - απορία προέλευσης πηγών πληροφόρησης (που δεν είναι άλλη από την πόλη της Αθήνας με την πληθώρα έργα ρητόρων, φιλοσόφων, επιγραφές κλπ.). Πρβλ. Ισοκράτους Αιγινήτικός 13, 6-7 «λαβὲ δὴ μοι καὶ τὸν Κείων νόμον, καθ' ὃν ἡμεῖς ἐπολιτευόμεθα». Οι Σίφνιοι και οι Κείοι είχαν τους ίδιους νόμους...

⁴⁷ Βλ. Πλουτάρχου, Πολιτικά Παραγγέλματα 811 b, όπου αναφέρεται το αξίωμα του «τελμάρχου», εκ του τέλμα και άρχω δηλ. του επιμελητή της καθαριότητας των οδών στη Θήβα, στο οποίο μάλιστα είχε εκλεγεί και ο Επαμεινώνδας.

⁴⁸ Γεννήθηκε το 498 π.Χ. στη Μίλητο και πέθανε το 408 π.Χ.

⁴⁹ Καίτοι υπήρχαν οργανωμένα πολεοδομικά συστήματα (π.χ. Βαβυλώνα), η καινοτομία του Ιππόδαμου συνίστατο στο ότι πρώτος παρουσίασε «τήν των πόλεων διαίρεσιν, δηλ. την αξία ενός απλού χωροταξικού σχεδίου που δίνει ικανοποιητικές λύσεις στις λειτουργικές ανάγκες των πόλεων». Βλ. <http://www.greekencyclopedia.com/ippodamos-50s-ai-rx-p18024.html>, με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 22/12/2015.

⁵⁰ Πρβλ. Ουμ. Έκο, Το εκκρεμές του Φουκώ, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Η' Έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 167.

Ακόμη πρέπει να μνημονεύσουμε και τη γραφή⁵¹ πυρκαϊάς⁵² καθώς και το αδίκημα της καταστροφής των δένδρων από τα ιερά άλση καθώς και της περιφραξης (σηκού) ⁵³. Μάλιστα εθεωρείτο δημόσια ιεροσυλία στην πόλη της Παλλάδος (Αθήνα), η οποία επέσυρε τη ποινή της εξορίας (φυγής) ή δήμευση περιουσίας και λόγω της βαρύτητάς του αδικήματος, εκδικαζόταν από τον Άρειο Πάγο⁵⁴.

Τέλος, ο Πολυδεύκης⁵⁵ μας διασώζει και τον εξής αττικό νόμο: «Μὴ ἀνθρακεύειν, μηδὲν μολεύειν⁵⁶, μηδὲν πρημνίζειν», χωρίς ωστόσο περισσότερες πληροφορίες.

⁵¹ Το αττικό δίκαιο διέκρινε μεταξύ των ιδιωτικών διαφορών που ονομάζονταν «δίκες» έναντι των εγκλημάτων που ονομάζονταν «γραφές», όπου καθένας είχε το δικαίωμα να κινεί την ποινική δίωξη, ενεργώντας για λογαριασμό του κοινωνικού συνόλου. Βλ. κυρίως Μ. Μιχόπουλου, Από τον Θησέα στον Κλεισθένη, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2004, σελ. 160 και Στ. - Θ. Στεφανόπουλου, Ελλήνων Θέσμια, σελ. 335. Επίσης η διάκριση φαίνεται να μην είναι απόλυτη. Βλ. Πολυδεύκου, Ονομαστικόν, Η, 41 όπου «δίκη» και «γραφή» ταυτίζονται καθώς και Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, σελ. 118.

⁵² Βλ. Πολυδεύκου, Ονομαστικόν, Η, 40.

⁵³ Βλ. Λυσίου, Ἀρεοπαγитικός περὶ τοῦ σηκοῦ ἀπολογία, 2, «πρῶτον ἐλάαν ἐκ τῆς γῆς ἀφανίζειν, ... νυνὶ με σηκόν «φασιν» ἀφανίζειν...». Μία γνωστή δίκη με θρησκευτικό και οικολογικό περιεχόμενο ήταν και ο ανωτέρω πανηγυρικός λόγος του Λυσία, όπου ο κατηγορούμενος, θύμα της αιώνιας μάστιγας, των συκοφαντών, προσπαθεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του για το βαρύτερο αδίκημα που του προσάπτουν.

⁵⁴ Βλ. Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, Η απονομή της Δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα, σελ. 82.

⁵⁵ Βλ. Πολυδεύκου, Ονομαστικόν, Ζ, 146.

⁵⁶ Προφανώς για να διασφαλιστεί το ριζικό σύστημα σε ένα δένδρο, η καρπόδεση, η ανταγωνιστική σοδειά οι πρόγονοί μας είχαν θεσπίσει την απαγόρευση του κλαδέματος των παραφυάδων των βλαστών. Για τις συνέπειες και τις μεθόδους του αραιώματος των βλαστών βλ. Κ. Ποντίκη, Γενική Δενδροκομία, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 1997, σελ. 279-285.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Αναζητώντας τη θέση της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας του Χριστού (χριστιανικής Εκκλησίας⁵⁷) απέναντι στο περιβάλλον δεν είναι δύσκολο να εντοπιστεί.

Ο άνθρωπος ως δημιουργήμα κατ' εικόνα ήμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν του ουράνιου Πατέρα⁵⁸ είναι συγχρόνως βασιλιάς⁵⁹ και αρχιερέας της Δημιουργίας. Βασιλιάς γιατί εξουσιάζει σ' όλα τα πλάσματα της γης και μπορεί να διαμορφώσει τον κόσμο και αρχιερέας διότι δοξολογεί και ευχαριστεί τον Πατέρα για τον κόσμο.

Άλλωστε ο υλικός κόσμος δημιουργήθηκε από το Θεό και συνεπώς είναι πολύ καλός και όχι εσωτερικά κακός, ούτε τυχαίος ούτε ιδεατός⁶⁰.

Εν αντιθέσει με την Καθολική ή Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η σωτηρία είναι συνολική και όχι ατομική, αναδεικνύοντας το κρυμμένο στοιχείο της ελληνόρθοξης παράδοσης διότι η «η επιδιωκόμενη σωτηρία είναι κοσμική και ο κόσμος γίνεται κατανοητός ως κοινωνία»⁶¹.

Η ορθόδοξη εμπειρία και πράξη δείχνει, αιώνες τώρα, ότι η σωτηρία περνάει μέσα από τα μονοπάτια της φύσης. Είναι ίδιον της

⁵⁷ Πρέπει να τονιστεί ότι η Εκκλησία δεν ταυτίζεται ολοκληρωτικά με τη θρησκεία. Βλ. Αλ. Σμέμαν, Για να ζήσει ο κόσμος, μτφρ. Ζήσ. Λορεντζάτου, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987, σελ. 153.

⁵⁸ Βλ. Γέν. 1,28.

⁵⁹ Βλ. Γέν. 1,26.

⁶⁰ «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν», βλ. Γέν. 1,31.

⁶¹ Βλ. Καλλίστου Ware, Οικολογική κρίση και ελπίδα, Α' Έκδοση, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σελ. 12.

ελληνορθόδοξης παράδοσης το υπαρξιακό «δέσιμο» του έμψυχου και του άψυχου κτιστού κόσμου.

Καταρχάς, σύμφωνα με την ορθόδοξη θεολογία η κτίση συνιστά δημιουργία από το μηδέν. Ο άνθρωπος είναι οικονόμος και διαχειριστής του κόσμου που του παραδόθηκε από τον Θεό και δεν έχει το δικαίωμα να τον καταστρέψει. Είναι φθαρτός, όπως φθαρτή είναι και η φύση. Ο άνθρωπος δεν είναι δηλαδή ιδιοκτήτης, αλλά φροντιστής του κόσμου.

Όλοι γνωρίζουμε το ουράνιο τόξο, το οποίο αποτελεί μια παναθρώπινη συνθήκη - διαθήκη μεταξύ του Ουρανίου Πατέρα και του Νώε: «τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ τῆς γῆς⁶²».

Αν παρατηρήσουμε τους αγίους της Εκκλησίας μας θα διαπιστώσουμε ότι, όχι μόνο ο τόπος στον οποίο αγωνίστηκαν αποπνέει και μεταδίδει τη θεία χάρη αλλά και ότι πληθώρα σεβάσμιων ανθρώπων (οσίων, αγίων, γερόντων, ασκητών) επικοινωνούσαν και επικοινωνούν με τα στοιχεία της φύσης και σέβονται τα πλάσματα, τα οποία τους προστατεύουν και τους υπηρετούν⁶³.

Είναι εντυπωσιακή η διασύνδεση της φύσης με την επίγεια ζωή του τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἤδη από την ενανθρώπισή του. Μας αναφέρει, λοιπόν, ο ευαγγελιστής Ματθαίος ότι

⁶² Βλ. Γέν. 9, 13.

⁶³ Από τους πιο γνωστούς αγίους ήταν ο Άγιος Γεράσιμος ο Ιορδανίτης με το λιοντάρι στην έρημο, βλ. Βίοι Αγίων, Ο Άγιος Γεράσιμος Ιορδανίτης, εκδ. Ορθόδοξον Ίδρυμα Απόστολος Βαρνάβας, Αθήνα, σελ. 19-27. Από τους σύγχρονους αγίους, ο Άγιος - Γέρον Πορφύριος ο Κουσοκαλυβίτης, βλ. Γέροντος Πορφυρίου, Βίος και Λόγοι, Θ' Έκδοση, εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπογής, Χανιά 2008, σελ. 85-87. Δεν πρέπει να παραλειφθεί και ο Ηλίας ο μέγιστος των προφητών, άνθρωπος της προσευχής, με πλήρη εμπιστοσύνη στο Θεό, βλ. Γ' Βασιλέων ΙΖ, 6 και πόσοι άλλοι (Άγιος Σεραφείμ του Σάρωφ, Άγιος Παύλος ο Θηβαίος)...

«καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθῶν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον⁶⁴». Προσέτι δεν πρέπει να ξεχνάμε και τα κάλαντα των Χριστουγέννων: «Χαίρει ἡ φύσις ὅλη».

Ακόμη, όταν ο Ιησούς Χριστός κατέφυγε στην ἔρημο μένοντας σαράντα μέρες κι αντιμετώπισε τους πειρασμούς «καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων, καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ⁶⁵». Στη διδασκαλία Του χρησιμοποιούσε παραδείγματα από το περιβάλλον: «δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἔξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέση τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσῃ αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσω οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασιν καλῶς ποιεῖ⁶⁶».

Ο Ιησούς συμμετέχει «οικολογικά και γίνεται σαρξ εκ της σαρκός μας και γίνεται γήινος ὅπως εμεῖς⁶⁷».

Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει ευχολόγιο και για το σεισμό: «Ὁ Θεός ὁ μέγας, καὶ φοβερός, καὶ θαυμαστός, ὁ μόνος ἀληθινός, ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων, ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται, ὁ σείων τὴν ὑπ' οὐρανόν ἐκ θεμελίων, οἱ δὲ στύλοι αὐτῆς οὐ σαλεύονται, ὁ τὰ θεμέλια τῆς γῆς σαλεύων, ἡδρασταὶ δὲ τῷ σῶ νεύματι, ὃν πάντα φρίσσει καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς Σου, ὅτι ἀνυπόστατος ἡ ὀργὴ τῆς ἐπὶ ἡμᾶς τούς ἁμαρτωλοὺς ἀπειλῆς Σου, ἀμέτρητον τέ καὶ ἀνεξιχνίαστον τό ἔλεος τῆς ἐπαγγελίας Σου, αὐτός μνήσθητι τῶν οἰκτιρισμῶν Σου, Κύριε, καὶ τὰ ἐλέη Σου παρασχοῦ ἡμῖν, ὅτι ἀπὸ τοῦ αἰῶνος εἰσὶ, στήριξον τὴν κτίσιν, στερέωσον τὴν γῆν, παῦσον τὸν κλόνον αὐτῆς, ἔδρασον τὴν δονηθείσαν οἰκουμένην, καὶ μὴ συναπολέσης ἡμᾶς ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν, μηδέ

⁶⁴ Βλ. Ματθ. 2, 9-10.

⁶⁵ Βλ. Μάρκ. 1, 13

⁶⁶ Βλ. Ματθ. 12, 11-12

⁶⁷ Βλ. Καλλίστου Ware, Οικολογική κρίση και ελπίδα, Α' Έκδοση, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σελ. 23.

καταδικάσης ἡμᾶς ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Ὅτι σύ εἶ ὁ Θεός ἡμῶν, Θεός τοῦ ἐλεεῖν καί σώζειν, καί σύ τήν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καί τῷ Υἱῷ καί τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καί ἀεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν»

Για τους χριστιανούς η αμαρτία δεν σχετίζεται μόνο με το κακό που κάνουν στους συνανθρώπους αλλά και με την κατάχρηση των υλικών πραγμάτων. Πολλοί γέροντες συμβούλευαν ειδικά την αποφυγή λιπασμάτων και να σέβονται τη φύση. Έτσι, για τη χριστιανική διδασκαλία η κατάχρηση της Δημιουργίας αποτελεί αμαρτία και όχι απλά ένα ηθικό παράπτωμα, καθώς ξεπηδάει από τον εγωισμό και την πλεονεξία για την οποία πρέπει ο πιστός να μετανοήσει⁶⁸.

Η Δημιουργία αποτελεί δώρο Θεού, δωρεάν προσφορά από την αγάπη Του. Ο κόσμος δεν είναι αποτέλεσμα της τύχης και κάποιας αναγκαιότητας και σκοπιμότητας αλλά πεδίο και τόπος σωτηρίας⁶⁹.

Μέσα σε αυτό το πνεύμα το Οικουμενικό Πατριαρχείο, καθιέρωσε την 1^η Σεπτεμβρίου⁷⁰ ως ημέρα προσευχής και μέριμνας για την προστασία του περιβάλλοντος.

⁶⁸ Ὁ.π., σελ. 36.

⁶⁹ «Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἡ γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκούσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν». Βλ. Επιστολή προς Ρωμαίους, 8, 18-22.

⁷⁰ Την 1^η Σεπτεμβρίου 1989, εορτὴ τῆς Ἰνδίκτου καὶ πρώτη ἡμέρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Δημήτριος, ἀνέθεσε στὸν μακαριστὸν υμνογράφο Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη τὴν ἐκπόνηση ἐιδικῆς ἱεράς Ἀκολουθίας γιὰ τὴν ἡμέρα αὐτή, γνωστὴ ὡς «Ἰκετήριον Ἀκολουθία ὑπὲρ τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς στοιχείου καὶ ευσταθείας πάσης τῆς κτίσεως». Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἀκολουθία «ὑπὲρ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος» ποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αοιδίμου Μεγάλου

Φωτογραφία 3:

Η σωτηρία των ανθρώπων περνά μέσα από τα χέρια της φύσης. Στη αγιογραφία με τίτλο «Η μέρα της Κρίσης» όπου αναπαρίσταται όλη η ορθόδοξη παράδοση, απεικονίζεται η Γαία και ο Ωκεανός προσωποποιημένοι να παραδίδουν τη ψυχή τους στον άγγελο.

(Απεικόνιση του εξωτερικού οπίσθιου μέρους του καθολικού του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου της ρουμανικής μονής Βορονέτς του 15^{ου} αι. μ.Χ., στο διαδικτυακό τόπο <http://travelswithmiha.com/wp-content/uploads/2012/09/Voronet-West-Wall1.jpg> με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 10/06/2015).

Μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου του Βαλληνδρά (+2008) κατόπιν αναθέσεως της εν Ελλάδι Συνόδου «...Ρύπον ψυχής ἀποθώμεθα πάντα, ἄφθορον ἀρρυπώτως τὸν κόσμον οἰκοῦντες. Ἀρχὴ Ἰνδίκτου εὐκοσμίαν κηρύσσει...». Για περισσότερες πληροφορίες στο διαδικτυακό τόπο <http://panagiotisandriopoulos.blogspot.gr/2010/07/cd.html> με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 22/05/2015.

Η βαρύτητα που η Εκκλησία μας δίνει στην προστασία του περιβάλλοντος⁷¹ διαφαίνεται μέσα και από τη Θεία Ευχαριστία. Όταν ο ιερέας αναφωνεί: «Τά Σά ἐκ τῶν Σῶν, σοί προσφέρομεν κατά πάντα καί διά πάντα», ο λαός ψάλλει: «Σέ ὑμνοῦμεν, σε εὐλογοῦμεν, σοί εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καί δεόμεθά Σου, ὁ Θεός ἡμῶν».

Ο Θεός δέχεται την προσφορά αυτή, τον άρτο και τον οίνο, τα μεταβάλλει σε Σώμα και Αίμα Χριστού και τα αντιπροσφέρει στον άνθρωπο. Έτσι ο αισθητός κόσμος γίνεται στα χέρια του ανθρώπου δώρο ευχαριστήριο που προσφέρεται στον Δημιουργό. Με τον τρόπο αυτό συνδέεται η οικολογία με τον πιστό χριστιανό καθώς με τη μετοχή στα μυστήρια και τη χειρωνακτική και πνευματική εργασία αποσκοπεί στη διαφύλαξη της ακεραιότητας του κόσμου που ο πατέρας Δημιουργός προσέφερε και μοιράζεται με το κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν δημιούργημά του⁷².

⁷¹ Πρβλ. και τους Αίνους, Ψαλμός ΡΜΗ'. Βλ. Αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Προσευχητάριον Κατανυκτικόν, Δ' Έκδοση, εκδ. Το Περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 37-38.

⁷² Πόσες φορές με νουθέτησε ο γέροντας - πατήρ Ιωάννης να σέβομαι το περιβάλλον και να μην πετάω απορρίμματα στο δρόμο...

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (1975/86/01/08)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος απασχολεί τα τελευταία χρόνια, ολοένα και περισσότερο, όχι μόνο την επιστημονική αλλά και την πολιτική κοινότητα προβάλλοντας διαφορετική πλευρά του περιβάλλοντος χωρίς όμως να το οριοθετούν⁷³.

Λόγω της αντικειμενικής αδυναμίας προσδιορισμού του περιεχομένου ενός δικαιώματος περιβάλλοντος απουσιάζει και ένας κοινός ορισμός. Η αδυναμία οριοθέτησης του δικαιώματος αυτού δυσχεραίνεται καθ' ότι δεν εξαρτάται από αμιγώς αντικειμενικά κριτήρια αλλά συνδέεται και με ηθικές, κοινωνικές κλπ. θεωρήσεις.

Περιβάλλον είναι το «το σύνολο των στοιχείων που συγκροτούν με την διαπλοκή των σχέσεών τους, το πλαίσιο, τα μέσα και τις συνήθειες ζωής του ανθρώπου και της κοινωνίας»⁷⁴. Συγγενείς έννοιες με την έννοια του περιβάλλοντος είναι πολλές, όπως η ποιότητα ζωής, οι βιοτικές βάσεις του ανθρώπου κλπ⁷⁵.

⁷³ Συνήθως προβάλλεται η προστασία του περιβάλλοντος με την έννοια της ορθολογικής εκμετάλλευσης των πόρων και η οικονομική - ωφελιμιστική προσέγγιση.

⁷⁴ Βλ. 1^ο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον.

⁷⁵ Βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 3.

Το περιβάλλον νοείται υπό την στενή και την ευρεία έννοια. Υπό τη στενή έννοια περιλαμβάνει μόνο τους φυσικούς πόρους, δηλ. πρόκειται για το φυσικό περιβάλλον, την υλική - αντικειμενική υπόσταση ενός συγκεκριμένου φυσικού χώρου που δεν υπόκειται σε ανθρώπινη παρέμβαση, και ως εκ τούτου προϋπάρχει του ανθρώπου. Το φυσικό περιβάλλον επιδέχεται την επίδραση μόνο φυσικών δυνάμεων, ανεξάρτητα της ανθρώπινης ύπαρξης⁷⁶.

Αντίθετα το περιβάλλον υπό ευρεία έννοια περιλαμβάνει την παρέμβαση του ανθρώπου στη φυσική πρώτη ύλη, τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τους θεσμούς, δηλ. το πολιτιστικό περιβάλλον. Δεν αποτελεί υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο μετασχηματισμός του περιβάλλοντος από την ανθρώπινη επίδραση το καθιστά «προϊόν του ανθρώπου και της δράσης του μέσα σε αυτό».

Χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος είναι ότι πρόκειται για έννομο συλλογικό αγαθό⁷⁷.

Αναλόγως ποια έννοια του περιβάλλοντος υιοθετήσουμε, θα ακολουθήσουμε και την ανάλογη προστασία. Η ανθρωποκεντρική θεώρηση στοχεύει στην προστασία του περιβάλλοντος «χάριν του ανθρώπου, ενώ η οικοκεντρική εκλαμβάνει την προστασία του περιβάλλοντος ως αξία καθεαυτή, που εδράζεται στα δικαιώματα της φύσης⁷⁸».

Η κρατούσα άποψη τάσσεται υπέρ της ανθρωποκεντρικής θεώρησης διότι η αξία της ανθρώπινης ζωής έχει αξιολογική προτεραιότητα και διευρύνει το πεδίο προστασίας του περιβάλλοντος.

⁷⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ηλιακή ακτινοβολία.

⁷⁷ Βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, σελ. 4.

⁷⁸ Ο.π.

Τέλος, ως δικαίωμα στο περιβάλλον νοείται το δικαίωμα του ατόμου για τη διαβίωση σε υγιεινό και βιώσιμο περιβάλλον και οικολογικά βιώσιμο όπου θα εξασφαλίζεται ποιότητα ζωής και υγεία και θα δύναται επιπλέον να δημιουργεί και να διατηρεί τις συνθήκες για την επίτευξη των ως άνω στόχων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1975/86/01/08)

Παρά όλα που τα περιβαλλοντικά προβλήματα εμφανίστηκαν στη χώρα μας, ήδη από τη δεκαετία του 1960, το ελληνικό κράτος δεν επέδειξε τη δέουσα σημασία. Ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η ελληνική Πολιτεία περιοριζόταν σε ευκαιριακά νομοσχέδια και στις διατάξεις του ιδιωτικού γειτονικού δικαίου.

Μετά την μεταπολίτευση άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα οικολογικά κινήματα, διαπνεόμενα από πνεύμα περιβαλλοντισμού με μικρή πολιτική έκφραση, τα οποία και συνετέλεσαν στην αφύπνιση της κοινής γνώμης στα περιβαλλοντικά προβλήματα και στην υιοθέτηση από μέρους των πολιτικών ομάδων της περιβαλλοντικής ατζέντας⁷⁹.

Έτσι, η κατάσταση άλλαξε το 1975 όπου το Σύνταγμα που προέκυψε από την πέμπτη Αναθεωρητική Βουλή καθιέρωνε ρητά ως υποχρέωση του κράτους την προστασία όχι μόνο του φυσικού αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Η διάταξη του άρθρου 24 του Συντάγματος 1975 έφερε «την Ελλάδα στην πρωτοπορία της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος⁸⁰»

⁷⁹ Βλ. Θ. Ανθοπούλου - Δ. Παπαδοπούλου (επιμ), Περιβάλλον και Κοινωνία, Μύθοι και Πραγματικότητα, Α' Έκδοση, εκδ. Γουτεμβέργιος, Αθήνα 2005, σελ. 9 και πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνέδριου Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε., Βουλευτικό Ναυπλίου 12-14/12/2008, στο διαδικτυακό τόπο <http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe4/proceedings/synedria6/xatziparaskenaidis.pdf>, με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 10/06/2015.

⁸⁰ Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001, σελ. 27.

ανάμεσα στα κράτη μέλη της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Ε.Ο.Κ.)⁸¹.

Σύμφωνα με αυτό: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωσιν του Κράτους».

Με την αναθεώρηση του Σ. το 2001 τροποποιήθηκε και η διάταξη του άρθρου 24, ενισχύοντας την προστασία του και προστέθηκε μία ερμηνευτική δήλωση η οποία προσδιορίζει την έννοια του δάσους.

Συνολικά, η διάταξη του άρθρου 24 σύμφωνα με το Σ. 1975/86/01/08 έχει ως εξής:

«1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον. (όπως αντικαταστάθηκε με το Ψήφισμα της 06/04/2001).

2. Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι

⁸¹ Σε ό,τι αφορά τη κοινή νομοθεσία μάλλον η ένταξη της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οδήγησε στον εμπλουτισμό και στη βελτίωσή της. Βλ. Εμμ. Δούση, Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής περιβαλλοντικής πολιτικής, στο Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό χώρο, Ναπ. Μαραβέγια, (επιμ), εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ. 287-294.

διαβίωσης. Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. (όπως το εδάφιο στην παρ. 2 προστέθηκε με το Ψήφισμα της 06/04/2001).

3. Για να αναγνωριστεί μία περιοχή ως οικιστική και για να ενεργοποιηθεί πολεοδομικά, οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε αυτή συμμετέχουν υποχρεωτικά, χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα, στη διάθεση των εκτάσεων που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθούν δρόμοι, πλατείες και χώροι για κοινωφελείς γενικά χρήσεις και σκοπούς, καθώς και στις δαπάνες για την εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος μπορεί να προβλέπει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών περιοχής που χαρακτηρίζεται ως οικιστική στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμισή της σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με αντιπαροχή ακινήτων ίσης αξίας ή τμημάτων ιδιοκτησίας κατά όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής.

5. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση των οικιστικών περιοχών που ήδη υπάρχουν. Οι ελεύθερες εκτάσεις, που προκύπτουν από την αναμόρφωση, διατίθενται για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων ή εκποιούνται για να καλυφθούν οι δαπάνες της πολεοδομικής αναμόρφωσης, όπως νόμος ορίζει.

6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

Ερμηνευτική δήλωση: Ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά. (όπως προστέθηκε με το Ψήφισμα της 06/04/2001).»

Με αυτή την διατύπωση, μετά την αναθεώρηση, κατοχυρώνεται η προστασία του: α) φυσικού περιβάλλοντος με ιδιαίτερη μέριμνα για την προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων (σύνταξη δασολογίου κλπ. στην παρ. 1 εδ. γ, δ, ε, ερμηνευτική δήλωση σε συνδυασμό με άρθρο 117 παρ. 3,4 Σ.) β) του πολεοδομικού και του οικιστικού⁸² περιβάλλοντος (χωροταξική αναδιάρθρωση με ιδιαίτερα μέριμνα για την εξασφάλιση καλλίτερων όρων διαβίωσης και σύνταξης κτηματολογίου στην παρ. 2-5) και γ) του πολιτιστικού περιβάλλοντος (στην παρ. 6 του άρθρου). Από την ως άνω διατύπωση του άρθρου 24 Σ. προσδιορίζεται η έννοια του δάσους με την προσθήκη της σχετικής ερμηνευτικής δήλωσης, κατά πλήρη αποδοχή της νομολογίας του ΣτΕ και του ΑΕΔ^{83,84}. Ωστόσο υπάρχει κίνδυνος διασταλτικής ερμηνείας καθ' όσον όχι μόνο λόγοι Εθνικής Οικονομίας επιτρέπουν τη μεταβολή του προσορισμού του δάσους αλλά και λόγοι δημόσιου συμφέροντος, μια έννοια αόριστη⁸⁵. Έτσι η ορθή αυτή

⁸² Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 71.

⁸³ Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 66.

⁸⁴ Βλ. ΣτΕ 2453/1982, 664/1990.

⁸⁵ Βλ. Ανδρ. Μαρκαντωνάτου - Σκαλτσά, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 187.

αρχή (απαγόρευσης της μεταβολής του προσορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων) υπονομεύεται με την εξαίρεση που εισάγεται από το συντακτικό νομοθέτη.

Αντίθετα, δεν προσδιορίζεται η έννοια του περιβάλλοντος στο Σύνταγμα αλλά από τον κοινό νομοθέτη^{86,87}. Έτσι δεν δίνεται σαφής ορισμός, διευρύνοντας το πεδίο εφαρμογής του καθώς δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν οι μελλοντικές ανάγκες για τα αγαθά που χρήζουν προστασίας⁸⁸.

Προσέτι η προστασία του περιβάλλοντος κατοχυρώνεται όχι μόνο ως υποχρέωση αλλά πλέον με την αναθεώρηση του 2001 ως «δικαίωμα του καθενός», ιδρύοντας έτσι ένα αυτόνομο δικαίωμα στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον⁸⁹.

Για την ακρίβεια υιοθετεί το δικαίωμα του καθενός «για την προστασία του περιβάλλοντος και όχι για το ίδιο το περιβάλλον⁹⁰».

Στο ισχύον Σύνταγμα δίνεται μεγαλύτερο βάρος στην «ανθρωποκεντρική διάσταση της προστασίας του περιβάλλοντος σε

⁸⁶ Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001, σελ. 72 κ.ε. και σελ. 107 κ.ε.

⁸⁷ Πρόκειται για τον περίφημο νόμο του αιμνήστου Αντωνίου Τρίτη, Ν. 1650/1986 (Φ.Ε.Κ. Α -160/ 16/10/1986). Σύμφωνα με το άρθρο 2 αυτού, ως περιβάλλον νοείται το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.

⁸⁸ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 72.

⁸⁹ Βλ. Ε. Τροβά, Το πολιτιστικό περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 1975/86/01, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2003, σελ. 70.

⁹⁰ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 72.

βάρος της οικολογικής⁹¹» και υπογραμμίζεται ο διαδικαστικός χαρακτήρας του δικαιώματος με τη συμμετοχή του καθενός στη λήψη αποφάσεων για την προστασία του, το οποίο μπορεί να το υπερασπιστεί στα δικαστήρια⁹². Πρέπει να τονιστεί ότι «το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνεται στο δικαίωμα στο περιβάλλον αλλά δεν ισχύει το ίδιο και αντιστρόφως⁹³».

Σύμφωνα με την επικρατέστερη θεωρία, δικαίωμα είναι η παρεχόμενη από την έννομη τάξη, εξουσία, σε ένα πρόσωπο, την οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει για την ικανοποίηση εννόμου συμφέροντος⁹⁴.

Επομένως, πρόκειται για θεμελιώδες δικαίωμα, εφ' όσον την ύπαρξη και την άσκηση εγγυάται μία συνταγματική διάταξη (άρθρο 24 παρ.1 Σ.) και συνεπώς δεν μπορεί να καταργηθεί με τυπικό νόμο ή διοικητική πράξη.

Μάλιστα, αποτελεί δικαίωμα δημοσίου δικαίου, το οποίο χαρακτηρίζεται από την άσκηση δημόσιας εξουσίας⁹⁵ και διέπεται από κανόνες δημοσίου δικαίου δεσμεύοντας και τις τρεις λειτουργίες της κρατικής εξουσίας.

Πρόκειται για μία δικονομική διάταξη, με διαδικαστικό χαρακτήρα που δίνει το δικαίωμα στα άτομα να το υπερασπίζονται ενώπιον των

⁹¹ Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 26.

⁹² Ο.π.

⁹³ Ο.π.

⁹⁴ Βλ. Γ. Μπαλή, Γενικά αρχαί αστικού δικαίου, Η' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1961, σελ. 71.

⁹⁵ Συνδέεται και με τα άρθρα 2 παρ. 1 και 5, 5 παρ. 1, 17 παρ. 1, 25 παρ. 1 και 4 του Συντάγματος. Βλ. Ευ. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 23.

δικαστηρίων, παρέχοντας ακόμη και τη δυνατότητα της άσκησης αίτησης ακυρώσεως κατά οριζόμενα στα άρθρα 45, 47 και 48 του ΠΔ. 18/1989⁹⁶.

Η νομική έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος συνίσταται στην οικολογική ισορροπία, στη διαφύλαξη ενός υγιεινού περιβάλλοντος, στην προστασία των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος και στην «εξασφάλιση υψηλής ποιότητας βιοτικού και ζωτικού χώρου των ατόμων⁹⁷».

Στο Σύνταγμα υπάρχει ένας λιτός ορισμός για το φυσικό περιβάλλον διακρινόμενος για την ευρύτητά του, στον οποίο περιλαμβάνεται κάθε μορφή φυσικού περιβάλλοντος⁹⁸. Από τη νομολογία προκύπτει ότι φυσικό περιβάλλον δεν είναι μόνο τα φυσικά οικοσυστήματα «αλλά και τα τεχνητά, ιδίως δε η γεωργική γη της οποίας η διατήρηση και ορθή διαχείρισις, είναι ουσιώδης όρος της βιώσιμου αναπτύξεως, ως αποτελούσα την αναντικατάστατον βάση του ανθρωπογενούς παραγωγικού συστήματος⁹⁹».

Επίσης, σύμφωνα με την νομολογία του ΣτΕ «το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, προκειμένου να εξασφαλιστεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων προς χάρη των επόμενων γενεών¹⁰⁰».

⁹⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 29-30, 101-136, Δ. Κόρσου, Εισηγήσεις Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου, Τόμος Β', Τεύχος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1985, σελ. 51-103 κ.ε.

⁹⁷ Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, σελ. 11.

⁹⁸ Επί παραδείγματι, στο φυσικό περιβάλλον περιλαμβάνεται η προστασία της χλωρίδας, της πανίδας, των δασών, της θάλασσας, των λιμνών κ.ά. Τα δάση και οι δασικές εκτάσεις συγκροτούν επιμέρους υποσύστημα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος

⁹⁹ Βλ. ΣτΕ 3698/2000.

¹⁰⁰ Βλ. ΣτΕ (Ολομ.) 613/2002.

Η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος θεμελιώνεται στο άρθρο 24 παρ. 1 και 6 Σ., στο οποίο συμπεριλαμβάνονται και τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές, τα παραδοσιακά στοιχεία και κυρίως οι αρχαιότητες. Η ως άνω αναφορά είναι ενδεικτική, καθώς το Σ. περιλαμβάνει κάθε μορφή πολιτιστικού περιβάλλοντος, εν όψει της γενικής διάταξης του άρθρου 24 παρ. 1 Σ¹⁰¹.

Τέλος, η προστασία του οικιστικού¹⁰² και πολεοδομικού¹⁰³ περιβάλλοντος και της χωροταξικής¹⁰⁴ αναδιάρθρωσης θεμελιώνεται στο άρθρο 24 παρ. 2-5 σύμφωνα με το οποίο κάθε ανάπτυξη θα πρέπει να ρυθμίζονται με γνώμονα την ορθολογικότητα και με βασικό στόχο την εξασφάλιση των καλλίτερων όρων διαβίωσης.

Ακόμη, με την αναθεώρηση καθιερώνεται η αρχή της αειφορίας ή βιωσίμου αναπτύξεως, η οποία αποσκοπεί^{105,106} στην κοινωνική συμμετοχή - πληροφόρηση και στην ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και στην

¹⁰¹ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 222-223 και την εκεί παρατιθεμένη βιβλιογραφία. Ακόμη, βλ. ΣτΕ 2162/2005.

¹⁰² Βλ. ΣτΕ 247/2015, (Ολομ.) 1119/2014.

¹⁰³ Βλ. ΣτΕ 27/2014, (Ολομ.) 149/2014, 376/2014.

¹⁰⁴ Όπως τόνιζε ο καθηγητής κ. Βλ. Παπαγρηγορίου στις παραδόσεις του μαθήματος: «Δίκαιο Περιβάλλοντος» του Στ' Εξαμήνου (Μάρτιος - Ιούλιος 2004 μ.Χ.) του τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου, η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία και η χωροταξία αποτελούν αδελφές επιστήμες. Έχουν ως αντικείμενο τον χώρο, πλην όμως ρυθμίζουν διαφορετική χωρική έκταση.

¹⁰⁵ Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001, σελ. 102.

¹⁰⁶ Υποστηρίζεται η άποψη ότι η απόδοση στα ελληνικά του όρου «sustainable development» αποτελεί η διαρκής ανάπτυξη και η οποία εδράζεται στο «αλληλένδετο του τρίπτυχου οικονομία - κοινωνική πρόοδος - περιβαλλοντική προστασία». Βλ. Γρ. Τσάλτα - Χ. Πλατιά, Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σελ. 48-69 και κυρίως σελ. 55.

ισόρροπη προστασία του περιβάλλοντος, με την χρήση ιδίως ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Η αρχή της αειφορίας ή βιωσίμου αναπτύξεως αναγνωρίζει τον άρρηκτο δεσμό του περιβάλλοντος και της οικονομίας, καθώς ορίζει «εκ προοιμίου ότι κάθε οικονομική δραστηριότητα πρέπει να είναι φιλική στο περιβάλλον¹⁰⁷», συγκεκριάζοντας με αυτόν τον τρόπο τα άκρα των δύο σχολών της ανάπτυξης και της οικολογίας.

Πρέπει να τονιστεί ότι η αρχή της αειφορίας ή βιωσίμου αναπτύξεως δεν αποτελεί μία νέα ιδέα αλλά αντανακλά το αξιακό σύστημα και το μεγαλείο του σπουδαιότερου πολιτισμού, του ελληνικού, που συγκεντρύεται σε ένα ρητό: «μέτρον άριστον»^{108,109,110}.

Η αρχή της αειφορίας¹¹¹ συνδέθηκε ρητά με την υποχρέωση της πολιτείας να λαμβάνει προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για την

¹⁰⁷ Βλ. Μ. Δεκλερή, Ο Δωδεκάλογος του Περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1996 σελ. 37.

¹⁰⁸ Την αυτή άποψη, υποστηρίζει και ο Μ. Δεκλερής, βλ. ιδίου, Βιωσιμότης ή Οικουμενικότης στο κεφ. Πολιτική Ιδεολογία, περιβαλλοντικό ζήτημα και οικολογικό κίνημα στο Περιβάλλον και Κοινωνία, Μύθοι και Πραγματικότητα, Θ. Ανθοπούλου - Δ. Παπαδοπούλου (επιμ), Α' Έκδοση, εκδ. Γουτεμβέργιος, Αθήνα 2005, στο σελ. 37.

¹⁰⁹ Συνομιλία με τον «Νοῦν τῆς διατριβῆς», καθηγητή κ. Μ. Μιχόπουλο στο πλαίσιο του μαθήματος: «Ο κοινοβουλευτισμός, Χθες, Σήμερα, Αύριο» του Β' Εξαμήνου (Μάρτιος – Ιούνιος 2014 μ.Χ.) του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος. Το μέτρο πρέπει να υπάρχει για όλα τα αγαθά, και για όλες τις ικανοποιήσεις των αναγκών μας. Όταν υπήρχε μέτρο σε μία ελληνική πόλη, τότε την επισκέπτονταν και την προστάτευαν οι κόρες του Δία και της Θέμιδος: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, μία διαρκής υπόμνηση ότι μόνο έτσι έρχεται ο Πλούτος, δηλ. η αφθονία των αγαθών...

¹¹⁰ Πρβλ. Ορφέως, Ύμνοι, Χ, Φύσεως θυμίαμα ἀρώματα.

¹¹¹ Στη νομολογία φαίνεται εννοιολογική ταύτιση μεταξύ της αρχής της αειφορίας και της βιωσίμου ανάπτυξης. Βλ. ΣτΕ (Ολομ.) 613/2002 όπου χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση. Η διαφορά έγκειται στο ότι η βιώσιμη ανάπτυξη μάλλον επιτάσσει την οικονομική ανάπτυξη, ώστε ανάλογα με την προσέγγιση που θα γίνει στην έννοια «βιώσιμη» μπορεί

προστασία του περιβάλλοντος. Σε αυτή την ενισχυμένη προστασία του περιβάλλοντος συνέβαλε σημαντικά, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η νομολογιακή διαμόρφωση της από το Συμβούλιο της Επικρατείας¹¹².

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό. Επομένως ο συντακτικός νομοθέτης δεν περιορίζεται και δεν αρκείται στην υποχρέωση λήψης προληπτικών ή κατασταλτικών μέτρων από το κράτος αλλά επιβάλλει επιπλέον την υποχρέωση να προβαίνει σε θετικές ενέργειες για την διαφύλαξη του περιβάλλοντος και να λαμβάνει νομοθετικά και διοικητικά μέτρα. Κατά την παρέμβαση στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα θα πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας. Προσέτι θα πρέπει να σταθμίζει και άλλους παράγοντες όπως προσδιορίζονται στα άρθρα 22 παρ. 1 και 106 Σ., ήτοι την οικονομική ανάπτυξη, την αξιοποίηση του εθνικού πλούτου, την ενίσχυση της περιφερειακής αναπτύξεως κλπ¹¹³.

Ήτοι, ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκείται στην κατοχύρωση της αρχής της πρόληψης, (στην πρόβλεψη θέσπισης μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας), αλλά την αναγνωρίζει και ως δεσμευτικό κανόνα^{114,115}.

να προταχθεί η συνιστώσα της οικονομικής ανάπτυξης έναντι αυτής της προστασίας του περιβάλλοντος.

¹¹² Εισηγητής της, ήταν ο Μ. Δεκλερής, πρώτος πρόεδρος του Ε' τμήματος του ΣτΕ. Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, σελ. 102 και 103.

¹¹³ Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 29.

¹¹⁴ Βλ. ΣτΕ 601/1989, 53/1993, 3957/1995.

¹¹⁵ Βασικό μέσο για την πραγματοποίηση της προληπτικής δράσης είναι η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Βλ. ΣτΕ 380/2014.

Μάλιστα η νομολογία του ΣτΕ έχει επεκτείνει και διευρύνει την αρχή της πρόληψης κάνοντας αναφορά και στην αρχή της προφύλαξης^{116,117}.

Παράλληλα, το κράτος θα πρέπει να απέχει από τη λήψη πράξεων που προσβάλλουν το περιβάλλον, τηρούμενων των ως άνω κριτηρίων - παραγόντων. Με τον τρόπο αυτό προστατεύεται η υγεία του ανθρώπου, εξασφαλίζεται ποιότητα ζωής και συνάμα προστατεύονται καθ' αυτά τα στοιχεία του περιβάλλοντος.

Επομένως, το δικαίωμα του περιβάλλοντος είναι μεικτό δικαίωμα, δηλ. μετέχει τόσο της λειτουργίας του ατομικού δικαιώματος, όσο και της λειτουργίας του κοινωνικού - οικονομικού δικαιώματος, «στοιχειοθετώντας νέο δικαίωμα επί της οικόσφαιρας και επί της ποιότητας της ζωής¹¹⁸».

Τα μεικτά, όμως, δικαιώματα καταλήγουν «εν όψει του κρατούντος φιλελεύθερου οικονομικού καθεστώτος, να είναι ουσιαστικά ατελή δικαιώματα¹¹⁹» και αυτό διότι το οικονομικό καθεστώς είναι αυτό που προδιαγράφει τις πολιτικές και, συνεπώς, τις νομικές δυνατότητες προστασίας του περιβάλλοντος.

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε το δικαίωμα στο άρθρο 24 Σ. συνίσταται στην οικολογική ισορροπία, στη διαφύλαξη ενός υγιεινού περιβάλλοντος, στην προστασία των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος και στην

¹¹⁶ Τα προστατευτικά μέτρα θα πρέπει να λαμβάνονται ακόμη και όταν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες. Βλ. ΣτΕ 4530/1997.

¹¹⁷ Για τις γενικές αρχές του δικαίου περιβάλλοντος βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 45-74.

¹¹⁸ Βλ. Α. Ι. Τάχου, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Ε' Έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1998, σελ. 38. Επίσης, βλ. ΣτΕ 3682/1986, 1157/1991.

¹¹⁹ Βλ. Α. Ι. Τάχου, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 191.

«εξασφάλιση υψηλής ποιότητας βιοτικού και ζωτικού χώρου των ατόμων¹²⁰».

Το δικαίωμα περιβάλλοντος είναι ατομικό. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των ατομικών δικαιωμάτων είναι ότι αξιώνουν μια σφαίρα, μέσα στην οποία τα άτομα μπορούν να δρουν ελεύθερα, μία κατάσταση αμυντική (status negatives)¹²¹.

Αυτό ακριβώς επιτάσσει το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα. Απαιτεί από τα κρατικά όργανα να απέχουν από την έκδοση δυσμενών για αυτό πράξεων. Από το άρθρο 24 Σ. πηγάζει «ευθεία υποχρέωση της Διοίκησης να λάβει υπ' όψιν κατά τη μόρφωση της κρίσεώς της για τη ρύθμιση θεμάτων, που αφορούν ή έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον την ανάγκη της προστασίας του και να πάρει τα κατάλληλα προς τούτο μέτρα ή να απόσχει από την έκδοση δυσμενών για αυτό πράξεων, κινούμενη μέσα στο πλαίσιο που διαγράφει το Σύνταγμα για τη σχετική νομοθετική δράση»¹²².

Ακόμη, σε κάθε δημόσια πολιτική και ενέργεια του κράτους θα πρέπει να ενσωματώνεται η προστασία του περιβάλλοντος.

Μάλιστα ως ατομικό δικαίωμα, οι διατάξεις του άρθρου 24 είναι επιτακτικές και ως εκ τούτου δεσμεύουν και τις τρεις λειτουργίες της κρατικής εξουσίας. Επιπλέον αναπτύσσουν άμεση ισχύ υπό τη έννοια ότι: α) καταργούν τυχόν αντίθετες διατάξεις προϊσχυόντων νόμων, β) απαγορεύουν τη ψήφιση αντίθετων με αυτές νόμους και γ) ο νομοθέτης

¹²⁰ Ο.π., σελ. 11.

¹²¹ Βλ. Κ. Χρυσογόνου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 30.

¹²² Βλ. ΣτΕ 1157/1991. Επίσης, βλ. ΣτΕ 810/77, 3047-3048/80, 262/82, 1069/84.

υπέχει υποχρέωση να ψηφίζει τους αναγκαίους για την εκτέλεσή τους νόμους¹²³.

Προσέτι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί πολιτικό δικαίωμα. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι η συμμετοχή του πολίτη στην άσκηση της κρατικής εξουσίας - (status activus)¹²⁴.

Η διοίκηση υπέχει καθήκον πληροφόρησης, θέτοντας στη δημοσιότητα κάθε μέτρο και ρύθμιση που επηρεάζει άμεσα και έμμεσα το περιβάλλον. Επίσης, η διοίκηση υποχρεούται να θέσει στη διάθεση των διοικουμένων κάθε στοιχείο σχετικό με την περιβαλλοντική πολιτική της, τηρώντας το δικαίωμα γνώσης των διοικητικών εγγράφων κατά το άρθρο 5 του Ν. 2699/1999 καθώς και το άρθρο 16 του Ν. 1599/1986¹²⁵.

Επιπρόσθετα, η πολιτική διάσταση του δικαιώματος διαφαίνεται είτε με τη διαβούλευση των ατόμων που οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις τους αφορούν κατά το στάδιο της πρότασης και επεξεργασίας νόμων είτε με τη συμμετοχή τους με συμβουλευτικές, έστω, αρμοδιότητες, κατά τη διαμόρφωση των ως άνω ρυθμίσεων.

Αν και δεν κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική, και η δυνατότητα έννομης προστασίας, η πρόσβαση δηλ. στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικό ζήτημα αποτελεί πολιτική έκφανση του δικαιώματος στο περιβάλλον¹²⁶.

Σαφώς και αποτελεί κοινωνικό δικαίωμα¹²⁷. Στοιχείο των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι η απαίτηση έναντι του κράτους θετικών ενεργειών - (status positivus)¹²⁸.

¹²³ Βλ. Αθ. Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Δ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ. 105. Ακόμη βλ. και άρθρα 105 και 111 του Σ.

¹²⁴ Βλ. Κ. Χρυσογόνου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα 2006, σελ. 30.

¹²⁵ Βλ. Ανδρ. Μαρκαντωνάτου - Σκαλτσά, Η προστασία του Διοικουμένου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1999, σελ. 135.

¹²⁶ Βλ. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 13.

Προκειμένου να εξασφαλιστεί η ποιότητα ζωής, ένα υγιεινό και βιώσιμο περιβάλλον, το κράτος θα πρέπει να λάβει ορισμένα μέτρα και να προβεί σε θετικές ενέργειες. Δεν αρκεί δηλ. η αποχή του κράτους, η μη λήψη δηλ. δυσμενών πράξεων. Θα πρέπει να εξασφαλίζει ένα υψηλό επίπεδο προστασίας με την εξωτερίκευση των ενεργειών του.

Επομένως, πρόκειται για ένα κοινωνικό δικαίωμα που σε κάθε περίπτωση έχει κανονιστική - επιτακτική ισχύ και δεν αποτελεί απλή προγραμματική διακήρυξη, «ένα ευχολόγιο χωρίς ουσιαστικές συνέπειες»¹²⁹.

Αυτονόητο είναι ότι οι διατάξεις του άρθρου 24 Σ. τριτενεργούν καθώς το προστατευόμενο αγαθό κινδυνεύει εξ ορισμού και από ιδιώτες¹³⁰ στο μέτρο που αποτελούν κέντρα εξουσίας και ακούν οικονομική πίεση για να επιβάλλουν τη θέλησή τους¹³¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η τριτενέργεια του δικαιώματος όχι μόνο δεν αμφισβητείται αλλά έχει τριπλή εφαρμογή και εφαρμόζεται διορθωτικά, επικουρικά και σχετικοποιημένα¹³². Εφαρμόζεται διορθωτικά δηλ. οι σχετικές με την προστασία του περιβάλλοντος διατάξεις θα εφαρμοστούν για την επίτευξη αποτελεσματικής προστασίας όταν δεν το κάνουν αυτό οι κανόνες του ιδιωτικού δικαίου. Επίσης, επικουρικά

¹²⁷ Βλ. ΣτΕ (Ολομ.) 3146/1986.

¹²⁸ Βλ. Κ. Χρυσόγону, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα 2006, σελ. 30.

¹²⁹ Βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 28.

¹³⁰ Στις ιδιωτικές σχέσεις προσιδιάζουν κατ' αρχάς μόνο τα ατομικά δικαιώματα. Βλ. Αθ. Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Δ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ 138.

¹³¹ Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 46.

¹³² Ο.π., σελ. 47.

εφαρμόζονται οι ως άνω διατάξεις όταν δεν προσφέρεται ικανοποιητική προστασία από τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου τότε είναι επιβεβλημένη η προσφυγή στο άρθρο 24 Σ. Τέλος, σχετικοποιημένα με την έννοια ότι σταθμίζει τα προβαλλόμενα αγαθά για την διαπίστωση αυτού που υπερισχύει.

Έρρισμα της αποτελούν εκτός του άρθρου 25 Σ. και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 του Συντάγματος αλλά και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ.1), με τη λογική της μη αλλοτρίωσης της προσωπικότητας. Περαιτέρω το άρθρο 24 Σ. τριτενεργεί και μέσω διατάξεων του Αστικού Κώδικα, όπως τα άρθρα 57 κ.ε., του γειτονικού δικαίου, προστασίας της κυριότητας κ.α¹³³.

Στην περίπτωση που αποκλείεται εν όλω ή εν μέρει η ταυτόχρονη άσκηση του δικαιώματος αυτή αίρεται με την αρχή της πρακτικής αρμονίας¹³⁴. Η διοίκηση δηλ. στην προσπάθεια της να άρει τη συγκεκριμένη σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων θα πρέπει να το πράξει με τον ανάλογο περιορισμό του ενός δικαιώματος προκειμένου να πετύχει την μικρότερη δυνατή προσβολή του άλλου θεμελιώδους δικαιώματος.

Το δικαίωμα του περιβάλλοντος συγκρούεται έντονα με τα δικαιώματα της οικονομικής ελευθερίας και ανάπτυξης (άρθρα 5 παρ. και 106 παρ.1 Σ.) και με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 Σ.)¹³⁵.

¹³³ Ο.π., σελ. 46 - 48.

¹³⁴ Επίσης με τις αρχές της στάθμισης κόστους οφέλους και της αναλογικότητας. Βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, σελ. 136-139, Αθ. Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Δ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ. 105. Ακόμη βλ. και άρθρα 105 και 111 του Σ.

¹³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 136-187.

Ειδικά για το άρθρο 17 Σ. πρέπει να τονιστεί ότι η νομολογία του ΣτΕ έχει θεωρήσει τη διάταξη του άρθρου 24 Σ. ως ειδικότερη και συνεπώς υπερισχύει¹³⁶.

Όπως έχει γίνει κατανοητό από τα προηγηθέντα, η προστασία του περιβάλλοντος συνδέεται και κατοχυρώνεται και σε άλλες διατάξεις του Σ. όπως στο άρθρο 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 17, 25, 106 και 117 παρ. 3 και 4.

Με τον τρόπο αυτό συνθέεται το διευρυμένο πλαίσιο του περιβαλλοντικού συστήματος που καθιερώνεται από το Σύνταγμα.

Εν κατακλείδι, πρόκειται για ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα και το περιεχόμενό του συνίσταται στη διασφάλιση ενός υγιεινού περιβάλλοντος και οικολογικά ισορροπού. Η προστασία του περιβάλλοντος αποβλέπει σε όφελος όχι μόνο της παρούσας γενιάς αλλά και των επόμενων και συνεπώς απαιτείται η οικολογική ισορροπία, η αναγέννηση της φύσης, η βελτίωση των περιβαλλοντικών αγαθών και η διασφάλιση ενός ποιοτικού επιπέδου ζωής. Κύριο συνταγματικό έρεισμα του αποτελεί η διάταξη του άρθρου 24 του Σ. την οποία και η δικαστική εξουσία χρησιμοποιεί κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων για να διαπιστώσει αν συνάδουν με τις επιταγές του εν λόγω άρθρου. Η προστασία του περιβάλλοντος έχει αναχθεί σε συνταγματικά προστατευόμενη αξία, υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του καθενός. Τέλος, «η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στο άρθρο 24 του Σ. δεν αποτελεί το τέρμα της προσπάθειας για αποτελεσματική νομική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών, αλλά την αφετηρία. Η αποτελεσματικότητα

¹³⁶ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 232. Ακόμη Βλ. Κ. Χρυσογόνου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 363-370.

κάθε συνταγματικής διάταξης εξαρτάται από τη συγκεκριμενοποίησή της από τα αρμόδια κρατικά όργανα και την πρακτική αξιοποίησής της¹³⁷».

¹³⁷ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011, σελ. 76.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ
ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ

Άραγε, η προστασία του περιβάλλοντος κατοχυρώνεται ρητά στα συντακτικά κείμενα των ευρωπαϊκών κρατών; Καίτοι ψήγματα περιβαλλοντικής προστασίας και πολιτικής μπορούν να εντοπισθούν στην Ουτοπία¹³⁸, τα πεφωτισμένα δυτικά κράτη δεν φαίνεται να διακατέχονται από περιβαλλοντική ευαισθησία και δεν διασφαλίζεται το δικαίωμα του περιβάλλοντος στην πλειονότητα των συνταγμάτων των ευρωπαϊκών κρατών¹³⁹. Αντίθετα, σε ορισμένα συντάγματα είτε χαρακτηρίζεται ως κρατική υποχρέωση είτε παραπέμπουν σε άλλες συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνονται δικαιώματα προκειμένου να θεμελιώσουν το δικαίωμα στο περιβάλλον.

Ενδεικτικά αναφέρεται το Σύνταγμα της Σλοβενίας που έχει υιοθετήσει ρητή διατύπωση του δικαιώματος στο περιβάλλον σε συνταγματικό επίπεδο.

¹³⁸ Βλ. Thomas More: Ουτοπία - Francis Bacon: Νέα Ατλαντίς - Henry Neville: Η Νήσος των Πάιν, Τρία Κείμενα για την Ουτοπία, (Γρ. Κονδύλης μεταφρ.) εκδ. μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σελ. 69-86.

¹³⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001, σελ. 225 κ.ε., Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 15 κ.ε.

Το άρθρο 72 που φέρει τον τίτλο «υγιές περιβάλλον», ορίζει ότι: «1. ...καθένας έχει το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον, σε αρμονία με το νόμο. 2. Το Κράτος θα προωθή το υγιές περιβάλλον. Προς το σκοπό αυτό, οι προϋποθέσεις και οι όροι άσκησης οικονομικών και λοιπών δραστηριοτήτων θα προσδιορίζονται βάσει νόμου. 3. Ο νόμος θα καθορίσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένα πρόσωπο που προκάλεσε βλάβη στο ζωτικό περιβάλλον υποχρεούται να καταβάλει αποζημίωση» - αντανακλώντας την περιβαλλοντική αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει και στην παρ. 4 αναφέρεται ότι: «Η προστασία των ζώων από την κακομεταχείριση ρυθμίζεται με νόμο». Το άρθρο 73 του Σ. ορίζει ότι: «1. Ο καθένας είναι υποχρεωμένος σύμφωνα με το νόμο να προστατεύει τα φυσικά τοπία ειδικού ενδιαφέροντος, τις σπανιότητες και τα πολιτιστικά μνημεία. 2. Το κράτος και οι τοπικές κοινότητες θα προωθήσουν την διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς».

Ομοίως και το Σ. στην Σλοβακία. Κατά το άρθρο 44: «1. Καθένας έχει το δικαίωμα σε ένα κατάλληλο περιβάλλον. 2. Ο καθένας υποχρεούται να προστατεύει και να αναβαθμίζει το περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά. 3. Κανένας δεν πρέπει να θέτει σε κίνδυνο ή να καταστρέφει το περιβάλλον, τους φυσικούς πόρους και την πολιτιστική κληρονομιά πέραν των ορίων που προβλέπονται βάσει νόμου. 4. Το Κράτος φροντίζει για την οικονομική αξιοποίηση των φυσικών πόρων, την οικολογική ισορροπία και την αποτελεσματική περιβαλλοντική προστασία».

Ως ενδεικτικό παράδειγμα όπου η προστασία του περιβάλλοντος κατοχυρώνεται ρητά ως υποχρέωση της πολιτείας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το θεμελιώδη Νόμο της Γερμανίας, καθώς το άρθρο 20α του γερμανικού Συντάγματος υπογραμμίζει ότι: «Το Κράτος, έχοντας επίσης ευθύνη για τις μέλλουσες γενιές, προστατεύει τις φυσικές βάσεις της ζωής, στο πλαίσιο της συνταγματικής τάξης, μέσω της νομοθεσίας και

σύμφωνα με το νόμο και τη νομολογία, μέσω της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας».

Αντίστοιχα και το Σ. της Βουλγαρίας στο άρθρο 15 «Η Δημοκρατία της Βουλγαρίας θα διασφαλίσει την προστασία και αναπαραγωγή του περιβάλλοντος την διατήρηση της φύσης και βιοποικιλότητας, την ορθολογική διαχείριση των φυσικών και λοιπών πόρων της χώρας».

Τέλος, συντάγματα, που κατοχυρώνουν άμεσα άλλα δικαιώματα, τα οποία χρησιμοποιούνται για την προστασία του περιβάλλοντος δια της διαπλαστικής ερμηνείας των δικαστηρίων των κρατών.

Επί παραδείγματι, το άρθρο 9 παρ. 2 του ιταλικού Συντάγματος, ορίζει ότι η Δημοκρατία προστατεύει το τοπίο και την ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά της Ιταλίας και το άρθρο 45 του ιρλανδικού Συντάγματος το οποίο αφορά την κοινωνική πολιτική και το άρθρο 40 την προστασία της υγείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ένας ευρωπαϊκός περιφερειακός πολιτικός οργανισμός που ενώνει το σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών. Δεν αποτελεί υπερβολή να ειπωθεί ότι η δημιουργία του οφείλεται σε ατομική πρωτοβουλία¹⁴⁰.

Το καταστατικό του οργανισμού που περιλαμβάνεται στη συνθήκη του Λονδίνου της 5^{ης} Μαΐου τέθηκε σε ισχύ την 3^η Αυγούστου 1949¹⁴¹ σύμφωνα με το οποίο τα όργανα του οργανισμού θα αποτελούν η Επιτροπή Υπουργών, αρμόδιο για την επίτευξη των σκοπών του και η Κοινοβουλευτική Συνέλευση με συμβουλευτικές αρμοδιότητες¹⁴².

Σκοπός του Συμβουλίου της Ευρώπης σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του καταστατικού είναι:

- να πραγματοποιηθεί στενότερη ένωση μεταξύ των κρατών μελών για τη διαφύλαξη και την προώθηση των ιδεωδών και των κοινών αρχών και να ευνοηθεί η κοινωνική και η οικονομική πρόοδος.
- Να αναλάβουν κοινή δράση για την ανάπτυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.

¹⁴⁰ Η μελλοντική δομή του Συμβουλίου της Ευρώπης, συζητήθηκε σε συνέδριο (8-10 Μαΐου 1948) που οργάνωσε η Διεθνής Επιτροπή συνεργασίας των κινήσεων για την Ένωση της Ευρώπης, στη Χάγη της Ολλανδίας, υπό την τιμητική προεδρία του Ούνιστον Τσόρτσιλ. Βλ. Π. Νάσκου - Περράκη, Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών, Γ' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2002, σελ. 257.

¹⁴¹ Ο.π. σελ. 258.

¹⁴² Βλ. άρθρο 10 του καταστατικού.

Μέλος μπορεί να γίνει κάθε ευρωπαϊκός κράτος^{143,144} με την προϋπόθεση σεβασμού¹⁴⁵ της υπεροχής του δικαίου και των δικαιωμάτων του ανθρώπων κλπ.

Ανάμεσα στις συμβάσεις που έχουν υιοθετηθεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι:

- Η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, γνωστή και ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).
- Η Μορφωτική Ευρωπαϊκή Σύμβαση.
- Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Εγκατάστασης.
- Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση σε θέματα ποινικής δικαιοδοσίας.
- Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης.
- Ο Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλισης κλπ.

¹⁴³ Η Ελλάδα προσχώρησε στις 9 Αυγούστου 1949 και αποχώρησε την 12^η Δεκεμβρίου 1969 λόγω δεδομένης απόφασης για αναστολή αντιπροσώπευσης στον οργανισμό συνεπείας συνεχών παραβιάσεων του άρθρου 3 του καταστατικού. Προσχώρησε εκ νέου την 19 Σεπτεμβρίου 1974.

¹⁴⁴ Σήμερα τα κράτη που έχουν προσχωρήσει στο Συμβούλιο της Ευρώπης ανέρχονται σε 47 και είναι τα εξής: Αζερμπαϊτζάν, Αλβανία, Ανδόρα, Αρμενία, Αυστρία, Βαρντάσκα (Σκόπια), Βέλγιο, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Γεωργία, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ιταλία, Ισπανία, Κάτω Χώρες, Κύπρος, Κροατία, Λετονία, Λιθουανία, Λιχτενστάιν, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Μαυροβούνιο, Μολδαβία, Μονακό, Νορβηγία, Ουγγαρία, Ουκρανία, Πορτογαλία, Πολωνία, Ρωσία, Σαν Μαρίνο, Σερβία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Τσεχία, Τουρκία, Φιλανδία.

¹⁴⁵ Βλ. άρθρο 4 του καταστατικού.

I. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων Ανθρώπων και η Προστασία του Περιβάλλοντος

Η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, πιο γνωστή ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ή ΕΣΔΑ υπεγράφη στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, στη Ρώμη στα 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 1953.

Η ΕΣΔΑ αποτελεί μια διεθνή πολυμερή σύμβαση που αποσκοπεί στην ενίσχυση ορισμένων δικαιωμάτων, όπως αυτά είχαν διατυπωθεί στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 στο Παρίσι, στο πλαίσιο του ΟΗΕ, από την οποία άλλωστε εμπνέεται.

Δεν αποτελεί ένα απλό κείμενο με το οποίο θεσπίζονται δικαιώματα και υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα μέρη αλλά αποτελεί μία διεισδύουσα ενιαία ευρωπαϊκή έννομη τάξη στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Η καινοτομία της ΕΣΔΑ συνίσταται στο ότι θεσπίστηκε σύστημα δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με τη σύσταση ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου.

Με τον τρόπο αυτό τα κατοχυρωμένα δικαιώματα δεν παρέμειναν απλές εξαγγελίες αλλά προβλέφθηκαν τα όργανα και οι απαραίτητες διαδικασίες για την προάσπιση αυτών¹⁴⁶.

Αν και η ΕΣΔΑ αποτελεί αντικείμενο εφαρμογής από τον εθνικό δικαστή και το δικαστή του Στρασβούργου, ο δικαστής του Στρασβούργου κινείται υπεράνω των εθνικών εννόμων τάξεων και εφαρμόζει τις διατάξεις της Σύμβασης, όπως τις έχει αναπτύξει νομολογιακά.

¹⁴⁶ Βλ. Α. Μαγγανά, Χ. Χρυσανθάκη, Δ. Βανδώρο, Λ. Καρατζά, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ. 3.

Μετά την 1^η Νοεμβρίου 1998, ημερομηνία που τέθηκε σε ισχύ το 11^ο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ¹⁴⁷, αρμόδια όργανα για την εξέταση των προσφύγων¹⁴⁸ είναι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων¹⁴⁹, ένα διαρκές δικαστήριο ενώπιον του οποίου μπορεί να προσφύγει άμεσα ο ιδιώτης και το Συμβούλιο Υπουργών που έχει την εποπτεία τήρησης αποφάσεων του ΕΔΔΑ και συμμόρφωσης.

Πρέπει να τονισθεί ότι μία από τις απαραίτητες προϋποθέσεις¹⁵⁰ παραδεκτού της προσφυγής είναι η εξάντληση όλων των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να έχουν επιληφθεί τα εσωτερικά δικαστήρια συμπεριλαμβανομένου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου¹⁵¹.

Το ΕΔΔΑ είναι δηλ. ένας μηχανισμός εφαρμογής της ΕΣΔΑ, καλύπτοντας τις αδυναμίες των κρατών μελών στην προσπάθεια προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς όμως να εξετάζει σε

¹⁴⁷ Με το 14^ο πρωτόκολλο που τέθηκε σε ισχύ την 01/06/2010 βελτιώθηκε περαιτέρω η λειτουργία του ΕΔΔΑ. Βλ. Α. Μαγγανά, Χ. Χρυσανθάκη, Δ. Βανδώρο, Λ. Καρατζά, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σελ. 5-7.

¹⁴⁸ Αρμόδια όργανα για την εξέταση των προσφύγων ήταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία ήταν ένα προδικαστικό όργανο ενώπιον της οποίας προσέφευγε ο ιδιώτης και εξέταζε εν πρώτοις αν η ατομική προσφυγή ήταν παραδεκτή, το Δικαστήριο και το Συμβούλιο Υπουργών.

¹⁴⁹ Ενοποιήθηκε η Επιτροπή και το Δικαστήριο.

¹⁵⁰ Βλ. άρθρο 35 της ΕΣΔΑ.

¹⁵¹ Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι δύναται να παρεκκλίνει από τον κανόνα αυτό αν το ένδικο μέσο δεν είναι αποτελεσματικό, πρόσφορο και πρακτικό (έλλειψη ενδίκων μέσων, μη αποτελεσματικά ένδικα μέσα, επανάληψη διοικητικής πρακτικής. Βλ. μ.ά. ΕΔΔΑ, απόφαση της 23/03/1995, Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, αριθ. προσφυγής 15318/1989, απόφαση της 23/03/2006, Ξενίδης - Αρέστης κατά Τουρκίας αριθ. προσφυγής 46347/1999.

τέταρτο βαθμό τις αποφάσεις των εθνικού δικαστηρίου ούτε φτάνει στο σημείο να υποκαθιστά το διεθνή νομοθέτη.

Εφαρμόζει δηλ. τις διατάξεις της ΕΣΔΑ όπως αυτές έχουν αναπτυχθεί νομολογιακά, αναζητεί τη συναίνεση και ενίοτε φτάνει ως το δικαστικό ακτιβισμό με πολύ προσοχή.

Το ΕΔΔΑ, επιλέγοντας τη διασταλτική ερμηνεία των διατάξεων, έχει υιοθετήσει την αντίληψη ότι η ΕΣΔΑ αποτελεί ένα ζωντανό οργανισμό που κατοχυρώνει την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην πράξη και πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα των συνθηκών της σύγχρονης εποχής^{152,153}. Συνεπεία της αντίληψης αυτής είναι η διαμόρφωση της εξισορρόπησης μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων των ατόμων και της κοινότητας ως συνόλου και η δημιουργία του περίφημου δόγματος περί της ύπαρξης ενός περιθωρίου εκτίμησης¹⁵⁴ για τα μέτρα που τα κράτη να αποφασίζουν να λάβουν.

Η ΕΣΔΑ αποτελείται από τρεις τίτλους - όπου αναγράφονται τα προστατευόμενα δικαιώματα¹⁵⁵, η σύνθεση του ΕΔΔΑ και οι προϋποθέσεις

¹⁵² «Living instrument» Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 25/04/1978, Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 5856/1972, απόφαση της 13/06/1979, Marckx κατά Βελγίου, αριθ. προσφυγής 6833/1974, απόφαση της 09/10/1979, Airey κατά Ιρλανδίας αριθ. προσφυγής 6289/1973.

¹⁵³ Την ίδια αντίληψη για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη υιοθέτησε και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην προσφυγή 1/1998, Διεθνής Επιτροπή Νομικών κατά Πορτογαλίας. Βλ. υποσημείωση υπ' αριθ. 170.

¹⁵⁴ «margin of appreciation or margin of state discretion», βλ. απόφαση της 02/06/1956 Βασίλειο της Ελλάδος, κατά Ηνωμένου Βασιλείου, σκέψη 158.

¹⁵⁵ Η ΕΣΔΑ κατοχυρώνει κυρίως τα δικαιώματα πρώτης γενιάς και περιορισμένα της δεύτερης. Βλ. Στ. Περγράκη, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2009, σελ. 14, 15 και 121.

για την άσκηση των προσφυγών¹⁵⁶ καθώς λοιπά διαδικαστικά ζητήματα σχετικά με τους φορείς των δικαιωμάτων και το πεδίο εφαρμογής - και τα πρωτόκολλα.

II. Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω αποφάσεων του ΕΔΔΑ

II.A Προστασία του περιβάλλοντος και Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Παρά τις καινοτομίες της ΕΣΔΑ δεν έχει υιοθετηθεί ένα αυτοτελές δικαίωμα περιβάλλοντος καίτοι έγιναν προσπάθειες για την υιοθέτηση ενός πρόσθετου πρωτοκόλλου για ένα υγιές περιβάλλον¹⁵⁷.

Το ΕΔΔΑ εξετάζει τακτικά τις καταγγελίες στην υποτιθέμενη παραβίαση ενός δικαιώματος που προστατεύεται από τη Σύμβαση, ως αποτέλεσμα των δυσμενών περιβαλλοντικών παραγόντων.

Το δικαίωμα για το σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής¹⁵⁸ αποτέλεσε αντικείμενο εκτενούς νομολογιακής αξιοποίησης¹⁵⁹, εξετάζοντας υποθέσεις ποικίλης φύσεως¹⁶⁰ και ενδιαφέροντος. Έτσι

¹⁵⁶ Μάλιστα προβλέπεται εκτός της διακρατικής και δυνατότητα ατομικής προσφυγής που αποτελεί το σύνηθες για την εξέταση παραβίασης μίας διάταξης της ΕΣΔΑ. Βλ. άρθρο 34 της ΕΣΔΑ κ.ε.

¹⁵⁷ Πρόκειται για την υπ' αριθ. 1885 Σύσταση του 2009 με τίτλο: «Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment».

¹⁵⁸ Βλ. άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

¹⁵⁹ Βλ. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 28.

¹⁶⁰ Έχουν υποβληθεί προσφυγές για προσβολές του περιβάλλοντος από υψηλά επίπεδα θορύβου από αεροπλάνα, από κεραίες κινητής τηλεφωνίας από ελλιπή ενημέρωση για τους περιβαλλοντικούς κινδύνους κλπ.

ασχολήθηκε για πρώτη φορά το 1980¹⁶¹ εξετάζοντας την παραβίαση του ανωτέρω δικαιώματος (σεβασμού της ιδιωτικής ζωής) όπου η αιτούσα εξέφραζε τα παράπονά της για τα υψηλά επίπεδα θορύβου στην περιοχή της καθώς κατοικούσε δίπλα σε αεροδρόμιο. Ωστόσο λόγω του φιλικού διακανονισμού δεν εξετάστηκε η ουσία της υπόθεσης καίτοι έγινε παραδεκτή η προσφυγή.

Λίγο αργότερα απέρριψε προσφυγή¹⁶² καίτοι διαπίστωσε ότι η ποιότητα ζωής της ιδιωτικής ζωής και η δυνατότητα απολαυής της κατοικίας και το εν γένει βιοτικό επίπεδο ζωής είχε επηρεαστεί από την ηχορύπανση των αεροπλάνων. Το ΕΔΔΑ έδειξε μια προτίμηση υπέρ των οικονομικών συμφερόντων έναντι των περιβαλλοντικών, επιτρέποντας με τον τρόπο αυτό στο Ηνωμένο Βασίλειο την παραγωγή εξαιρετικά υψηλών επιπέδων θορύβου κατά τη λειτουργία του αεροδρομίου.

Απόφαση σταθμός για την προστασία του περιβάλλοντος αποτέλεσε η υπόθεση López Ostra¹⁶³. Στην συνοικία της πόλης Λόρκα, όπου διέμενε η Ισπανίδα υπήκοος, κατασκευάστηκε εργοστάσιο επεξεργασίας δέρματος. Έτσι προσέφυγε στα εθνικά δικαστήρια και κατόπιν στο ΕΔΔΑ χωρίς να εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Η προσφυγή της έγινε δεκτή διότι ούσα υποχρεωμένη να εγκαταλείψει την κατοικία της και να αγοράσει άλλο σπίτι χρησιμοποίησε τις πιο ταχείες και αποτελεσματικές διαδικασίες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συμφέροντα και την οικονομική ευημερία της πόλης Λόρκα και την απολαυή του δικαιώματος του άρθρου 8 και ότι υποβαθμίστηκε το

¹⁶¹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 15/07/1980, Arrodelle κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 889/1977.

¹⁶² Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 21/02/1990, Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 9310/1981.

¹⁶³ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 09/12/1994, López Ostra κατά Ισπανίας, αριθ. προσφυγής 16798/1990.

βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, αποτελώντας σοβαρό κίνδυνο για την υγεία των περιοίκων. Δηλ. το ισπανικό κράτος όχι μόνο δεν είχε λάβει τα μέτρα που όφειλε αλλά αρνήθηκε και να υλοποιήσει και δικαστικές αποφάσεις προς το σκοπό αυτό, προσβάλλοντάς τες.

Στην υπόθεση Guerra¹⁶⁴ το ΕΔΔΑ επανέλαβε ιδίως ότι η αυστηρή περιβαλλοντική ρύπανση μπορεί να έχει επιπτώσεις στην ευημερία των ατόμων και να τους αποτρέψει από την απολαυή των σπιτιών τους με τέτοιο τρόπο ώστε να επηρεαστούν αρνητικά η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή τους¹⁶⁵. Οι αρμόδιες ιταλικές αρχές είχαν παραλείψει να ενημερώσουν τους κατοίκους για τους κινδύνους που διέτρεχαν και το ΕΔΔΑ διεπίστωσε την παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ αλλά δεν θεώρησε αναγκαία την εξέταση της περιβαλλοντικής ρύπανσης με το δικαίωμα στη ζωή.

Σε παρόμοια υπόθεση¹⁶⁶ το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 2 και 8 της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη σοβαρότητα της απειλής (έκθεση στον αμίαντο), και παρά το περιθώριο που αφέθηκε στα κράτη για να αποφασίσουν πώς να διαχειριστούν τέτοιους κινδύνους, η κυβέρνηση της Μάλτας είχε αποτύχει να ικανοποιήσει τις θετικές υποχρεώσεις της και δεν είχε λάβει κανένα μέτρο (ούτε νομοθετικό) για να εξασφαλίσει ότι οι προσφεύγοντες (εργαζόμενοι σε ναυπηγεία) ενημερώθηκαν επαρκώς για τους κινδύνους που διέτρεχαν από τον αμίαντο προκειμένου να προστατεύσουν την υγεία και τις ζωές τους. Μάλιστα η Κυβέρνηση της Μάλτας δεν είχε λάβει κανένα μέτρο ως το 2003!

¹⁶⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 19/02/1998, Guerra και λοιποί κατά Ιταλίας, αριθ. προσφυγής 14967/89.

¹⁶⁵ Ο.π. παρ. 58-59.

¹⁶⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 24/07/2014, Blincat και λοιποί κατά Μάλτας, αριθ. προσφυγής 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 και 62338/11.

Προσέτι μία πολύ σημαντική απόφαση ήταν και η υπόθεση Moreno Gómez¹⁶⁷ σύμφωνα με την οποία η προσφεύγουσα ζητούσε αποζημίωση από τις εθνικές αρχές για τις δαπάνες στις οποίες είχε προβεί για ηχομόνωση λόγω των νυχτερινών ηχητικών ενοχλήσεων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι ηχητικές ενοχλήσεις αποτελούν μορφές προσβολής του δικαιώματος στην κατοικία, εφ' όσον υπερβαίνουν ένα ελάχιστο όριο έντασης και τις καταλόγισε στις εθνικές αρχές.

Μάλιστα συνέδεσε το δικαίωμα για την ιδιωτική και την οικογενειακή ζωή με την κατοικία με μία ψυχολογική διάσταση: «Κατοικία είναι κατά κανόνα ο χώρος, η φυσικά καθορισμένη περιοχή, όπου αναπτύσσεται η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Το άτομο έχει το δικαίωμα σεβασμού της κατοικίας του, με την έννοια του δικαιώματος όχι μόνο στην προκείμενη φυσική περιοχή αλλά και στην αδιατάρακτη απόλαυή της¹⁶⁸». Αυτή η διττή διάσταση του δικαιώματος στην κατοικία συνοδεύεται από τον διαχωρισμό των προσβολών του σε υλικές και σε άυλες: «Οι προσβολές του δικαιώματος σεβασμού της κατοικίας δεν περιορίζονται στις συγκεκριμένες ή φυσικές προσβολές, όπως είναι η άνευ συναινέσεως είσοδος στην κατοικία του προσώπου, αλλά συμπεριλαμβάνουν και όσες δεν είναι συγκεκριμένες ή φυσικές, όπως είναι ο θόρυβος, οι εκπομπές, οι οσμές ή άλλες μορφές επέμβασης. Μπορεί να προκληθεί σοβαρή προσβολή του δικαιώματος σεβασμού της κατοικίας, εάν το πρόσωπο κωλύεται στην απόλαυση των προνομίων της κατοικίας του¹⁶⁹».

¹⁶⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 16/11/2004, Moreno Gómez κατά Ισπανίας, αριθ. προσφυγής 4143/2002.

¹⁶⁸ Ο.π. παρ. 53 «...physically defined area...».

¹⁶⁹ Ο.π.

Με τις αποφάσεις αυτές το ΕΔΔΑ υπήγαγε την προστασία του περιβάλλοντος με κατηγορηματικό τρόπο στο προστατευτικό πεδίο των ρυθμίσεων του άρθρου 8.

Το ΕΔΔΑ αναθεώρησε την άποψη του πάλι σε οχλήσεις από αεροδρόμιο όπου διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ και την ανάγκη αυξημένης προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών¹⁷⁰ αλλά η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης¹⁷¹ το οποίο και έκρινε ότι πρέπει να υπάρχει μια δίκαιη λύση που να σταθμίζει μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων του ατόμου και της κοινότητας και ότι το κράτος απολαύει ένα ορισμένο περιθώριο της εκτίμησης στον καθορισμό των μέτρων που πρέπει να ληφθούν και συνεπώς δεν υπάρχει παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Εξετάζοντας αυτή τη φορά αιτιάσεις από κυκλοφοριακή όχληση τη νύκτα¹⁷², μόλις στην πρόσφατη υπόθεση *Deés*¹⁷³ το ΕΔΔΑ δικαίωσε τον προσφεύγοντα. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε το περιθώριο εκτίμησης που έχουν τα κράτη κατά τον καθορισμό των μέτρων που πρέπει να ληφθούν καθώς και τη θετική υποχρέωση για τη διασφάλιση του σεβασμού του ιδιωτικής ζωής¹⁷⁴. Αν και, ο θόρυβος, σύμφωνα με τις ειδικές μετρήσεις από εμπειρογνώμονες, είχε υπερβεί το επιτρεπόμενο επίπεδο κατά 9 db

¹⁷⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 02/10/2001, *Hatton* και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 36022/1997.

¹⁷¹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 08/07/2003, *Hatton and others* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 36022/1997.

¹⁷² Αυτό το είδος ηχορύπανσης αποτελεί μία από τις σύγχρονες πληγές των σημερινών Ευρωπαίων και ευθύνεται για σοβαρές διαταραχές ύπνου και συνδέεται με την πρόκληση πιθανότητες εμφράγματος ή εγκεφαλικού.

¹⁷³ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 09/11/2010, *Deés* κατά Ουγγαρίας, αριθ. προσφυγής 2345/2006.

¹⁷⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 16/11/2004, *Moreno Gómez* κατά Ισπανίας, αριθ. προσφυγής 4143/2002.

περίπου και παρά τη πληθώρα μέτρων που είχαν ληφθεί από τις ουγγρικές αρχές, το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι τα μέτρα αυτά ήταν ανεπαρκή. Έτσι, ο προσφεύγων είχε εκτεθεί σε έντονη κυκλοφοριακή όχληση για σημαντικό χρονικό διάστημα, κατά παράβαση του άρθρου 8. Η περίπτωση αυτή διαφέρει όμως από άλλες διότι οι ουγγρικές αρχές είχαν κάνει πολλές, εν τέλει ανεπαρκείς, προσπάθειες για να μειωθεί η ηχορύπανση από τη νυκτερινή κυκλοφορία (επιβολή ανωτάτου ορίου ταχύτητας τη νύκτα, απαγόρευση οχημάτων πάνω από 6 τόνους κ.ά.), οι οποίες αναγνωρίστηκαν ρητά από το ΕΔΔΑ.

Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι όταν η περιβαλλοντική ρύπανση υπερβαίνει κατά πολύ τα επίπεδα του νόμου, δεν αρκούν οι προσπάθειες των εθνικών αρχών για μείωση του θορύβου, αλλά θα πρέπει να επιτυγχάνεται πραγματική μείωση του θορύβου στα επιτρεπτά όρια.

Επιπρόσθετα, στην υπόθεση Fadeyeva¹⁷⁵ το ΕΔΔΑ διεπίστωσε τη διασύνδεση του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή με το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι οι ρωσικές αρχές είχαν εγκρίνει τη λειτουργία μιας ρυπογόνου επιχείρησης κοντά σε μια πυκνοκατοικημένη πόλη και παρόλο που οι εκπομπές υπερέβησαν τα ασφαλή όρια που καθιερώνονταν από την εσωτερική νομοθεσία, η παράλειψή τους να βοηθήσουν τη προσφεύγουσα να λάβει οποιαδήποτε αποτελεσματική λύση για την αντιμετώπιση της ρύπανσης συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 8. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι αν και η ρυπογόνος επιχείρηση έκανε κάποιες προσπάθειες για την αντιμετώπιση του προβλήματος, δεν υπήρξε καμία πληροφορία ότι οι ρωσικές αρχές σχεδίασαν ή εφάρμοσαν αποτελεσματικά μέτρα,

¹⁷⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 09/06/2005, Fadeyeva κατά Ρωσίας, αριθ. προσφυγής 55723/2000.

λαμβάνοντας υπ' όψιν τα συμφέροντα των κατοίκων, έτσι ώστε να εξευρεθεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων της κοινότητας και της αποτελεσματικής άσκησης της προσφεύγουσας του δικαιώματός της για σεβασμό της οικίας της και της ιδιωτικής ζωής της και να θέσουν τη βιομηχανική ρύπανση σε αποδεκτά επίπεδα.

Σε παρόμοια υπόθεση¹⁷⁶ όπου οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν ότι η υγεία τους είχε υποστεί ζημιά και ότι το περιβάλλον διαβίωσής τους (συμπεριλαμβανομένου και του υδροφόρου ορίζοντα) ήταν βλαπτικό ως αποτέλεσμα ενός κρατικού ανθρακωρυχείου και εργοστασίου που λειτουργούσε κοντά στα σπίτια τους, το ΕΔΔΑ πάλι διεπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8. Σημείωσε ότι παρόλο που οι ουκρανικές αρχές γνώριζαν τις δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις του ορυχείου και του εργοστασίου δεν είχαν λάβει κανένα μέτρο για την αντιμετώπιση του προβλήματος ούτε για το περιορισμό της ρύπανσης ούτε για τη μετεγκατάσταση των κατοίκων. Τέλος, το ΕΔΔΑ συμπέρανε ότι αφού υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, η ουκρανική κυβέρνηση υποχρεούται να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να διορθώσει την κατάσταση της προσφεύγουσας.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Luginbühl*¹⁷⁷ αναφορικά με τις κεραίες τηλεφωνικής επικοινωνίας, το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή με το αιτιολογικό ότι οι ελβετικές αρχές είχαν βρει μια δίκαιη μέση λύση μεταξύ των συμφερόντων του κράτους και του ατόμου, λαμβάνοντας όλα αναγκαία μέτρα. Πράγματι, οι ελβετικές αρχές παρακολουθούσαν τις επιστημονικές εξελίξεις και από τις μελέτες δεν είχε προκύψει κανένα

¹⁷⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 10/02/2011, *Dubetska* και λοιποί κατά Ουκρανίας,, αριθ. προσφυγής 30499/2003.

¹⁷⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 17/01/2006, *Luginbühl* κατά Ελβετίας, αριθ. προσφυγής 42756/2002.

συμπέρασμα για τη βλαπτικότητα των κεραιών¹⁷⁸ και στον ομοσπονδιακό νόμο που αποτελούσε τη νομική βάση για τα επιτρεπτά όρια εκπομπής ακτινοβολίας είχε γίνει προβλέψει και για τις ευαίσθητες ομάδες.

Ομοίως, στην υπόθεση Martinez Martinez και María Pino Manzano¹⁷⁹ το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων. Πιο συγκεκριμένα, αν και το ΕΔΔΑ δέχθηκε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων για τα υψηλά επίπεδα θορύβου από ένα παρακείμενο λατομείο, τους καταλόγισε το γεγονός ότι είχαν εγκατασταθεί σε μια περιοχή όπου είχε χαρακτηριστεί ως βιομηχανική και το λατομείο λειτουργούσε νόμιμα ενώ απεναντίας απαγορευόταν η κατοίκησή της. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι μια βιομηχανική ζώνη/περιοχή δεν απολαύει το ίδιο επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος όπως μια κατοικημένη περιοχή και οι προσφεύγοντες είχαν σαφώς θέσει τον εαυτό τους σε μια παράνομη κατάσταση και θα έπρεπε να αποδεχθούν τις συνέπειες¹⁸⁰.

Επιπλέον, στην υπόθεση Κυρτάτος¹⁸¹, το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων. Ειδικότερα, οι προσφεύγοντες επεσήμαναν ότι, από τότε που εκδόθηκαν οι οικοδομικές άδειες, η περιοχή έχασε τη φυσική ομορφιά και γραφικότητά της, αλλάζοντας ριζικά χαρακτήρα, από ένα φυσικό βιότοπο άγριας ζωής σε μια αναπτυσσόμενη τουριστική περιοχή.

¹⁷⁸ «a question de la nocivité de celles-ci était toujours ouverte et jusqu'à présent, aucune conclusion ne pouvait être tirée concernant l'existence ou l'absence des risques pour la santé», ό.π.

¹⁷⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 03/07/2012, Martinez Martinez and María Pino Manzano κατά Ισπανίας, αριθ. προσφυγής 61654/2008.

¹⁸⁰ «Les corresponde por lo tanto asumir las consecuencias de esta situación», ό.π. σκέψη 48.

¹⁸¹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 22/05/2003, Κυρτάτος κατά Ελλάδος, αριθ. προσφυγής 41666/1998.

Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι, σύμφωνα με την παγία νομολογία του, η σοβαρή μόλυνση του περιβάλλοντος μπορεί να επηρεάσει την ευημερία των ατόμων και να θίξει την απολαυή της οικίας τους, επηρεάζοντας έτσι δυσμενώς της ιδιωτική και οικογενειακή ζωή τους, χωρίς, ωστόσο, να θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία τους. Εντούτοις το κρίσιμο στοιχείο για την επίκληση του άρθρου 8 αποτελεί η ύπαρξη επιβλαβούς επίδρασης στην ιδιωτική ή οικογενειακή ζωή ενός ατόμου. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι κανένα άρθρο της ΕΣΔΑ δεν έχει ως ειδικό σκοπό την παροχή γενικής προστασίας του περιβάλλοντος αυτού καθ' εαυτό και ότι δεν αρκεί απλά και μόνο η γενική υποβάθμιση του περιβάλλοντος¹⁸². Δεδομένου ότι οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν ότι επηρεάστηκε άμεσα η ευημερία τους, το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς τους υποστηρίζοντας, επιπλέον, ότι η επέμβαση στις συνθήκες ζωής των ζώων στον υδροβιότοπο δεν συνιστά προσβολή της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής¹⁸³.

Επίσης, το ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε τις αιτιάσεις των προσφευγόντων, για τη μόλυνση του περιβάλλοντος από τους θορύβους και τα φώτα της νύχτας λόγω των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων στην περιοχή διότι «δεν έχουν αποκτήσει επαρκή βαθμό σοβαρότητας ώστε να ληφθούν υπόψη για τους σκοπούς του άρθρου 8¹⁸⁴».

Αν και το ΕΔΔΑ φάνηκε να παρεκκλίνει από τη γενική αρχή της διασταλτικής ερμηνείας, αξίζει να αναφερθεί η μερικώς μειοψηφούσα άποψη του διαφωνούντος Ιταλού Δικαστή Vladimiro Zagrebelsky. Ο Zagrebelsky παρατήρησε ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αναμφίβολα συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 και στην παρούσα υπόθεση υπήρξε σαφέστατα υποβάθμιση της ποιότητας του

¹⁸² Ο.π. σκέψεις 52-53.

¹⁸³ Ο.π. σκέψη 53.

¹⁸⁴ Ο.π. σκέψη 54.

περιβάλλοντος στο οποίο βρίσκεται η οικία των προσφευγόντων, η οποία οδήγησε σε αντίστοιχη υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής των προσφευγόντων. Ειδικότερα, ανέφερε ότι «η πλειοψηφία δέχεται, ως παράδειγμα, ότι η καταστροφή ενός δάσους πλησίον της οικίας των προσφευγόντων θα συνιστούσε άμεση επέμβαση στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή τους για τους σκοπούς του άρθρου 8 της Σύμβασης. Συμφωνώ, αλλά δεν βλέπω καμία σημαντική διαφορά μεταξύ της καταστροφής ενός δάσους και της καταστροφής ενός εξαιρετικού υγροβιότοπου που οι προσφεύγοντες απολάμβαναν κοντά στην οικία τους. Είμαι πρόθυμος να δεχθώ ότι η εν λόγω επέμβαση δεν ήταν μείζων, αλλά κατά τη γνώμη μου είναι αδύνατο να ισχυριστεί κανείς ότι δεν υπήρξε καμία επέμβαση. Είναι γεγονός ότι η σημασία της ποιότητας του περιβάλλοντος και η αυξανόμενη ευαισθητοποίηση στο θέμα αυτό δεν μπορεί να οδηγήσει το Δικαστήριο να υπερβεί το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Όμως, οι παράγοντες αυτοί θα έπρεπε να κάνουν το Δικαστήριο να αναγνωρίσει την αυξανόμενη σημασία της υποβάθμισης του περιβάλλοντος για τη ζωή των ανθρώπων. Η προσέγγιση αυτή θα συμβάδιζε πλήρως με τη δυναμική ερμηνεία και τον εξελικτικό εκσυγχρονισμό της Σύμβασης που υιοθετεί σήμερα το Δικαστήριο σε πολλούς τομείς».

Αντίθετα, στην υπόθεση Di Sarno και λοιποί¹⁸⁵ που αφορούσε την κατάσταση έκτακτης ανάγκης που είχε κηρυχθεί η περιφέρεια της Καμπανίας λόγω των αποβλήτων στο δήμο Somma Vesuviana, το ΕΔΔΑ δέχθηκε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων, ως προς την ουσιαστική πτυχή του άρθρου 8, λόγω της παρατεταμένης ανικανότητας των ιταλικών αρχών να εξασφαλίσουν την κατάλληλη λειτουργία της

¹⁸⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 10/01/2012, Di Sarno και λοιποί κατά Ιταλίας, αριθ. προσφυγής 30765/2008.

αποκομιδής αποβλήτων, της επεξεργασίας και της υπηρεσίας διάθεσης. Η απόφαση αυτή μας εντυπωσιάζει. Παρόλο που κανείς από τους κατοίκους δεν ισχυρίστηκε ότι επηρεάστηκε από την έκθεση στα απόβλητα και δεν πρόεκυψε αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της έκθεσης στα απόβλητα και τους αυξανόμενους κινδύνους (όπως ο καρκίνος), το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι η συσσώρευση των μεγάλων ποσοτήτων των απορριμμάτων κατά μήκος των δημόσιων δρόμων και στους προσωρινούς χώρους αποθήκευσης εξέθεσε την υγεία των τοπικών κατοίκων σε κίνδυνο.

Τέλος, το ΕΔΔΑ απέρριψε τις αιτιάσεις των κατοίκων για τη μη πληροφόρηση των κινδύνων που συνεπάγεται η διαβίωση σε μία μολυσμένη περιοχή. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι δεν είχε παραβιαστεί η διαδικαστική πτυχή του άρθρου 8 καθώς οι μελέτες για τους πιθανούς κινδύνους είχαν δημοσιοποιηθεί το 2005 και το 2008.

II.B Προστασία του περιβάλλοντος και λοιπά δικαιώματα

Το ΕΔΔΑ εξετάζοντας κι άλλες υποθέσεις διαπίστωσε τη διασύνδεση του περιβάλλοντος με άλλα δικαιώματα της ΕΣΔΑ, πλην του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, όπως το δικαίωμα στη ζωή, απαγόρευση των βασανιστηρίων, δικαίωμα στη ιδιοκτησία κ.ά.

Έτσι, το ΕΔΔΑ εξέτασε τη σύνδεση του περιβάλλοντος με το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ συμπεραίνοντας ότι για τη διασύνδεση του περιβάλλοντος με το δικαίωμα στη ζωή, το κράτος υπέχει θετική υποχρέωση λήψης θετικών ενεργειών για την προστασία των ατόμων και πρέπει να αποδειχθεί επαρκώς η ένταση που επηρεάζεται η ανθρώπινη ζωή και σε περίπτωση απώλειας αν τηρήθηκαν οι απαραίτητες διαδικασίες, αν υπάρχει επαρκές θεσμικό πλαίσιο και αν δόθηκαν αποζημιώσεις.

Επί παραδείγματι στην υπόθεση Öneriyildiz κατά Τουρκίας¹⁸⁶, καίτοι οι δημοτικές αρχές είχαν ειδοποιηθεί από έκθεση ειδικών για δυστύχημα λόγω συγκέντρωσης υψηλού επιπέδου μεθανίου δεν έλαβαν κανένα μέτρο και ούτε ενημέρωσαν τους κατοίκους από τους κινδύνους που ελλόχευαν από τη διαμονή τους, παραβιάζοντας έτσι το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ.

Σε ετέρα υπόθεση¹⁸⁷ η προσφεύγουσα που διαγνώστηκε με λευχαιμία υποστήριξε ότι οι βρετανικές αρχές απέτυχαν να προειδοποιήσουν τους γονείς της, αναφορικά με τους πιθανούς κινδύνους που ελλόχευαν από τη συμμετοχή του πατέρα της, ως βοηθός εστίασεως σε πυρηνικές δοκιμές. Το ΕΔΔΑ, όμως, υποστήριξε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 διότι λαμβάνοντας υπ' όψιν τις διατιθέμενες πληροφορίες, σχετικά με την πιθανότητα ο πατέρας της να είχε εκτεθεί σε επικίνδυνα επίπεδα ακτινοβολίας και συνεπώς να υπήρχε κίνδυνος για την υγεία της. Επομένως, δεν θα μπορούσε να πράξει διαφορετικά ενημερώνοντας τους γονείς της για τα θέματα αυτά ή να προβεί σε οποιαδήποτε άλλη ενέργεια.

Σε παρόμοια υπόθεση¹⁸⁸ αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα που προκλήθηκαν από τη δραστηριότητα ενός χαλυβουργείου, το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος περί αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των επιβλαβών εκπομπών από τις εγκαταστάσεις και της ανάπτυξης του καρκίνου της συζύγου του καθώς με βάση τα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία κατά την διάρκεια των γεγονότων, δεν είχε

¹⁸⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 30/11/2004, Öneriyildiz κατά Τουρκίας, αριθ. προσφυγής 48939/1999.

¹⁸⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 09/06/1998, L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. προσφυγής 23413/1997.

¹⁸⁸ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 24/03/2015, Smaltini κατά Ιταλίας, αριθ. προσφυγής 43961/2009.

υπάρξει μια παραβίαση της διαδικαστικής πτυχής του δικαιώματός του στη ζωή.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Budayeva*¹⁸⁹, το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι υπήρξε ουσιαστική παραβίαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ διότι οι ρωσικές αρχές έθεσαν ανθρώπινες ζωές σε κίνδυνο και ήταν υπεύθυνες για το θάνατο του *Budayev* και την καταστροφή των σπιτιών των περιοίκων. Επίσης, ήταν υπεύθυνες για την ανεπαρκή συντήρηση της αμυντικής υποδομής για την αντιμετώπιση της λάσπης, καίτοι υπήρχαν προειδοποιήσεις και είχαν παραλείψει να δημιουργήσουν ένα σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης.

Ακόμη, στην υπόθεση *Florea*¹⁹⁰ διεπίστωσε ότι οι συνθήκες των φυλακών στις οποίες ο αιτών έχει ζήσει κατά τη διάρκεια των 3 χρόνων παραβίασε το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων. Ο υπερβολικός συνωστισμός (υπερπληθυσμός) σε συνδυασμό με το ότι το 90% του συγκρατούμενων ήταν καπνιστές καθώς και το γεγονός ότι ούτε στους κοινόχρηστους χώρους (ιατρεία) δεν απαγορευόταν το κάπνισμα συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 3¹⁹¹. Ωστόσο, δεν μπορεί να υπάρξει καμία αμφιβολία ότι το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον είχε παραβιαστεί στην προκειμένη περίπτωση και θα ήταν πιο σωστή η απόφαση του ΕΔΔΑ, αν είχε καταφύγει στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Επιπρόσθετα, το ΕΔΔΑ διεπίστωσε ότι το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης¹⁹² μπορεί να θεμελιώσει παράβαση του δικαιώματος

¹⁸⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 20/03/2008, *Budayeva* και λοιποί κατά Ρωσίας, αριθ. προσφυγής 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 και 15343/02.

¹⁹⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 14/09/2010, *Florea* κατά Ρουμανίας, αριθ. προσφυγής 37186/2003.

¹⁹¹ Ομοίως και στην υπόθεση *Elefteriadis* κατά Ρουμανίας, (αριθ. προσφυγής 38427/2005).

¹⁹² Βλ. άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

του περιβάλλοντος. Σε ετέρα υπόθεση¹⁹³ επανέλαβε ότι, σύμφωνα με τις αρχές που διατυπώνονται στη νομολογία του πρέπει να εξακριβώσει πρώτα εάν υπήρξε μια διαφωνία - αμφισβήτηση αστικής ή ποινικής φύσεως που να αναγνωρίζεται βάσει του εσωτερικού νόμου. Η διαφωνία πρέπει να είναι γνήσια και σοβαρή μπορεί να αφορά όχι μόνο την πραγματική ύπαρξη ενός δικαιώματος αλλά και το πεδίο του και τον τρόπο της άσκησής του και, τελικά, το αποτέλεσμα των πρακτικών πρέπει να είναι άμεσα αποφασιστικό για το εν λόγω δικαίωμα. Η αξίωση των προσφευγόντων ήταν δικαιολογημένη και συνδεόταν με τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν το πόσιμο νερό του πηγαδιού τους. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι αστικό και συνεπώς τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το εθνικό δίκαιο δεν έπρεπε να τους αποκλείει για τη διεκδίκησή του δια της δικαστικής οδού, αναγνωρίζοντας έμμεσα την ύπαρξη ενός υποκειμενικού δικαιώματος για καθαρό περιβάλλον.

Ομοίως, στην υπόθεση Howland Moor¹⁹⁴ το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6, διότι παρόλο που η νομική ρύθμιση περί παραγραφής επιδιώκει θεμιτό σκοπό, δηλαδή την ασφάλεια δικαίου, η συστηματική εφαρμογή του κανόνα σε πρόσωπα που πάσχουν από ασθένειες, οι οποίες δεν μπορούν να διαγνωστούν παρά μόνο μετά από πολλά χρόνια από την έκθεσή τους σε ανθυγιεινά περιβάλλοντα εργασίας, στερεί από τα πρόσωπα αυτά την ευκαιρία να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους ενώπιον των δικαστηρίων. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στις περιπτώσεις όπου επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι ένα άτομο δεν θα μπορούσε να γνωρίζει ότι έπασχε από μια ορισμένη ασθένεια, θα πρέπει

¹⁹³ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 25/11/1993, Zander κατά Σουηδίας, αριθ. προσφυγής 14282/1988.

¹⁹⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 11/04/2014, Howland Moor και λοιποί κατά Ελβετίας, αριθ. προσφυγής 52067/2010 και 41072/2011.

να λαμβάνεται υπ' όψιν κατά τον υπολογισμό της προθεσμίας παραγραφής.

Στην υπόθεση *Vides Aizsardzības Klubs*¹⁹⁵ εξετάστηκε η διασύνδεση του περιβάλλοντος με την ελευθερία έκφρασης¹⁹⁶. Πιο συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα Μη Κυβερνητική Οργάνωση, για την προστασία του περιβάλλοντος, απευθύνθηκε στις λετονικές αρχές εκφράζοντας τις ανησυχίες της για τη συντήρηση των παράκτιων αμμοθίνων¹⁹⁷ του Κόλπου της Ρήγας. Ο τοπικός περιφερειάρχης (δήμαρχος) υπέβαλε αγωγή υποστηρίζοντας ότι το δημοσίευμα ήταν δυσφημιστικό. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα της πληροφόρησης δικαιώνοντας τον εν λόγω περιβαλλοντικό οργανισμό για δημοσίευμα σε βάρος του τοπικού περιφερειάρχη σχετικά με τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό κατέστησε σαφές επίσης ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία, εκτός από τον τύπο, οι ΜΚΟ, οι ομάδες εκστρατείας ή οι οργανώσεις πρέπει να είναι σε θέση να συνεχίσουν τις δραστηριότητές τους αποτελεσματικά και να είναι σε θέση να στηριχθούν σε ένα υψηλό επίπεδο της ελευθερίας έκφρασης, συμβάλλοντας στη δημόσια συζήτηση με τη διάδοση των πληροφοριών και των ιδεών σε θέματα ευρέως ενδιαφέροντος όπως η υγεία και το περιβάλλον. Περαιτέρω, σημείωσε ότι κύριος στόχος της οργάνωσης ήταν να εφιστήσει την προσοχή των δημοσίων αρχών σε ένα ευαίσθητο θέμα δημόσιου ενδιαφέροντος, και ως ειδικευμένη σε θέματα

¹⁹⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 27/05/2004, *Vides Aizsardzības Klubs* κατά Λετονίας, αριθ. προσφυγής 57829/2000.

¹⁹⁶ Βλ. άρθρο 10 της ΕΣΔΑ.

¹⁹⁷ Οι αμμοθίνες (κοινώς παχιές αμμουδιές) είναι ευαίσθητα και δυναμικά οικοσυστήματα που φιλοξενούν πληθώρα φυτών και ζώων και δημιουργούνται από τη διάβρωση και την απόθεση της άμμου στις παράκτιες περιοχές, από τη συνδυασμένη δράση δηλ. θάλασσας και του ανέμου. Στην χώρα μας φημισμένες είναι οι αμμοθίνες της Λέσβου.

περιβάλλοντος, στην εν λόγω περίπτωση η ΜΚΟ είχε ασκήσει, με τον τρόπο αυτό, το ρόλο του «φύλακα» στο πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος.

Συνεπώς, οι όποιοι περιορισμοί από τις δημόσιες αρχές σχετικά με το δικαίωμα λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και ιδεών, συμπεριλαμβανομένου και του τομέα του περιβάλλοντος, πρέπει να προβλέπονται από το νόμο τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας έτσι ώστε καθένας να είναι σε θέση να εφιστήσει την προσοχή του κοινού σε καταστάσεις που θεωρούνται παράνομες.

Στο ίδιο περίπου συμπέρασμα με το δικαίωμα στη ζωή ότι το κράτος υπέχει θετική υποχρέωση λήψης θετικών ενεργειών για την προστασία της περιουσίας, κατέληξε το ΕΔΔΑ στην προσπάθεια διασύνδεσης του δικαιώματος περιβάλλοντος με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας¹⁹⁸ προσθέτοντας πλέον ότι τα εθνικά μέτρα δεν θα πρέπει να επιβάλλουν υπέρμετρους περιορισμούς αλλά να είναι ανάλογοι, τηρουμένων της δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος.

Στην υπόθεση Ζ.Α.Ν.Τ.Ε. - Μαραθονήσι ΑΕ¹⁹⁹, το ΕΔΔΑ βασίσθηκε στην αδυναμία της προσφεύγουσας εταιρίας να εκμεταλλευτεί την ιδιοκτησία της και κυρίως, στην απουσία αποζημίωσης από την πλευρά των εθνικών δικαστηρίων. Δεν κατέληξε δηλ. στην ύπαρξη αποστέρησης, νόμιμης ή μη, της ιδιοκτησίας της αλλά ότι η προσφεύγουσα εταιρεία υπέστη εν προκειμένω έναν ακραίο περιορισμό στη δυνατότητά της να νέμεται πλήρως την περιουσία της, στερώντας της το δικαίωμα κυριότητάς της. Συνεπώς, όταν το κράτος επιβάλλει σημαντικούς περιορισμούς σχετικά με την εκμετάλλευση μιας ιδιωτικής ιδιοκτησίας, έτσι ώστε να

¹⁹⁸ Βλ. άρθρο 1 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ.

¹⁹⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 06/12/2007, Ζ.Α.Ν.Τ.Ε. - Μαραθονήσι ΑΕ κατά Ελλάδος, αριθ. προσφυγής 14216/2003.

διασφαλισθεί η πραγματική και η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι πρόσφοροι και κατάλληλοι για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου²⁰⁰.

Η ΕΕΔΑ, στην υπόθεση *Spire*²⁰¹, εξέτασε τις αιτιάσεις των προσφεύγοντος που παραπονείται για το υψηλό επίπεδο θορύβου και το φωτισμό βιομηχανικού τύπου, από τη λειτουργία του πυρηνικού σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στις όχθες του Λίγηρα. Η ΕΕΔΑ, υποστήριξε ότι, καίτοι το εν λόγω άρθρο δεν σχετίζεται άμεσα με το περιβάλλον, η υποβάθμιση, όμως, που υφίσταται το περιβάλλον από τη λειτουργία του εργοστασίου μπορούσε να επηρεάσει σοβαρά την αξία του ακινήτου και έτσι να συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, πλην όμως έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση λόγω της αποζημίωσης που είχε λάβει ο προσφεύγων ανάλογη προς τον περιορισμό του δικαιώματος.

Συνοψίζοντας, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση των συμβαλλομένων μερών όταν εξαιτίας της υποβάθμισής του, πλήττονται έτερα προστατευόμενα δικαιώματα από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Παρόλο που η Σύμβαση καταρτίστηκε με σκοπό τη διαφύλαξη κυρίως ατομικών δικαιωμάτων, το δικαίωμα στο περιβάλλον, επιτυγχάνεται μέσω της επίκλησης άλλων κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Το ΕΔΔΑ επικαλείται κυρίως το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής αλλά η πρακτική αυτή ελλοχεύει κινδύνους απόκλισης και Τα λοιπά δικαιώματα της Σύμβασης δεν είναι απολύτως κατάλληλα για την διασύνδεση με το δικαίωμα στο περιβάλλον, παρά

²⁰⁰ Ομοίως και στην υπόθεση *Σταύρος Παπασταύρου* και λοιποί κατά Ελλάδος, (αριθ. προσφυγής 46372/1999).

²⁰¹ Βλ. ΕΕΔΑ, απόφαση της 17/05/1990, *Spire* κατά Γαλλίας, αριθ. προσφυγής 13728/1988.

μόνο «σε περιπτώσεις κατάφωρης προσβολής του περιβάλλοντος ή οικολογικής βλάβης μεγάλης έκτασης²⁰²». Ως εκ τούτου κρίνεται απαραίτητη η προσθήκη ενός πραγματικού δικαιώματος στην ΕΣΔΑ, ούτως ώστε να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος.

III. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και η Προστασία του Περιβάλλοντος

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης^{203,204} είναι δημιούργημα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αποτελεί το αντίστοιχο κείμενο της ΕΣΔΑ, σχετικά με την προστασία των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Υπεγράφη στο Τορίνο της Ιταλίας στις 18 Οκτωβρίου 1961 και τέθηκε σε ισχύ την 26^η Φεβρουαρίου 1965. Μάλιστα η κατοχύρωση των δικαιωμάτων στον ΕΚΧ προηγείται αυτής του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα²⁰⁵ και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²⁰⁶.

²⁰² Βλ. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 34.

²⁰³ Η Ελλάδα τον επικύρωσε με τον Ν.1426/1984.

²⁰⁴ Τα συμβαλλόμενα μέρη (κράτη) που έχουν υιοθετήσει τον ΕΚΧ είναι: Αζερμπαϊτζάν, Αλβανία, Ανδόρα, Αρμενία, Αυστρία, Βέλγιο, Βοσνία - Ερζεγοβίνη, Βαρντάσκα (Σκόπια), Βουλγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Γεωργία, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Κάτω Χώρες, Κροατία, Κύπρος, Λιθουανία, Λιχτενστάιν, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Μαυροβούνιο, Μολδαβία, Μονακό, Νορβηγία, Ουγγαρία, Ουκρανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σαν Μαρίνο, Σερβία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχία, Φιλανδία.

²⁰⁵ Τέθηκε σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 1976.

²⁰⁶ Τέθηκε σε ισχύ στις 3 Μαρτίου 1976.

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης αποτελείται από το προοίμιο, πέντε μέρη και το παράρτημα. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στον σκοπό των πολιτικών των συμβαλλομένων μερών του ΕΚΧ και το δεύτερο μέρος στα δικαιώματα που κατοχυρώνονται, εξειδικεύοντας τις πολιτικές τους κρατών μελών. Τα δικαιώματα μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες: α) δικαιώματα των εργαζομένων και ιδίως των μισθωτών, β) τα σχετικά με την κοινωνική συνοχή και γ) τα δικαιώματα των εργαζόμενων μεταναστών. Το τρίτο μέρος αναφέρεται στις δεσμεύσεις - υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα κράτη μέλη για την εφαρμογή του ΕΚΧ ενώ το τέταρτο μέρος αποτυπώνει το σύστημα ελέγχου του ΕΚΧ (εκθέσεις και μηχανισμό συλλογικών αναφορών) και το πέμπτο στο πεδίο εφαρμογής και λοιπά διαδικαστικά ζητήματα.

Λόγω του ανεπαρκούς μηχανισμού ελέγχου και σε μία προσπάθεια αναζωογόνησης του ΕΚΧ έγιναν προσπάθειες για την τροποποίησή του, ήδη από το 1988, περιλαμβάνοντας νέα δικαιώματα και καθιστώντας τον μηχανισμό ελέγχου ταχύτερο και πιο ευέλικτο με τρία πρωτόκολλα. Επίσης έγιναν προσπάθειες για αναθεώρηση του ΕΚΧ, οι οποίες κατέληξαν στην υιοθέτηση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 1999²⁰⁷.

Οι βασικές υποχρεώσεις των κρατών μελών είναι να θεωρήσουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο πρώτο μέρος του ΕΚΧ ως διακήρυξη για τη διασφάλιση της ουσιαστικής άσκησης των ελάχιστων δικαιωμάτων που οφείλουν να κατοχυρώσουν. Η υποχρέωση για την κατοχύρωση ελαχίστου αριθμού δικαιωμάτων, υποχρέωση νομικής φύσεως, έρχεται σε

²⁰⁷ Τα συμβαλλόμενα μέρη (κράτη) που έχουν υιοθετήσει τον αναθεωρημένο ΕΚΧ είναι: Αζερμπαϊτζάν, Αλβανία, Ανδόρα, Αρμενία, Βέλγιο, Βοσνία - Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Γαλλία, Γεωργία, Εσθονία, Ιρλανδία, Ιταλία, Κάτω Χώρες, Κύπρος, Λιθουανία, Μάλτα, Μολδαβία, Νορβηγία, Ουκρανία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σουηδία, Τουρκία, Φιλανδία.

αντίθεση με τη θεώρηση των δικαιωμάτων ως διακήρυξη υποχρέωση πολιτικής φύσεως.

Η δικαιολογητική βάση είναι οι σοβαρές οικονομικές αποκλίσεις ανάμεσα στην οικονομική και κοινωνική συνοχή και οι υπέρογκες δαπάνες που θα προέκυπταν από την δέσμευση των κρατών μελών, τα οποία οδήγησε στο να μην αποδεχθούν όλες τις δεσμεύσεις που ορίζονται στον ΕΚΧ.

Της προστασίας των διατάξεων του ΕΚΧ απολαύουν όχι μόνο οι πολίτες των κρατών μελών που τον έχουν επικυρώσει αλλά και τα πρόσωπα που διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται κανονικά στο έδαφος τους²⁰⁸.

Το σύστημα ελέγχου²⁰⁹ του ΕΚΧ δεν φτάνει το επίπεδο της ΕΣΔΑ καθώς δεν προβλέπεται η δυνατότητα ατομικής προσφυγής. Είναι θετικό το γεγονός ότι τροποποιήθηκε το σύστημα στον ΕΚΧ και δεν περιορίζεται σε εκθέσεις - ευχολόγια που επαφίονταν στις κρίσεις των κρατών μελών αλλά προβλέπεται ένας μηχανισμός συλλογικών αναφορών. Οι εθνικές εκθέσεις των κρατών μελών υποβάλλονται στην Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνώμων και υιοθετεί συμπεράσματα. Τέλος, Διεθνείς και Εθνικές Οργανώσεις Εργαζομένων και Εργοδοτών και Διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις μπορούν να προσφύγουν²¹⁰ στην άνω Επιτροπή όποτε διαπιστώσουν παραβίαση οποιουδήποτε άρθρου του ΕΚΧ, χωρίς να

²⁰⁸ Πρβλ. υπ. 14/2003 FIDH κατά Γαλλίας κυρίως παρ. 31 και 36, όπου το δικαίωμα απολαύουν και αλλοδαπά παιδιά που δεν είχαν εγκατασταθεί νόμιμα στη Γαλλία.

²⁰⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ν. Αλιπράντη, Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2005, σελ. 246 κ.ε.

²¹⁰ Εφ' όσον συμπεριλαμβάνονται στον ειδικό κατάλογο των οργάνωσεων, στις οποίες αναγνωρίζεται το δικαίωμα προσφυγής. Από την Ελλάδα περιλαμβάνεται μόνο το Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

χρειάζεται να περιμένουν την εξάντληση όλων των εθνικών ένδικων μέσων και στην περίπτωση αυτή υιοθετεί αποφάσεις^{211,212}.

Πρόκειται για μια εντυπωσιακή και πρωτόγνωρη εξαίρεση για το διεθνές δίκαιο καθώς με την εξαίρεση από τον γενικώς παραδεδομένο κανόνα περί εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων αποφεύγεται η χρονοβόρα και πολλές φορές στείρα διαδικασία ενώπιον των αρμόδιων εθνικών οργάνων.

Τέλος, την αντίληψη ότι ο ΕΚΧ αποτελεί ζωντανό κείμενο, του οποίου οι διατάξεις κατοχυρώνουν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην πράξη και πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα των συνθηκών της σύγχρονης εποχής έχει υιοθετήσει η ΕΕΚΔ²¹³.

IV. Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω αποφάσεων της ΕΕΚΔ

Αν ανατρέξουμε στη λίστα των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον ΕΚΧ θα διαπιστώσουμε την απουσία αναφοράς σε ένα δικαίωμα περιβάλλοντος.

²¹¹ In respect of national reports, the Committee adopts conclusions, in respect of collective complaints, it adopts decisions.

²¹² Για την εσωτερική αποτελεσματικότητα αυτών των αποφάσεων και τις κυρώσεις που προβλέπει η ελληνική έννομη τάξη σε περίπτωση που ο έλληνας νομοθέτης αρνηθεί να τις λάβει υπ' όψιν βλ. άρθρο της Χρ. Δεληγιάννη – Δημητράκου, Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας και η αποτελεσματικότητά τους στο διαδικτυακό τόπο <http://www.constitutionalism.gr/site>, με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 10/01/2015.

²¹³ Βλ. ΕΕΚΔ, απόφαση της 09/09/1999, Διεθνής Επιτροπή Νομικών κατά Πορτογαλίας, αριθ. προσφυγής 1/1998 στην παρ. 32 «Finally, the Committee recalls that the aim and purpose of the Charter, being a human rights protection instrument, is to protect rights not merely theoretically, but also in fact».

Ωστόσο, επιχειρήθηκε η διασύνδεσή του με άλλα άρθρα του ΕΚΧ και η ΕΕΚΔ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι προστατεύεται μέσω άλλων δικαιωμάτων του ΕΚΧ.

Συγκεκριμένα, το 2005 δόθηκε για πρώτη φορά στην ΕΕΚΔ η ευκαιρία να διασυνδέσει το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον ως απαραίτητη προϋπόθεση της προστασίας της υγείας, αλλά και της ίδιας της ζωής. Το ΙΜΔΑ κατέθεσε προσφυγή²¹⁴ για τις δραστηριότητες της ΔΕΗ σε Μεγαλόπολη και Πτολεμαΐδα²¹⁵, υποστηρίζοντας ότι το Ελληνικό Κράτος παραβίασε το δικαίωμα για προστασία της υγείας²¹⁶, διότι δεν προέβλεψε τις βλαβερές συνέπειες στο περιβάλλον από την εκμετάλλευση του λιγνίτη και δεν ανέπτυξε στρατηγικές πρόληψης και καταπολέμησης των κινδύνων για την υγεία των πληθυσμών που ζουν στις περιοχές εκμετάλλευσής του. Προσέτι υποστήριξε ότι το ισχύον νομικό πλαίσιο δεν εγγυόταν την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων στα λιγνιτωρυχεία²¹⁷ και δεν είχαν υιοθετηθεί αποτελεσματικά μέτρα για την εφαρμογή των ως άνω κανονισμών²¹⁸, παραβιάζοντας το δικαίωμα για ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας. Τέλος, το ΙΜΔΑ υποστήριξε ότι δεν εξασφαλιζόταν μείωση της διάρκειας εργασίας ή συμπληρωματικής άδειας κατά παραβίαση του δικαιώματος για δίκαιες συνθήκες εργασίας²¹⁹.

²¹⁴ Πρόκειται για την υπ. αριθ. 30/2005, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατά Ελλάδα.

²¹⁵ Το ΙΜΔΑ έχει οργανώσει πλήθος εκδηλώσεων (συνέδρια, σεμινάρια κλπ.) για το αναφερόμενο πρόβλημα, βλ. διαδικτυακό τόπο <http://www.mfhr.gr>.

Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατά Ελλάδα.

²¹⁶ Βλ. άρθρο 11 του ΕΚΧ.

²¹⁷ Βλ. άρθρο 3 παρ. 1 του ΕΚΧ.

²¹⁸ Βλ. άρθρο 3 παρ. 2 του ΕΚΧ.

²¹⁹ Βλ. άρθρο 2 παρ. 4 του ΕΚΧ.

Σε εθνικό επίπεδο, η σημασία της υπόθεσης συνίσταται στην ανάδειξη για πρώτη φορά από ένα διεθνές όργανο του συνόλου των περιβαλλοντικών παραβάσεων από τις λιγνιτικές δραστηριότητες της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης, οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την υγεία των κατοίκων και των εργαζομένων.

Κατά την προκαταρκτική ένσταση το Ελληνικό κράτος προέβαλε τον ισχυρισμό ότι το ΙΜΔΑ δε διέθετε ιδιαίτερη αρμοδιότητα σχετικά με τα θιγόμενα ζητήματα. Η ΕΕΚΔ διαπίστωσε ότι το ΙΜΔΑ διέθετε την απαραίτητη αρμοδιότητα στα θιγόμενα ζητήματα και ότι είχε διοργανώσει την πρώτη συζήτηση στρογγυλής τραπέζης σχετικά με τη σοβαρή περιβαλλοντική μόλυνση της Πτολεμαΐδας ήδη το 1988.

Επίσης, το Ελληνικό κράτος ισχυρίστηκε ότι δεν ευθυνόταν για τις πράξεις της ΔΕΗ, η οποία αποτελεί πλέον ανώνυμη εταιρία και η ΕΕΚΔ έκρινε ότι το Ελληνικό Κράτος δε δύναται να αποποιηθεί της ευθύνης τήρησης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας από τη ΔΕΗ, καθώς ασκεί τόσο τον τυπικό, όσο και τον ουσιαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων της.

Τέλος, το Ελληνικό κράτος υποστήριξε αναρμοδιότητα της ΕΕΚΔ να εξετάσει τα θιγόμενα ζητήματα, λόγω του ότι τα καταγγελλόμενα έλαβαν χώρα πριν από την υπογραφή του Πρωτοκόλλου των συλλογικών αναφορών από την Ελλάδα. Αντίθετα, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι είναι αρμόδια να εξετάσει την προσφυγή καθώς η ρύπανση συνεχιζόταν και δεν είχαν ληφθεί μέτρα για το τερματισμό της.

Η ΕΕΚΔ έλαβε σοβαρά υπ' όψιν της τις παρεκκλίσεις από την περιβαλλοντική νομοθεσία κατά την ενιαία χορήγηση άδειας διά νόμου στους ατμοηλεκτρικούς σταθμούς της ΔΕΗ και χωρίς την προηγούμενη έγκριση συγκεκριμένων περιβαλλοντικών όρων για κάθε σταθμό συμπεραίνοντας ότι η Ελληνική κυβέρνηση δεν απέδιδε την προσήκουσα σημασία στην τήρηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, που σκοπό έχει

την πρόληψη σημαντικής ρύπανσης από τις συγκεκριμένες δραστηριότητες

Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 του ΕΚΧ διότι τα παρεχόμενα, από την Ελληνική κυβέρνηση, δεδομένα για τις εκπομπές σωματιδίων, δεν παρείχαν ενδείξεις για τις εξάρσεις της ρύπανσης και συνάμα δεν απόδειξε ότι λαμβάνουν χώρα πραγματικά έλεγχοι καθώς και το πόσο αποτελεσματικοί είναι αυτοί. Ακόμη παρατηρήθηκε τάση των ελληνικών αρχών να μην κοινοποιούν τις πληροφορίες που διαθέτουν, ακόμη και όταν έχει κατατεθεί σχετική αίτηση και δεν εφάρμοζαν ικανοποιητικά το ισχύον δίκαιο που επιβάλλει την ενημέρωση και συμμετοχή του κοινού στο πλαίσιο της διαδικασίας έγκρισης περιβαλλοντικών όρων σχετικά με τους κινδύνους από την εκμετάλλευση του λιγνίτη για την υγεία από τις σχετικές δραστηριότητες.

Σχετικά με το άρθρο 3 παρ. 1 του ΕΚΧ δεν υπήρξε παραβίαση αυτού καθώς το ισχύον πλαίσιο κάλυπτε και τα ατυχήματα ή τις ασθένειες που δεν οφείλονται στην εργασία.

Αντίθετα, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 παρ. 2 διότι αναγνωρίστηκε από το Ελληνικό κράτος η έλλειψη σε προσωπικό ελέγχου και έτσι αδυνατούσε να παρέξει σαφή δεδομένα για τον αριθμό των ατυχημάτων στον τομέα των ορυχείων.

Ομοίως, για το άρθρο 2 παρ. 4 οι ισχυρισμοί της Ελληνικής Κυβέρνησης δεν έγιναν δεκτοί διότι δεν είχε ληφθεί κανένα μέτρο εκ των προτέρων που να εξασφαλίζει την αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος.

Η απόφαση της ΕΕΚΔ στη υπόθεση κατά Ελλάδος πρωτοτύπησε σε πανευρωπαϊκή κλίμακα διότι προέβη σε συσχετισμό του δικαιώματος στην υγεία με το δικαίωμα στο καθαρό περιβάλλον, αναδεικνύοντας το δια της διασταλτικής της ερμηνείας του άρθρου 11 σε αυτοτελές δικαίωμα.

Με τη διασταλτική, αυτή, ερμηνεία του δικαιώματος σε ένα υγιεινό περιβάλλον προέκυψε μια σειρά υποχρεώσεων που υπέχει το κράτος στο πλαίσιο της προστασίας του εν λόγω δικαιώματος²²⁰.

Η ΕΕΚΔ άδραξε της ευκαιρίας για να αποσαφηνίσει την ερμηνεία της για το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον με μία ακόμη προσφυγή²²¹ που κατατέθηκε από την Διεθνή Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στρεφόταν κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας, λόγω της μόλυνσης του «βαθύσχοινου και λεχεποΐην»²²² ποταμού Ασωπού²²³.

Ο ΔΟΔΑ ισχυρίστηκε ότι το Ελληνικό κράτος παραβίαζε το άρθρο 11 του ΕΚΧ διότι δεν είχε υιοθετήσει ένα επαρκώς ανεπτυγμένο νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο για θέματα περιβάλλοντος και δεν είχε καθιερώσει ειδικές διατάξεις προκειμένου προληφθεί η ρύπανση τόσο σε τοπικό επίπεδο, όσο και για να συνεισφέρουν στη μείωση της ρύπανσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιπλέον δεν εξασφαλιζόταν η αποτελεσματική εφαρμογή των περιβαλλοντικών κανόνων με την παράλληλη ύπαρξη ικανών ελεγκτικών μηχανισμών.

Επίσης, δεν είχε ενημερώσει και εκπαιδεύσει την τοπική κοινωνία για τα περιβαλλοντικά προβλήματα γενικά αλλά και σε τοπικό επίπεδο και

²²⁰ Για την ανωτέρω υπόθεση το κράτος οφείλει να οργανώσει ολοκληρωμένο σύστημα επιδημιολογικής μελέτης, να διασφαλίζει τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη απόψεων που επηρεάζουν το περιβάλλον και την υγεία τους κ.ά. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Τ. Σταυρινάκη, Η συμβολή της ΕΕΚΔ στην προστασία του δικαιώματος σε ένα υγιεινό περιβάλλον, σελ. 264 στο Α. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Α. Μπρεδήμας, Λ. - Α. Σισιλιάνος (επιμ.), Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008.

²²¹ Πρόκειται για την υπ. αριθ. 72/2011.

²²² Βλ. Όμηρο, Δ, στιχ. 383.

²²³ Ο ποταμός Ασωπός αποτελεί το φυσικό όριο - σύνορο μεταξύ των νομών Αττικής και Βοιωτίας. Ήταν γνωστός, από την αρχαιότητα, για τους μεγάλους θάμνους κατά μήκος του ρου του και για τα άφθονα χόρτα.

δεν είχε αξιολογήσει τους κινδύνους για την υγεία μέσω της επιδημιολογικής παρακολούθησης των πληττόμενων πληθυσμών.

Η ΕΕΚΔ τάχθηκε πλήρως υπέρ των απόψεων του ΔΟΔΑ καταδικάζοντας τη χώρα μας.

Συγκεκριμένα δέχθηκε ότι δεν είχαν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα για την εξάλειψη των αιτιών που προκαλούν βλάβη στην υγεία των κατοίκων και την αποφυγή ασθενειών στην περιοχή της Λεκάνης απορροής του Ασωπού ποταμού και κοντά στην βιομηχανική περιοχή των Οινοφύτων εξαιτίας: «α) των ελλείψεων στην εφαρμογή των υφιστάμενων κανόνων και προγραμμάτων που αφορούν την ρύπανση του Ασωπού ποταμού και αρνητικές επιπτώσεις της στην υγεία, β) των δυσκολιών που ανέκυψαν κατά το συντονισμό των σχετικών δράσεων της Διοίκησης σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, γ) των ελλείψεων του χωροταξικού σχεδιασμού, δ) της κακής διαχείρισης των υδάτινων πόρων και των αποβλήτων και ε) των προβληματικών ελέγχων για τις βιομηχανικές εκπομπές και την έλλειψη κατάλληλων πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση της εμφάνισης του εξασθενούς χρωμίου στο νερό²²⁴».

Η Ελληνική κυβέρνηση, αμελώντας, δεν έδωσε σημασία στη σοβαρότητα της ως άνω ρύπανσης και άργησε να αντιδράσει για την αντιμετώπισή της, με αποτέλεσμα τη επιδείνωση της ήδη κακής υγείας των κατοίκων και την αδυναμία πρόληψης ασθενειών.

Προσέτι δεν έλαβε προληπτικά που να συνάδουν με το υψηλό επίπεδο προστασία για την υγεία που απαιτεί το άρθρο 11 του ΕΚΧ, καίτοι υπήρχαν βάσιμοι λόγοι ανησυχίας όσον αφορά δυνητικά επικίνδυνες επιπτώσεις των χημικών ουσιών στην ανθρώπινη υγεία, και όπου απαιτείται, τα μέτρα αυτά πρέπει να λαμβάνονται σύμφωνα με τις σχετικές αποφάσεις που εκδίδονται από τα εθνικά δικαστήρια.

²²⁴ Βλ. παρ. 130-145.

Έτσι δεν προέβη σε τακτικές αναλύσεις των επιφανειακών και των υπόγειων υδάτων στην περιοχή των Οινοφύτων, ούτε σε επιστημονική έρευνα των πιθανών απειλών για την ανθρώπινη υγεία που συνδέονται με τα βαρέα μέταλλα ούτε και σε ολοκληρωμένες επιδημιολογικές μελέτες και δεν ελήφθησαν έκτακτα μέτρα.

Τέλος, η Ελληνική κυβέρνηση δεν ευαισθητοποιήθηκε, καίτοι γνώριζε το πρόβλημα, για την προώθηση της υγείας του ενδιαφερομένου πληθυσμού, με την ενεργή και τακτική συμμετοχή όλων των αρμόδιων διοικητικών αρχών μέσω συστηματικής πληροφόρησης και η όποια πρωτοβουλία πληροφόρησης ήταν σποραδική και ανεπαρκώς συντονισμένη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Προτού απαντήσουμε στο αν κατοχυρώνεται ρητά ένα δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να εξετάσουμε τη δομή και το πλαίσιο - τρόπο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι θεμελιωμένη στο Δίκαιο^{225,226}. Δημιουργήθηκε με Δίκαιο, παράγει Δίκαιο και ελέγχεται με βάση το Δίκαιο. Η Ένωση δεν έχει παρά μόνο τις εξουσίες που τα μέλη της παραχώρησαν - εκχώρησαν σ' αυτή²²⁷. Γι' αυτό και δεν είναι «κράτος²²⁸» αλλά ένας υπερκρατικός θεσμός με προ-ομοσπονδιακή δομή, θεσμός στο δρόμο για ομοσπονδιακή ολοκλήρωση²²⁹ που βασίζεται σε συμφωνία των μελών της.

Αυτή η «συμφωνία» αποτυπωμένη στη Συνθήκη της Ρώμης καθορίζει την όλη ζωή της έννομης τάξης στην Ένωση. Έτσι οι Συνθήκες θεωρούνται Σύνταγμα²³⁰ μέσα στις οποίες διακηρύσσονται και

²²⁵ W. Hallstein, Die EWG – Eine Rechtsgemeinschaft, Europäische Reden, 1974, 341, επ. Για την Ευρώπη ως νέα τάξη στηριγμένη στις απαιτήσεις της ανώτερης φύσης του ανθρώπου, βλ. E. Hippel, Mechanisches und moralisches Rechtsdenken, 1958, 496 (Europa als Rechtseinheit).

²²⁶ Με άλλα λόγια οι δράσεις και οι ενέργειες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος για κάθε τομέα πολιτικής βασίζονται στις Συνθήκες.

²²⁷ Βλ. Jean Victor Louis, L'ordre juridique communautaire. 1983, p. 9 επ.

²²⁸ Βλ. Louis, ο.π., 24.

²²⁹ Βλ. γενικά θεωρίες περί τη νομική φύση της Κοινότητας D. Elazar – I. Greilsammer, Federal Democracy: The USA and Europe Compared – A political science perspective, in Integration through Law, v.1, book 1, 1986, 71 επ. 89 επ., 91-99.

²³⁰ Ο.π. σελ. 3.

αναγράφονται οι θεμελιώδεις σκοποί της, δηλαδή η ολοκλήρωση (integration) και τα μέσα πραγματοποίησής της.

Η ολοκλήρωση τώρα προϋποθέτει σχεδίαση, σύνδεση του σήμερα με το αύριο, διαδικασία κίνησης, εύπλαστης και δυναμικής μορφής. Ολοκλήρωση βέβαια είναι κατά βάση πολιτική διαδικασία²³¹ αφού η εφαρμογή, η ένταση και η μορφή της καθορίζεται από την πολιτική βούληση των μελών της. Το Δίκαιο ωστόσο είναι ζωτικός παράγοντας γι' αυτή τη διαδικασία διπλά, τόσο ως μέσο, όργανο και μηχανισμός για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όσο αυτό καθ' εαυτό ως αντικείμενο ολοκλήρωσης λόγω των προβλημάτων που δημιουργεί η αλληλενέργεια των διαφόρων νομικών συστημάτων των κρατών - μελών όταν συνυποβάλλονται κάτω από μία κεντρική εξουσία²³². Η Ένωση χωρίς να θεμελιώνεται σε δική της «ιστορία», χωρίς να διαθέτει δική της «κοινωνία» ή δικές της προϋπάρχουσες αρχές, αναδείχθηκε σε «νέα έννομη τάξη»²³³, αυτόνομη μεν από τις επί μέρους έννομες τάξεις των μελών αλλά συγχρόνως αδιάσπαστο μέρος τους²³⁴, εξοπλισμένη με δύναμη υπεροχής²³⁵

²³¹ M. Cappelletti – M. Seccombe – J. Weiler, Integration through law 1986 para. 1 introduction.

²³² Ο.π. σελ. 15.

²³³ Έτσι στην περίφημη υπόθεση ΔΕΚ, N.V. Algemene Transport – en Expeditie Onderneming van Gend en Loos V. Nederlase Tariefcommissie (16/1962), ιδίως σκέψη 113 όπου το Δικαστήριο διακήρυξε ότι η Κοινότητα αποτελεί μια νέα έννομη τάξη του διεθνούς δικαίου (σημ. οι λέξεις «του διεθνούς δικαίου» παραλείφθηκαν σε όλες τις επόμενες αποφάσεις π.χ. βασικές υποθέσεις Costa vs Enel (14/1964), Wilhelm and other v. Bundeskartellamt 14/1968), χάριν της οποίας τα κράτη - μέλη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, έστω και σε περιορισμένους τομείς, υποκείμενα της οποίας δεν είναι τα κράτη μέλη αλλά - κι αυτό είναι το βασικό - και οι υπήκοοι τους, στα οποία άτομα το κοινοτικό δίκαιο (νυν ενωσιακό δίκαιο) δεν επιβάλλει μόνο υποχρεώσεις αλλά και απονέμει δικαιώματα.

²³⁴ Βλ. τις παραπάνω βασικές υποθέσεις Costa vs Enel, Wilhelm.

έναντι αυτών, ως υπερκρατική και λόγω της μερικής μεταβίβασης σ' αυτήν κυριαρχικών δικαιωμάτων τους που της επιτρέπουν να λειτουργεί για πραγματοποίηση των σκοπών της. Η «νομική» ιδιομορφία της Ένωσης στηρίζεται στη δύναμη του δικαίου της έναντι των εθνικών δικαίων και στην έκταση εφαρμογής του.

Επομένως, η Ένωση αλλά και οι Κοινότητες δημιουργήθηκαν με διεθνείς συνθήκες από τα κράτη - μέλη, τα οποία δεν απώλεσαν πλήρως την κυριαρχία τους και παραμένουν υποκείμενα του Διεθνούς Δικαίου. Τα στάδια της πορείας προς την ολοκλήρωση όπως και την ένταση συνεχίζουν να την προσδιορίζουν τα κράτη μέλη²³⁶, τα οποία δεν ορίζουν απλά συνορίζουν την πορεία της Κοινότητας²³⁷.

Η ιδέα για μια ενοποιημένη Ευρώπη δεν είναι πρωτότυπη. Από την κατάλυση του παπικού κράτους (14^ο αι. μ.Χ.) πλήθος συγγραφέων, ποιητών, φιλοσόφων και πολιτικών προέβαλαν την ανάγκη για την ένωση της Ευρώπης ώστε να διασφαλιστεί και να διατηρηθεί η παγκόσμια ειρήνη προβάλλοντας τα πλεονεκτήματα της ιδέας αυτής.

Οι περισσότερες προσπάθειες είτε παρέμειναν στο χώρο της φιλοσοφίας και σε θεωρητικό επίπεδο είτε δεν καρποφόρησαν^{238,239}.

²³⁵ Η «υπεροχή» του κοινοτικού δικαίου έναντι του εθνικού διακηρύχθηκε από το Δικαστήριο στην παραπάνω απόφαση *Costa vs Enel*.

²³⁶ Η ένταση και η έκταση της απώλειας της εθνικής κυριαρχίας είναι συνάρτηση του σταδίου στο οποίο ευρίσκεται η ενοποιητική πορεία. Προς το παρόν τα κράτη μέλη παραμένουν κύριοι των Συνθηκών. Βλ. Δ. Παπαγιάννης, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 88.

²³⁷ Π. Δαγτόγλου, *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο*, τ. 1, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Β' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 1985, σελ. 80.

²³⁸ Στους πρωτοπόρους της ευρωπαϊκής ιδέας πρέπει να μνημονεύσουμε τον Γάλλο νομικό Pierre Dubois, ο οποίος ήδη από το 1307!, πρότεινε την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης. Βλ. Δ. Παπαγιάννη, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 11.

Η ιδέα για μια Ενωμένη Ευρώπη άρχισε να αποκτά όλο και περισσότερους οπαδούς μετά τις τρομακτικές καταστροφές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Σημαντική τομή απετέλεσε η πρόταση του Γάλλου πολιτικού Robert Schuman, βάσει ενός σχεδίου οικονομικής συνεργασίας που είχε επεξεργαστεί ο μεγάλος ευρωπαϊστής της εποχής, Jean Monnet. Σύμφωνα με τη δήλωση της 9^{ης} Μαΐου 1950 ο Schuman και ο Monnet πίστευαν ακράδαντα ότι η οικονομική ενοποίηση, με τη συγκέντρωση των παραγωγών του άνθρακα και του χάλυβα, προϊόντα που αποτελούν τη βάση μιας πολεμικής βιομηχανίας θα συνέβαλε στην εδραίωση της ειρήνης. Η οικονομική ενοποίηση θα αποτελούσε το μέσο για την πολιτική ένωση.

Την πρόταση - πρό(σ)κληση αποδέχθηκαν μόνο 6 κράτη: η Γαλλία, η Γερμανία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, οι Κάτω Χώρες και η Ιταλία με αποτέλεσμα την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακος και Χάλυβος (ΕΚΑΧ). Έξι χρόνια αργότερα τα ίδια κράτη υπέγραψαν άλλες δύο συνθήκες την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας και την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, αποβλέποντας σε ένα ευρύτατο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων, στοχεύοντας στη δημιουργία μιας κοινής αγοράς. Με τις κοινότητες αυτές η μεγάλοπνη ιδέα της ενωμένης Ευρώπης άρχισε να παίρνει σάρκα και οστά και το κοινοτικό οικοδόμημα άρχισε να εξελίσσεται.

Κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν: α) ότι αποτελούσαν γαλλική πρωτοβουλία, β) αποτελούσαν πρωτοβουλία μιας μικρής ομάδας - «ελιτιστική» πρωτοβουλία και όχι αποτέλεσμα λαϊκής επιταγής και γ)

²³⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Θ. Χριστοδουλίδη, Η Ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Συλλογικό Έργο, τ. Α', εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ. 27-143.

χρησιμοποιούσαν οικονομικά μέσα για την επίτευξη απώτερων πολιτικών στόχων.

I. Η Πολιτική Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, (της δημιουργίας κοινής αγοράς - εξάλειψης τεχνικών εμποδίων κλπ.), οποιαδήποτε αναφορά σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος ήταν αδιανόητη. Άλλωστε καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είχε μία καθορισμένη πολιτική για το περιβάλλον.

Καίτοι δεν υπήρχε μία ολοκληρωμένη πολιτική, ψήγματα αυτής είναι εύκολο να βρεθούν. Για παράδειγμα, η οδηγία 1959/011 (011 της 20/02/1959) περί καθορισμού των βασικών κανόνων προστασίας της υγείας του πληθυσμού και των εργαζομένων έναντι των κινδύνων που προκύπτουν από ιοντίζουσες ακτινοβολίες, στο πλαίσιο βέβαια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ).

Η σταδιακή εξέλιξη και η ωριμότητα της Κοινότητας / Ένωσης σε συνδυασμό με τις συνθήκες και τα προβλήματα συνέβαλαν στη διαμόρφωση και την υιοθέτηση μιας πολιτικής για το περιβάλλον²⁴⁰ η οποία αρχικά αφορούσε μάλλον τον ανταγωνισμό παρά το περιβάλλον²⁴¹.

Έτσι, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη²⁴², η οποία αποτέλεσε την πρώτη αναθεώρηση των ιδρυτικών συνθηκών της Κοινότητας, η ενωσιακή

²⁴⁰ Για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το Σεπτέμβριο του 1970 έγινε δήλωση για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικών προβλημάτων σε κοινοτικό επίπεδο από τον πρόεδρο της Επιτροπής Φράνκο Μαρία Μαλφάτι.

²⁴¹ Βλ. Δ. Τσαντίλη - Κ. Χατζημπίρου, Η περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση, Οργάνωση και Πολιτικές, 50 Χρόνια, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σελ. 634.

²⁴² Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη τέθηκε σε ισχύ την 1 Νοεμβρίου 1987.

περιβαλλοντική πολιτική υιοθετήθηκε για πρώτη φορά σε ενωσιακό επίπεδο²⁴³.

Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας²⁴⁴, η ενωσιακή πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος²⁴⁵ αποσκοπεί:

- στη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος,
- στην προστασία της υγείας του ανθρώπου,
- στη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων,
- στην προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος.

Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης²⁴⁶. Η ποικιλομορφία αυτή μπορεί να οδηγήσει σε ρήγμα την ενιαία πολιτική.

«Όπως κάθε κλάδος δικαίου διέπεται από ορισμένες αρχές, έτσι και στο δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος»²⁴⁷, οι αρχές²⁴⁸ που πρέπει να διέπουν τη χάραξη της ενωσιακής πολιτικής στον εν λόγω τομέα είναι οι:

²⁴³ Βλ. Βλ. Παπαρηγορίου, Οι υγρότοποι διεθνούς ενδιαφέροντος, Η Διεθνής Σύμβαση του Ramsar και η Ελληνική Έννομη Τάξη, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 149.

²⁴⁴ Η Συνθήκη της Λισαβόνας τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου 2009.

²⁴⁵ Βλ. άρθρα 174 και 191 παρ. 1 της ΣΛΕΕ.

²⁴⁶ Βλ. άρθρο 191 παρ. 2 της ΣΛΕΕ.

²⁴⁷ Βλ. Θ. Παναγόπουλου, Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Περιβάλλοντος, Ι: Νομικές Βάσεις, στο Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Συλλογικό Έργο, τ. Γ', εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ. 561.

-
- i. η αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης,
 - ii. η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος,
 - iii. η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»,
 - iv. η αρχή της ενσωμάτωσης - συνεργασίας,
 - v. η αρχή της επικουρικότητας²⁴⁹ και
 - vi. η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης²⁵⁰.

Προσέτι, στο προοίμιο της Συνθήκης της Λισαβόνας, γίνεται αναφορά στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, καθιστώντας την επιτακτική και στις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης²⁵¹ αλλά και στις διεθνείς σχέσεις²⁵². Η

²⁴⁸ Ό.π. σελ. 561-566. Ακόμη βλ. Δ. Παπαγιάννη, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 672, Βλ. Παπαγρηγορίου, Οι υγράτοποι διεθνούς ενδιαφέροντος, Η Διεθνής Σύμβαση του Ramsar και η Ελληνική Έννομη Τάξη, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 149-162.

²⁴⁹ Η αρχή της επικουρικότητας απαντάται κυρίως σε ομοσπονδιακά αρθρωμένα κράτη, με στόχο την επίλυση του προβλήματος της άσκησης των αρμοδιοτήτων μεταξύ ομοσπονδίας και επί μέρους μελών. Παρουσιάστηκε άδηλα στο πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον το 1973 - 1976 καθώς και στις προτάσεις της Επιτροπής για την Έκθεση Tindemans χωρίς βέβαια να συμπεριληφθεί. Εισήχθη για πρώτη φορά με την πρώτη αναθεώρηση των ιδρυτικών συνθηκών της Κοινότητας με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και με τη συνθήκη του Μάαστριχ (άρθρο 3B § 2 ΣΕΚ) **καθιερώθηκε** ως γενική αρχή του κοινοτικού (ενωσιακού πλέον) δικαίου. Η αρχή της επικουρικότητας αποτελεί **οδηγό** ως προς τον τρόπο κατά τον οποίο πρέπει να ασκούνται οι αρμοδιότητες αυτές σε ενωσιακό επίπεδο (βλ. άρθρο 5 παρ. 3 της ΣΕΕ).

²⁵⁰ Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης διαμορφώθηκε από την έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του ΟΗΕ με επικεφαλής την Πρωθυπουργό της Νορβηγίας Brundtland «ως ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να παραβλάπτει την ικανότητα μελλοντικών γενεών» βλ. Π. Κ. Ιωακειμίδη, Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

²⁵¹ Βλ. άρθρο 3 παρ. 5 της ΣΕΕ.

²⁵² Βλ. άρθρο 21 παρ. 4 και 6 της ΣΕΕ.

περιβαλλοντική πολιτική πλέον, ενσωματώνεται στον τομέα της ενεργείας²⁵³.

Μάλιστα, οι ενωσιακές περιβαλλοντικές ρυθμίσεις έχουν ως επί το πλείστον τη μορφή οδηγιών καθορίζοντας κυρίως ποσοτικούς στόχους, θέτοντας παράλληλα αυστηρά χρονοδιαγράμματα και καλύπτουν το σύνολο των περιβαλλοντικών θεμάτων. Έτσι επιτυγχάνεται η αναγκαία ενωσιακή ενότητα, διατηρουμένων των εθνικών ιδιομορφιών, εξισορροπώντας το ζήτημα της περιβαλλοντικής προστασίας με τη δημιουργία και την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς. Μάλιστα η ενωσιακή περιβαλλοντική νομοθεσία παρουσιάζει αύξηση ακόμη και σε χώρες με ισχυρή παράδοση σε θέματα περιβαλλοντικής προστασίας²⁵⁴.

Η συστηματική νομοθέτηση της Ένωσης στην περιβαλλοντική πολιτική είχε ως αποτέλεσμα να καταλαμβάνει το 80% περίπου της εθνικής νομοθεσίας²⁵⁵.

Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο και στόχο της ευρωπαϊκής στρατηγικής.

²⁵³ Βλ. άρθρα 176 και 194 της ΣΛΕΕ.

²⁵⁴ Βλ. Δ. Τσαντίλη - Κ. Χατζημπήρου, Η περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση, Οργάνωση και Πολιτικές, 50 Χρόνια, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σελ. 634.

²⁵⁵ Βλ. Ε. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 35.

Π. Δικαίωμα προστασίας περιβάλλοντος και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Αν και είναι σαφές ότι στις Συνθήκες υπάρχει ρητή πρόβλεψη για ενωσιακή περιβαλλοντική πολιτική, άραγε κατοχυρώνεται σχετικό δικαίωμα;

Παρόλο που η Ένωση θεμελιώθηκε πάνω στο δίκαιο η έλλειψη αναφοράς σε δικαίωμα είναι απολύτως δικαιολογημένη²⁵⁶.

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε οι Κοινότητες χρησιμοποιούσαν οικονομικά μέσα για την επίτευξη απώτερων πολιτικών στόχων. Η Ένωση δηλ. υπό την μορφή των Κοινοτήτων, ήταν οικονομική ένωση με σειρά εξουσιών, οι οποίες ασκούνταν και έναντι του κράτους αλλά και έναντι του πολίτη της αγοράς, που βρίσκεται στο επίκεντρο. Οι βασικές ελευθερίες, οι οποίες σχετίζονταν με τον πολίτη της αγοράς και παρουσιάζουν στοιχείο διασυνοριακότητας ήταν οι: α) ελεύθερη μετακίνηση εργαζομένων (πλέον προσώπων), αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων τέσσερις θεμελιώδεις

²⁵⁶ Καίτοι η σύμβαση του Άαρχους (Aarhus) συνδέει ρητά την προστασία του περιβάλλοντος με τα ανθρώπινα δικαιώματα περιορίζεται στην αναγνώριση: α) του δικαιώματος περιβαλλοντικής πληροφόρησης, β) του δικαιώματος συμμετοχής του κοινού κατά τη λήψη αποφάσεων σε περιβαλλοντικά θέματα (για πρώτη φορά σε δεσμευτικό κείμενο διακρατικού χαρακτήρα!) και γ) του δικαιώματος προσφυγής στη δικαιοσύνη σε περίπτωση μη ικανοποίησης των δύο προηγούμενων δικαιωμάτων. Η σύμβαση του Άαρχους εφαρμόστηκε μέσω του κανονισμού 1367/2006 και των οδηγιών 2003/4 και 2003/35. Για τη σύμβαση του Aarhus και τους πυλώνες αυτής, βλ. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 39-44 και το άρθρο Κ. Μενουδάκου, Η σύμβαση του Άαρχους και η νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας για την πληροφόρηση και συμμετοχή των πολιτών, Νοέμβριος 2007, στο διαδικτυακό τόπο: <http://nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3128&lang=1&catid=1> με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 12/05/2015.

ελευθερίες, στις οποίες το Δικαστήριο αναγνώρισε «ποιότητα ατομικού δικαιώματος²⁵⁷».

Παρά ταύτα, ερχόμενο το Δικαστήριο αντιμέτωπο με παράπονα πολιτών για παράβαση ενωσιακών δικαιωμάτων, συμπέρανε²⁵⁸ ότι τα ατομικά δικαιώματα ενυπάρχουν στο ενωσιακό δίκαιο υπό την μορφή των γενικών αρχών²⁵⁹.

Προσέτι, υποστήριξε ότι είναι αρμόδιο για τον προσδιορισμό των γενικών αρχών. Άλλωστε, η διαφύλαξη του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωση κατά την εφαρμογή και ερμηνεία του, δηλ. η διασφάλιση της ουσιαστικής ενότητας του, έχει ανατεθεί από τα κράτη - μέλη στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁶⁰. Ως Δίκαιο δεν νοείται στενά το συμβατικό ή παράγωγο αλλ' ευρύτερα η καθόλα ιδέα του Δικαίου²⁶¹. Τα χαρακτηριστικά του, η φύση του, τα όρια του συνδέονται με την ίδια τη

²⁵⁷ Βλ. Δ. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 73-74.

²⁵⁸ Βλ. ΔΕΚ, υπ. C-29/1969 (Stauder).

²⁵⁹ Οι γενικές αρχές του δικαίου είναι ιδεατά μορφώματα, προϋπάρχοντα του θετικού δικαίου. Δεν προϋπήρξαν γενικά αλλά δημιουργήθηκαν ή δημιουργούνται. Δημιουργούνται από την ανθρώπινη συμπεριφορά, από κανονικότητες κοινωνικής συμβίωσης, καθοδηγητικές γραμμές της, πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται ειδικότεροι κανόνες ελέγχου και αξιολόγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η δημιουργία τους, άγνωστο ποιας αληθινής προέλευσης, θα μπορούσε να εξηγηθεί όχι βάσει αμετάβλητων κανόνων που υπαγορεύονται από τη περί δικαίου διαίσθηση, αλλά ίσως, σύμφωνα με τον Rawls, από την επιλογή που θα έκαναν τα άτομα ευρισκόμενα σε μια υποθετική κατάσταση «αρχέγονης θέσης» και πίσω από ένα πέπλο άγνοιας για τα ατομικά τους συμφέροντα. Βλ. το άρθρο του J. Rawls, A theory on justice, προσπαθώντας να δικαιολογήσει τη δημιουργία του δικαίου μακριά από την intuition στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.google.gr/books> με ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 21/12/2014.

²⁶⁰ Βλ. άρθρο 267 της ΣΛΕΕ.

²⁶¹ Βλ. Ingolf Pernice, Constitutional Law Implications ... στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.whi-berlin.eu/documents>. Ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης την 22/12/2014.

Συνθήκη και το αντικείμενό της. Όπως η ολοκλήρωση ως λειτουργία είναι διαδικασία δυναμική έτσι και το ενωσιακό δίκαιο, δεν μπορεί από τη φύση του πράγματος νάναι στατικό, αλλά δυναμικό, εξελίξιμο και εύπλαστο για την προώθηση και πραγμάτωση της ιδέας της ολοκλήρωσης, κατάλληλο για μια «ανοικτή κοινωνία», για μια κοινωνία εν τω γίνεσθαι. Η από τη φύση του πράγματος ατέλεια κάθε μιας τέτοιας κοινωνίας έχει ως συνέπεια και την ανεπάρκεια της δικαιοϊκής ρύθμισης. Αυτή η έλλειψη, το λεγόμενο «παθητικό των κανόνων»²⁶² από τη μεριά, η απαγόρευση αρνησιδικίας και ο θεσμοθετημένος ρόλος του Δικαστηρίου ως βασικού παράγοντα ολοκλήρωσης από την άλλη, επιτρέπουν εξελικτική διάπλαση του δικαίου, δημιουργία αυτόνομου ευρωπαϊκού δικαίου και δικαιοπλαστική παρέμβαση του ενωσιακού δικαστή στο χώρο που θα έπρεπε να λειτουργεί ο κοινοτικός νομοθέτης. Εδώ οι γενικές αρχές του δικαίου επιβάλλονται καθοριστικά.

Διευρύνοντας τη θέση του το Δικαστήριο υποστήριξε ότι οι γενικές αρχές δεν πηγάζουν μόνο από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις²⁶³ αλλά και σε διεθνή κείμενα προστρέχοντας κυρίως στην ΕΣΔΑ²⁶⁴.

Με τον τρόπο αυτό το Δικαστήριο κινείται μεταξύ των αρχών της ελάχιστης και μέγιστης προστασίας, χωρίς να διαπιστώνεται σε ποια μεριά τείνει, χρησιμοποιώντας παράλληλα και τα διεθνή κείμενα για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και κυρίως την ΕΣΔΑ, στην οποία έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη^{265,266}.

²⁶² Ό.π.

²⁶³ Βλ. ΔΕΚ, υπ. C-11/1970 (Internationale Handelsgesellschaft mbH).

²⁶⁴ Βλ. ΔΕΚ, υπ. C-4/1973 (J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung).

²⁶⁵ Βλ. Δ. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 71.

²⁶⁶ Αναφορά στις γενικές αρχές επιχείρησαν στη συνέχεια, στο προοίμιο της Συνθήκης για την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη ως προς την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων καθώς και στο

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καταρτίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας το 1999. Οι αρχηγοί των κρατών μελών σε μία προσπάθεια να συγκεντρώσουν τα θεμελιώδη δικαιώματα που ίσχυαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο μαζί με τις νομολογιακές αρχές Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (νυν ΔΕΕ) και του ΕΔΔΑ ανέθεσαν σε ένα ειδικό σώμα, τη Συνέλευση, να καταρτίσει έναν χάρτη δικαιωμάτων για να τα καταστήσει περισσότερο εμφανή στους πολίτες της ΕΕ.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων διακηρύχθηκε - υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Νίκαιας στις 7 Δεκεμβρίου 2000 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατέστη δεσμευτικός με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, χωρίς να ενσωματωθεί σ' αυτήν αλλά σε ξεχωριστό κείμενο και έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες²⁶⁷. Οι διατάξεις του δεν συνεπάγονται καμία επέκταση στις αρμοδιότητες της ΕΕ²⁶⁸ και εφαρμόζονται σε ζητήματα θεμελιωδών δικαιωμάτων στους τομείς εκείνους που η Ένωση διαθέτει αρμοδιότητα.

Καίτοι ο Χάρτης χαρακτηρίζεται σταθμός προς τη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το γεγονός ότι δεν ενσωματώνεται στο κείμενο

πρώην (προ Λισαβόνας) άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ σύμφωνα με το οποίο, η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών ελευθεριών που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4.11.1950 και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.

²⁶⁷ Εντάσσεται δηλ. στο πρωτογενές δίκαιο. Βλ. Δ. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Δ' Έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2011, σελ. 75.

²⁶⁸ Βλ. άρθρο 6 της ΣΕΕ.

της νέας Συνθήκης, θεωρείται ότι αποτελεί «μια σοβαρή υποχώρηση σε σχέση με τη Συνταγματική Συνθήκη²⁶⁹» .

Όπως άλλωστε εξαγγέλλεται στο προοίμιο σέβεται «τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, καθώς και την αρχή της επικουρικότητας, τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, την ΕΣΔΑ και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

Ο Χάρτης αποτελείται από 54 άρθρα και περιλαμβάνει και τις τρεις γενιές των δικαιωμάτων. Χωρίζεται σε επτά τίτλους, έξι από τους οποίους απαριθμούν τις ειδικές κατηγορίες δικαιωμάτων, ενώ ο τελευταίος διευκρινίζει το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη και τις αρχές που διέπουν την ερμηνεία του.

Σύμφωνα με το άρθρο 51 του Χάρτη απευθύνεται στα όργανα και τους οργανισμούς της ΕΕ καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Από τη νομική δεσμευτικότητα του εξαιρούνται η Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο υπό προϋποθέσεις²⁷⁰. Επομένως φορείς

²⁶⁹ Βλ. Μ. Χρυσομάλλη, Η Συνθήκη, της Λισαβόνας και η βελτίωση της Δημοκρατίας και της Αποτελεσματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2010, σελ. 23.

²⁷⁰ Βλ. πρωτόκολλο υπ. αριθ. 30, σχετικά με την εφαρμογή του ΧΘΑ στην Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο Χάρτης εφαρμόζεται ενιαία σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν αποκλείεται η εφαρμογή του, στις νομικές τάξεις αυτών των δύο κρατών μελών. Βλ. ΔΕΕ υπ. C-411/10 11/1970 (N. S κατά Secretary of State for the Home Department και M. E. και λοιπών) και υπ. C-493/10 (Refugee Applications Commissioner και Minister for Justice, Equality and Law Reform), κυρίως σκέψεις 116-120.

των επιμέρους δικαιωμάτων του, αποτελούν εν πρώτοις όλοι πολίτες της ΕΕ και όπου ταιριάζουν και τα πρόσωπα που διαμένουν στη Ένωση.

Τα δικαιώματα αναπτύσσονται υπό προϋποθέσεις ισχύ και έναντι ιδιωτών, τους οποίους δεσμεύουν ανάλογα.

Εάν κάποιο από τα δικαιώματα αντιστοιχεί σε δικαιώματα που διασφαλίζονται από την ΕΣΔΑ, η έννοια και το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω δικαιώματος πρέπει να συμπίπτει με αυτό που ορίζει η σύμβαση, αν και η νομοθεσία της ΕΕ μπορεί να παρέχει ευρύτερη προστασία²⁷¹. Κάθε δικαίωμα που προκύπτει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των χωρών της ΕΕ πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις εν λόγω παραδόσεις²⁷².

Σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 5 του Χάρτη, στις διατάξεις αυτού εμπεριέχονται αρχές που «μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς του».

Οι διατάξεις των δικαιωμάτων περιλαμβάνουν κανόνες δικαίου που δεσμεύουν τα όργανα και των τριών λειτουργιών και επιπλέον αναπτύσσουν άμεση ισχύ.

Αντίθετα μία αρχή για να τεθεί σε εφαρμογή απαιτεί νομοθετική και εκτελεστική πράξη και καθίσταται ουσιαστική για τη δικαστική λειτουργία μόνο κατά την ερμηνεία ή τον έλεγχο των πράξεων αυτών.

²⁷¹ Βλ. άρθρο 52 παρ. 3 του ΧΘΔ.

²⁷² Βλ. άρθρο 52 παρ. 4 του ΧΘΔ.

«Ωστόσο, δεν οδηγούν σε αξιώσεις για λήψη θετικής δράσης από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης ή τις αρχές των κρατών μελών²⁷³».

Επομένως, με τα δικαιώματα θεσμοθετούνται διατάξεις άμεσης ισχύος και εφαρμογής και δεσμεύουν τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα όργανα των κρατών μελών για υιοθέτηση μιας θετικής δράσης - πράξης (υποκειμενικά αγωγή δικαιώματα)²⁷⁴. Αντίθετα οι αρχές έχουν την αντικειμενική πλευρά (αντικειμενικοί κανόνες δικαίου) του δικαιώματος, στερούμενες της υποκειμενικής πλευράς· με άλλα λόγια έχουν προγραμματικό χαρακτήρα και απαιτούνται νομοθετικά και εκτελεστικά μέτρα για την εφαρμογή τους. Επειδή ο Χάρτης δεν προσδιορίζει ποιες διατάξεις εμπεριέχουν αρχές και ποιες δικαιώματα, αυτονόητο είναι ότι απαιτείται έρευνα από το ΔΕΕ και συγκριμένα «των διατάξεων της Ένωσης, της νομικής τους φύσης και των σχετικών αποφάσεων του Δικαστηρίου»²⁷⁵.

Τέτοιες αρχές περιλαμβάνονται για παράδειγμα στα άρθρο 25 αναφορικά με τα δικαιώματα των ηλικιωμένων και στο άρθρο 26 σχετικά με την ένταξη των ατόμων με αναπηρίες. Μία τέτοια αρχή θεωρείται ότι αποτελεί και η διάταξη του άρθρου 37 του ΧΘΔ, η οποία, εξαγγέλλει την ήδη υπάρχουσα αρχή κατά την οποία: «το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνεται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζεται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης».

²⁷³ Βλ. Β. Χριστιανός - Μ. Περάκης, Νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, Α' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σελ. 407.

²⁷⁴ Αυτά δηλ. που ο ιδιώτης μπορεί να επικαλεσθεί ενώπιον δικαστή και να ζητήσει την προστασία του.

²⁷⁵ Βλ. Αστ. Πλιάκου, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 104.

Η διάταξη αυτή κατακρίθηκε και θεωρήθηκε ως μία απλή κατευθυντήρια οδηγία, η οποία έχει πολιτικό χαρακτήρα και απευθύνεται μόνο στα όργανα της Ένωσης. Δεν πρόκειται για ένα ρητό δικαίωμα στο περιβάλλον καθώς επαναλαμβάνει τη ρύθμιση του άρθρου 11 της ΣΛΕΕ χωρίς να καθορίζει ποιός δύναται άμεσα να επωφεληθεί από δικαίωμα, προσδίνοντας του μορφή ατομικού δικαιώματος, πλην όμως μπορεί να συμβάλλει στην περιφρούρηση του περιβάλλοντος.

Αν και η νομολογία του ΔΕΕ αναφορικά με το άρθρο 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων είναι περιορισμένη, εντούτοις είναι πολύ σημαντική και διαφωτιστική.

Το ΔΕΕ έκανε για πρώτη φορά χρήση του άρθρου 37 του Χάρτη σε απόφαση της 21^{ης} Δεκεμβρίου 2009²⁷⁶ για να διαπιστώσει αν η Δημοκρατία της Αυστρίας, απαγορεύοντας σε φορτηγά άνω των 7,5 τόνων που μεταφέρουν ορισμένα είδη εμπορευμάτων να κυκλοφορούν σε τμήμα του αυτοκινητοδρόμου A 12 στην κοιλάδα του Inn (Αυστρία), παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 34 και 35 της ΣΛΕΕ. Τα εθνικά μέτρα δυνάμει να παρακωλύσουν το ενδοκοινοτικό εμπόριο μπορούν να δικαιολογηθούν μόνο για επιτακτικούς λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, η οποία περιλαμβάνει, κατ' αρχήν, και την προστασία της ανθρώπινης υγείας, υπό την προϋπόθεση ότι τα μέτρα αυτά είναι ανάλογα προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο για την επίτευξή του μέτρο, εντούτοις, η εν λόγω απαγόρευση δεν μπορεί να δικαιολογηθεί γι' αυτόν τον λόγο, εφόσον δεν αποδείχθηκε ότι ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν μπορούσε να επιτευχθεί με άλλα μέτρα λιγότερο περιοριστικά για την ελευθερία της κυκλοφορίας.

Τέλος, το ΔΕΕ υποστήριξε ότι, οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας και της δημόσιας υγείας πρέπει να ενταχθούν στον

²⁷⁶ Βλ. ΔΕΕ, υπ. C-28/2009 (Επιτροπή κατά Αυστρίας).

καθορισμό και την εφαρμογή των ενωσιακών πολιτικών και δράσεων της Κοινότητας. Εξάλλου, ο καθολικός και θεμελιώδης χαρακτήρας των σκοπών αυτών επιβεβαιώνεται στα άρθρα 37 και 35 του Χάρτη^{277,278}.

Σε ετέρα υπόθεση, το Γενικό Δικαστήριο επικαλέστηκε το άρθρο 37 του Χάρτη, αναφορικά με το αίτημα της γερμανικής εταιρείας Romonta²⁷⁹ για δωρεάν χορήγηση δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίων, το οποίο είχε απορριφθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το ΓΕΔ συμφώνησε²⁸⁰ με τις θέσεις της Επιτροπής, υποστηρίζοντας επιπλέον ότι η ελεύθερη άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας και το δικαίωμα ιδιοκτησίας δεν αποτελούν απόλυτα προνόμια, αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε σχέση με τη λειτουργία τους εντός του κοινωνικού πλαισίου. Κατά συνέπεια, η άσκηση των ελευθεριών αυτών και του δικαιώματος ιδιοκτησίας μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς, υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί κατατείνουν πράγματι στην επίτευξη σκοπών γενικού συμφέροντος²⁸¹ τους οποίους επιδιώκει η Ένωση και δεν αποτελούν, λαμβανομένου υπόψη του επιδιωκόμενου σκοπού, υπέρμετρη και επαχθή παρέμβαση θίγουσα την ίδια την υπόσταση των δικαιωμάτων αυτών.

Το ΓΕΔ διεπίστωσε συναφώς ότι η Επιτροπή, θεσπίζοντας πλήρως εναρμονισμένα μέτρα εφαρμογής σε επίπεδο Ένωσης όσον αφορά την εναρμονισμένη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων αερίων θερμοκηπίων έπρεπε να σταθμίσει τα θεμελιώδη δικαιώματα των φορέων εκμεταλλεύσεως εγκαταστάσεων, αφενός, και την προστασία του

²⁷⁷ Βλ. ΔΕΕ, υπ. C-28/2009 (Επιτροπή κατά Αυστρίας), σκέψη 120.

²⁷⁸ Βλ. ΔΕΕ, υπ. C-440/05, (Επιτροπή κατά Συμβουλίου) κυρίως σκέψη 120.

²⁷⁹ Βλ. ΓΕΔ, υπ. T-614/13 (Romonta κατά Επιτροπής).

²⁸⁰ Ο.π., σκέψεις 59-82.

²⁸¹ Ο.π., σκέψη 60. Κατά παγία νομολογία, η προστασία του περιβάλλοντος καταλέγεται μεταξύ των σκοπών αυτών.

περιβάλλοντος, κατά το άρθρο 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, το άρθρο 3, παράγραφος 3, πρώτο εδάφιο, ΣΕΕ και τα άρθρα 11 και 191 της ΣΛΕΕ, αφετέρου²⁸². Συνεπώς η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να αποτελέσει βάσιμο λόγο περιορισμού του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και της ελεύθερης άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας.

Δεδομένου ότι έχει υιοθετηθεί μία περιβαλλοντική αρχή στον Χάρτη χωρίς να εξασφαλίζεται η ίδια εγγυητική λειτουργία που θα παρείχε η ρητή κατοχύρωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον, η αξιοποίηση της εν λόγω αρχής μπορεί να γίνει με παραπομπή σε άλλα κατοχυρωμένα δικαιώματα του Χάρτη, τα οποία διαθέτουν ένα παγιωμένο, κατανοητό και αναγνωρισμένο νοηματικό περιεχόμενο.

Έτσι, η αξίωση της προστασίας του περιβάλλοντος θα μπορούσε να διασφαλιστεί δια της επίκλησης άλλων δικαιωμάτων, δρώντας έτσι παραπληρωματικά με άλλα άρθρα ώστε να επιτευχθεί μεγαλύτερος βαθμός προστασίας. Εκ των ατομικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη, οι διατάξεις που θα μπορούσαν να τύχουν εφαρμογής είναι αυτές των άρθρων 2 και 7 που κατοχυρώνουν το δικαίωμα στη ζωή²⁸³ και το σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, κατ' αναλογία με τις διατάξεις των άρθρων 2 και 8 της ΕΣΔΑ αντίστοιχα και που έχουν επικληθεί από το ΕΔΔΑ. Επίσης και η επίκληση του άρθρου 35 του Χάρτη είναι δυνατή, στο οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα προστασίας της υγείας, λόγω της άρρηκτης σύνδεσης του περιβάλλοντος με την υγεία.

Προσέτι, τα πολιτικά δικαιώματα μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της προστασίας του περιβάλλοντος στο βαθμό που

²⁸² Ο.π., σκέψη 76.

²⁸³ Π.χ. η πολιτική για περιορισμό της ατμοσφαιρικής ρύπανσης όταν δεν έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

εξασφαλίζεται η συμμετοχή των πολιτών της Ένωσης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων με περιβαλλοντικό ενδιαφέρον²⁸⁴. Ομοίως και τα κοινωνικά δικαιώματα²⁸⁵ στο βαθμό που αποσκοπούν στη θέσπιση ποιοτικών προδιαγραφών σε αντιστοιχία με την ανθρώπινη ευημερία.

Η απουσία υιοθέτησης ενός δικαιώματος προστασίας του περιβάλλοντος οφείλεται στο γεγονός ότι παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα εν αντιθέσει με όλα τα άλλα δικαιώματα: δεν έχει συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο, δεν είναι ένα μονοδιάστατο και ομοιογενές δικαίωμα αλλά αναλύεται σε ειδικότερες απαιτήσεις με κυμαινόμενες δεσμευτικές προεκτάσεις^{286,287}.

Τέλος, το υψηλό επίπεδο προστασίας περιβάλλοντος που κατοχυρώνεται στο Χάρτη, ορίζεται και εξειδικεύεται δια του παραγώγου δικαίου, το οποίο τελεί υπό τον έλεγχο του ΔΕΕ. Η ερμηνεία που υιοθετείται από το ΔΕΕ είναι ότι η προστασία του περιβάλλοντος, αποτελεί, κατά παγία νομολογία, σκοπό γενικού συμφέροντος²⁸⁸ και

²⁸⁴ Π.χ. Το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα (άρθρο 42) κ.ά.

²⁸⁵ Π.χ. Το δικαίωμα στην παιδεία (άρθρο 14) , στην εργασία (άρθρο 15) κ.ά.

²⁸⁶ Βλ. Γ. Δελλή, Κοινωνικό Δίκαιο Περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1998, σελ. 250-258.

²⁸⁷ Η νομολογία του ΔΕΕ έχει συμβάλει στην έμμεση δικαστική περιφρούρηση του δικαιώματος δια τη αναγνώρισης έμμεσου αποτελέσματος οδηγιών περιβαλλοντικού περιεχομένου. Π.χ. ΔΕΕ, υπ. C-435/97, (WWF και λοιποί), C-201/02 (Delena Wells και Υπουργός Μεταφορών, Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειών). Βλ. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 13.83-126.

²⁸⁸ Βλ. ΔΕΚ, υπ. C-240/83 (Procureur de la République κατά ADBHU) σκέψη 13, C-379/08 (Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europa SpA και Syndial SpA κατά Ministero dello Sviluppo economico και λοιπών), και συνεκδικαζόμενη υποθέση C-380/08 (ENI SpA κατά Ministero Ambiente e Tutela del Territorio e del Mare και λοιπών) σκέψη 81 και την εκεί παρατιθεμένη βιβλιογραφία.

συνεπώς η Ένωση υποχρεούται να τη λαμβάνει ως βασικό ερμηνευτικό εργαλείο του ενωσιακού δικαίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Είναι πράγματι εντυπωσιακό ότι η ελληνική διανόηση είχε φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ώστε να συλλάβει την αξία του περιβάλλοντος, η οποία προστατευόταν με διατάξεις από την πολιτεία.

Ειδικά για την ένδοξη πόλη της παλλάδος, αν εκτιμηθούν τα θεσμικά μέτρα που είχαν ληφθεί από το Σόλωνα για τις αγροτικές καλλιέργειες, υδροδότηση κ.α.²⁸⁹ θα διαπιστωθεί ένα ευρύ φάσμα παρεμβάσεων και την αγωνία του νομοθέτη για την εξασφάλιση υψηλής ποιότητας στην πόλη.

Το περιβάλλον το είχε ανάγει σε αξία και η διδασκαλία της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας του Χριστού, ήδη από τη δημιουργία του κόσμου. Μάλιστα η προσπάθεια προστασίας του διαφαίνεται και στη θεία λειτουργία που μνημονεύεται συνεχώς.

Καίτοι το περιβάλλον έχει αρχίσει να καταστρέφεται εκατοντάδες χρόνια, συστηματικές προσπάθειες για την προστασία του, άρχισαν μόλις στα μέσα του 21^{ου} αι. μ.Χ.

Παραμένει όμως λυπηρό το γεγονός ότι ακόμα δεν έχει αποτυπωθεί ρητά το δικαίωμα της προστασίας του περιβάλλοντος σε ένα διεθνές κείμενο με νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα. Η όποια ρητή κατοχύρωση έχει συνήθως περιφερειακό χαρακτήρα ή περιορισμένη εμβέλεια προσανατολιζόμενη σε συγκριμένη ομάδα ατόμων.

Προσέτι αν και αποτυπώνεται σε ορισμένα διεθνή κείμενα, αυτά στερούνται δεσμευτικότητας.

Έπρεπε να φτάσουμε στη δεκαετία του 1970 με τη διακήρυξη της Στοκχόλμης για να αναφερόμαστε στην προστασία του περιβάλλοντος.

Παρά ταύτα αυτή η εξέλιξη δεν συνεχίστηκε και παρατηρήθηκε μια οπισθοδρόμηση μία με τη Διακήρυξη του Ρίο, η οποία κατέστησε πιο

²⁸⁹ Βλ. Πλουτάρχου, Παράλληλοι Βίοι, Σόλων, 23-25.

χαλαρή τη σύνδεση μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος δεν κατοχυρώνεται ρητά στην πλειονότητα των συνταγμάτων των ευρωπαϊκών κρατών. Αντίθετα, σε ορισμένα συντάγματα είτε χαρακτηρίζεται ως κρατική υποχρέωση είτε παραπέμπουν σε άλλες συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνονται δικαιώματα προκειμένου να θεμελιώσουν το δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος.

Ωστόσο στους πρωτόρους της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος, ανάμεσα στα κράτη της τότε ΕΟΚ, ήταν η Ελλάδα, όπου στο άρθρο 24 του Σ. αποτυπωνόταν η υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος και με την αναθεώρηση του 2001 κατοχυρώνεται ρητά ανάλογο δικαίωμα.

Παράλληλα ούτε η ΕΣΔΑ κατοχυρώνει ρητά δικαίωμα που να προστατεύει το περιβάλλον. Αυτό ήταν λογικό, καθώς το χωροχρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ιδρύθηκε δεν ήταν απαραίτητη η προστασία του περιβάλλοντος αλλά και αν υιοθετούντο σχετική διάταξη, αυτή θα συνεπαγόταν υπέρογκες δαπάνες που τα κράτη μέλη δεν θα ήταν διατεθειμένα να καλύψουν.

Ωστόσο με τη ευρηματική του νομολογία το ΕΔΔΑ επιχείρησε τη διασύνδεση του δικαιώματος του περιβάλλοντος μέσω άλλων διατάξεων της ΕΣΔΑ. Άλλωστε, όπως επανειλημμένα, έχει επισημάνει το ΕΔΔΑ, η ΕΣΔΑ είναι ένα ζωντανό κείμενο και πρέπει να ερμηνεύεται βάσει των δεδομένων συνθηκών.

Καθώς δεν κατοχυρώνεται ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον, το ΕΔΔΑ έκρινε αναγκαία την αξιοποίηση άλλων διατάξεων της ΕΣΔΑ, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύσουν για τη θεμελίωση ενός δικαιώματος περιβάλλοντος.

Έτσι, χρησιμοποίησε κυρίως το δικαίωμα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής για να το συνδέσει με το δικαίωμα στο περιβάλλον. Δευτερευόντως το ΕΔΔΑ παρέπεμψε και σε άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ όπως το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην πληροφόρηση και το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης.

Παρόμοια και η δεύτερη σύμβαση που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν περιείχε διάταξη προστασίας του περιβάλλοντος. Η ΕΕΚΔ χρησιμοποίησε κατ' ανάλογο τρόπο τις διατάξεις του ΕΚΧ, όπως δηλ. έκανε το ΕΔΔΑ, και συνέδεσε το δικαίωμα της υγείας με τη διασφάλιση της προστασίας του περιβάλλοντος.

Αλλωστε το δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος είναι ένα συλλογικό έννομο αγαθό, άρρηκτα συνδεδεμένο με την δημιουργία και διατήρηση συνθηκών, οι οποίες θα εξασφαλίζουν υψηλό βιοτικό επίπεδο και υγεία.

Τέλος και στο ενωσιακό επίπεδο δεν κατοχυρώνεται ρητά ένα δικαίωμα. Στη διάρκεια εξέλιξης και μετεξέλιξης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η πρώτη αναφορά σε ενωσιακή περιβαλλοντική πολιτική έγινε με την αναθεώρηση των ιδρυτικών συνθηκών με την ΕΕΠ.

Με το πέρασμα του χρόνου και ελλείψει ενός καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων και εγκαλούμενη συνεχώς για δημοκρατικό έλλειμμα, η Ένωση υιοθέτησε τον ΧΘΔ και το κατέστησε δεσμευτικό, περιέχοντας και τις τρεις γενιές δικαιωμάτων. Το ΔΕΕ ήδη είχε αναγνωρίζει την ύπαρξη δικαιωμάτων γενικά στο ενωσιακό δίκαιο, συνδεδεμένα αρχικά με τον πολίτη της αγοράς.

Παρά ταύτα στο άρθρο 37 του ΧΘΔ γίνεται αναφορά όπου εξαγγέλλεται η ήδη υπάρχουσα αρχή της αειφορίας. Δεν αποτυπώνεται ρητά ένα δικαίωμα, αλλά η διάταξη του άρθρου 37 του ΧΘΔ αποτελεί αρχή, μία κατευθυντήρια οδηγία, η οποία έχει πολιτικό χαρακτήρα και

απευθύνεται μόνο στα όργανα της Ένωσης. Δεν πρόκειται για ένα ρητό δικαίωμα στο περιβάλλον αλλά μπορεί να συμβάλλει στην περιφρούρηση της προστασίας του περιβάλλοντος.

Καίτοι παρά την απουσία ενός ρητά αναγνωρισμένου δικαιώματος, η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί έναν από τους ουσιώδεις στόχους της Ένωσης και συνεπώς υφίσταται καθαυτή ως αρχή του ενωσιακού δικαίου της Ένωσης από της ίδρυσης των Κοινοτήτων.

Τέλος, σε κανένα από τα ευρωπαϊκά κείμενα δεν κατοχυρώνεται ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον που να προστατεύει αποτελεσματικά όλες τις πτυχές του περιβάλλοντος.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Τὸ δάσος

Τὸ δάσος πὸν λαχτάριζες
ὥσπου νὰ τὸ περάσεις,
τώρα νὰ τὸ ξεχάσεις
διαβάτη ἀποσπερνέ.

Μιὰ αὐγινή, τὸ κούρσεψαν
ἀνίδρωτοι λοτόμοι,
κι ἐκεῖ εἶναι τώρα δρόμοι
διαβάτη ἀποσπερνέ.

Τὸ τρίσβαθο ἀναστέναγμα
πὸν ἄγγιζε τὴν καρδιά σου
κι ἔσπασε τὰ γόνατά σου
δὲ θὰ τ' ἀκούσεις πιά,

τὸ πήρανε στὰ διάπλατα
περίτρομα φτερά τους
καὶ τό 'καμαν λαλιά τους
τὰ νύχτια τὰ πουλιά.

Καὶ κάτι πὸν βραχνόκραζε
μὲ μιὰ φωνὴ ἀνθρώπου,
στὸ ἡμέρωμα τοῦ τόπου
βουβάθηκε κι αὐτό.

Τὸ σιγαλὸ τραγούδισμα
πὸν σ' ἔσερνε διαβάτη
σὲ μαγικὸ παλάτι
δίχως ἐλπίδα αὐγῆς,

τὸ πήρανε -γιὰ κοίταξε-
στερνὴ ἀνατριχίλα
τὰ πεθαμένα φύλλα
πὸν ἀπόμειναν στὴ γῆς.

Κι ἡ ἄρπα μὲ τὸν ἦχο της
πὸν σὲ γλυκομεθοῦσε
μὰ κρύφια σοῦ χτυποῦσε
θανάτου μουσική,

χάθηκε μὲ τὴν ἄγγιχτη
πὸν τὴν κρατοῦσε κόρη,
στὰ πέλαγα, στὰ ὄρη,
νὰ μὴν ξανακουστειῖ.

Τὸ δάσος πὸν λαχτάριζες
ὥσπου νὰ τὸ περάσεις,
τώρα νὰ τὸ ξεχάσεις
διαβάτη ἀποσπερνέ,

γεννήκαν νεκροκρέβατα
τ' ἄγρια δεντρά του τώρα
καὶ θὰ τὰ βρεῖς στὴ χώρα
διαβάτη ἀποσπερνέ.

Μιλτιάδης Μαλακάσης, 1895

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

I. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Σ. Αδάμ - Μαγνήσαλη, Η απονομή της Δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008.
2. Ν. Αλιπράντης, Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2005.
3. Γαβ. Αμίτσης, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης - Το θεσμικό πλαίσιο, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1999.
4. Γαβ. Αμίτσης, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
5. Θ. Ανθοπούλου - Δ. Παπαδοπούλου (επιμ), Περιβάλλον και Κοινωνία, Μύθοι και Πραγματικότητα, Α' Έκδοση, εκδ. Γουτεμβέργιος, Αθήνα 2005.
6. Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία, Θ. Τασόπουλος, εκδ. Γεωργιάδης, Αθήνα 2004.
7. Αριστοτέλους, Ρητορική, Δ. Λυπουρλής, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004.
8. Αικ. Γιαννακοπούλου, Η νομική προστασία του περιβάλλοντος, εκδ. Π. Σάκκουλας, Αθήνα 1981.
9. Α. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Α. Μπρεδήμας, Λ. - Α. Σισιλιάνος (επιμ.), Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008.
10. Κάλλιστος Ware, Οικολογική κρίση και ελπίδα, Α' Έκδοση, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008.

11. Π. Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2012.
12. Φ. Δεκάζου - Στεφανοπούλου, Παισιανίου Λατρευτικά, Β' Έκδοση, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
13. Μ. Δεκλερής, Ο Δωδεκάλογος του Περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1996.
14. Γ. Δελλής, Κοινωνικό Δίκαιο Περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1998.
15. Δ. Δούσης, Όταν αντάμωσα τις μούσες, Έμμετροι Διαλογισμοί, Αθήνα 2015.
16. Ουμ. Έκο, Το εκκρεμές του Φουκώ, μτφρ. Ε. καλλιφατίδη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Η' Έκδοση, Αθήνα 2000.
17. Διον. Ζακυθηνός, Εισαγωγή εις την ιστορίαν του πολιτισμού, Β' Έκδοση, εκδ. Η στέγη του βιβλίου, Αθήνα, 1955.
18. Η Παλαιά Διαθήκη, εκδ. Αποστολική Διακονία της Ελλάδος.
19. Καινή Διαθήκη, Ε' Έκδοση, εκδ. Αποστολική Διακονία της Ελλάδος, Αθήνα 2005.
20. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Δ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.
21. Π. Κ. Ιωακειμίδης, Η Συνθήκη της Λισσαβώνας, Β' Έκδοση, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2010.
22. Π. Κ. Ιωακειμίδης, Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
23. Ι. Κακριδής (επιμ.), Ελληνική Μυθολογία, Τόμοι Β', Δ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.
24. Γ. Καλαβρός - Θ. Γεωργόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Τόμος ΙΙ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2010.

-
25. Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2011.
26. Ν. Καλτσόγια - Τουρναβότη, Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
27. Λ. Καρατζά, 4 Κώδικες, ΛΕ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.
28. Δ. Κόρσος, Εισηγήσεις Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου, Τόμος Β', Τεύχος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1985.
29. Ευ. Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008.
30. Ι. Κυριτσάκη, Το δικαίωμα στο περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.
31. Ε. Λιδέλλου - Ρ. Σκώττου, Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Β' Έκδοση, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2006.
32. Α. Μαγγανάς, Χ. Χρυσανθάκης, Δ. Βανδώρος, Λ. Καρατζά, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011.
33. Ν. Μαραβέγιας (επιμ.), Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό χώρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011.
34. Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση, Οργάνωση και Πολιτικές, 50 Χρόνια, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2007.
35. Ανδρ. Μαρκαντωνάτου - Σκαλτσά, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2013.
36. Ανδρ. Μαρκαντωνάτου - Σκαλτσά, Η προστασία του Διοικουμένου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1999.
37. Στ. Ματζουράνη - Σκαλτσάρη, Ηρακλής, Ο πανανθρώπινος ήρωας της ελληνικής φυλής, ιδιωτική έκδοση.

-
38. Μ. Μιχόπουλος, *Από τον Θησέα στον Κλεισθένη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2004.
39. Thomas More: *Ουτοπία* - Francis Bacon: *Νέα Ατλαντίς* – Henry Neville: *Η Νήσος των Πάιν*, *Τρία Κείμενα για την Ουτοπία*, (Γρ. Κονδύλης μεταφρ.) εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.
40. Γ. Μπαλής, *Γενικά αρχαία αστικού δικαίου*, Η' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1961.
41. Χρ. Μπουρολογιάννη - Βράιλα και Ελ. Πετρουλιά, *Διεθνείς Συμβάσεις Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που δεσμεύουν την Ελλάδα*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2003.
42. Π. Νάσκου - Περγράκη, *Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών*, Γ' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
43. Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, *Προσευχητάριον Κατανυκτικόν*, Δ' Έκδοση, εκδ. Το Περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 2010.
44. Θ. Παναγόπουλος, *Δίκαιο Περιβάλλοντος*, Γ' Έκδοση, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2001.
45. Δ. Παπαγιάννης, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Δ' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2011.
46. Βλ. Παπαγρηγορίου, *Εισηγήσεις Διοικητικού Δικαίου*, Τεύχος Α', Δ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.
47. Βλ. Παπαγρηγορίου, *Οι υγρότοποι διεθνούς ενδιαφέροντος*, *Η Διεθνής Σύμβαση του Ramsar και η Ελληνική Έννομη Τάξη*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2000.
48. Βλ. Παπαγρηγορίου, *Πολεοδομία, Περιβάλλον, Απαλλοτρίωση*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2003.
49. Βλ. Παπαγρηγορίου, *Πολεοδομία, Εισαγωγή, θεσμοί, πολιτική*, Δ' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011.

-
50. Ν. Παπαχατζής, Πausανίου Περιήγησις, Τόμος Ι, Αττικά, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.
51. Ν. Παπαχατζής, Πausανίου Περιήγησις, Τόμος V, Βοιωτικά - Φωκικά, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.
52. Σωφ. Παπούτσογλου, Εφηρμοσμένη Υδροβιολογία, Μέρος Α': Το Υδάτινο Περιβάλλον και οι Οργανισμοί του, εκδ. Σταμούλης, Πειραιάς 1992.
53. Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος ΜΣτ', Αθήνα 2004.
54. Ι. Πασσάς, Τα Ορφικά, εκδ. Εγκυκλοπαίδεια του Ήλιου.
55. Μ. Περάκης, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015.
56. Στ. Περγράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2009.
57. Αστ. Πλιάκος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.
58. Πολυδεύκης, Ονομαστικόν, Τόμος Β', Α' Έκδοση, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2004.
59. Κ. Ποντίκης, Γενική Δενδροκομία, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 1997.
60. Γέροντος Πορφυρίου, Ανθολόγιο Συμβουλών, εκδ. Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος, Μήλεσι Αττικής 2010.
61. Γέροντος Πορφυρίου, Βίος και Λόγοι, Θ' Έκδοση, εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2008.
62. Αθ. Ράικος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Δ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011.
63. Εμμ. Ρούκουνας, Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1995.

-
64. Αλ. Σακελλαρόπουλος, Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος από νομική σκοπιά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1987.
65. Α.Ι. Σβώλος - Γ.Κ. Βλάχος Το Σύνταγμα της Ελλάδος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1978.
66. Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Β' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011.
67. Γλ. Σιούτη, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1985.
68. Αλ. Σμέμαν, Για να ζήσει ο κόσμος, μτφρ. Ζήσ. Λορεντζάτου, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.
69. Γ. Σμπώκος, Εφαρμογές μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011.
70. Ι. Σταματάκος, Λεξικόν της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα 2002.
71. Μ. Στεφανάκη - Νικηφοράκη, Συστηματική Βοτανική Τόμος Α' και Β', εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 1999.
72. Στ. - Θ. Στεφανόπουλος, Ελλήνων Θέσμια, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2004.
73. Κ. Στεφάνου - Μ. Τσινισιζέλης - Αρ. Φατούρος - Θ. Χριστοδουλίδης (επ.), Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Συλλογικό Έργο, τ. Α' και Γ', εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006.
74. Α. Ι. Τάχος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Ε' Έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1998.
75. Α. Ι. Τάχος, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 1992.
76. Β. Τζέμος (επιμ.), Ο χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015.
77. Ι. Τριανταφυλλόπουλος, Ελληνικά Δίκαια, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1978.

-
78. Ε. Τροβά, Το πολιτιστικό περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 1975/86/01, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2003.
79. Σ. Τρωιάνος - Ι. Βελισσαροπούλου - Καρακώστα, Ιστορία Δικαίου, Γ' Έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
80. Γρ. Τσάλτας - Χ. Πλατιάς, Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010.
81. Β. Χριστιανός - Μ. Περάκης, Νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, Α' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010.
82. Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Γ' Έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006.
83. Μ. Χρυσομάλλης, Η Συνθήκη, της Λισαβόνας και η βελτίωση της Δημοκρατίας και της Αποτελεσματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2010.

II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. A. Adonis and S. Jones, Subsidiarity and the European Community's Constitutional Future, Discussion Paper No. 2 Center for European Studies Oxford 1991.
2. H. Barnett, Constitutional and administrative law, 5th ed., Routledge-Cavendish, London 2004.
3. M. Cappelletti – M. Secombe – J. Weiler, Integration through law 1986 para. 1 introduction.
4. P. Craig & G. De Búrca, EU law: text, cases, and materials, 4th ed., Oxford University Press, Oxford 2007.
5. R. Dehousse, Europe after Maastricht: an ever closer union?, Laws Books in Europe, München 1994.

6. D. Elazar – I. Greilsammer, Federal Democracy: The USA and Europe Compared – A political science perspective, in *Integration through Law*, v.1, book 1, 1986, 71 επ. 89 επ., 91-9.
7. M. Langford, *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, Cambridge 2009.

III. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

1. <http://cmds.ceu.hu/article/2014-12-18/road-more-transparency-access-information-under-article-10-echr>
2. <http://conventions.coe.int>
3. <http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf>
4. http://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/caselaw/index_en.htm
5. <http://el.wikisource.org/wiki>
6. http://portal.unesco.org/ci/en/files/26685/12095497593presentation_virginie_flores.pdf/presentation_virginie_flores.pdf
7. <http://www.bioport.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=43>
8. <http://www.coe.int/en/web/portal/home>
9. <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/>
10. <http://www.constitutionalism.gr/site>
11. <https://www.google.gr/books>
12. <http://www.greekencyclopedia.com/ippodamos-5os-ai-px-p18024.html>
13. <http://www.iamm.com/magnaarticles.htm>
14. <http://www.iranon.gr/ATHINA/ATHINA15TEXT.htm>
15. <http://kpekastor.kas.sch.gr/peekpe4/proceedings/synedria6/xatziparaskevaidis.pdf>
16. <http://www.ministryofjustice.gr>
17. <http://www.mfhr.gr>

18. <http://www.nomosphysis.org.gr>
19. http://www.nsk.gov.gr/webnsk/search_edad.jsp
20. <http://panagiotisandriopoulos.blogspot.gr/2010/07/cd.html>
21. <http://www.righttoenvironment.org/default.asp?pid=91>
22. <http://travelswithmiha.com/wp-content/uploads/2012/09/Voronet-West-Wall1.jpg>
23. <https://www.utexas.edu/courses/classicalarch/readings/umma.html>
24. <http://www.whi-berlin.eu/documents>

IV. ΠΗΓΕΣ

1. Αριστοτέλης
 - Αθηναίων Πολιτεία
 - Πολιτικά
2. Διογένης Λαέρτιος
 - Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων
3. Ίσοκράτης
 - Αἰγινήτικος
4. Καινή Διαθήκη
 - Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον
 - Κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον
 - Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον
5. Καλλίμαχος
 - Ὕμνοι
6. Λυσίας,
 - Ἀρεοπαγιτικός περὶ τοῦ σηκοῦ ἀπολογία
7. Ὅμηρος
 - Ἰλιάς

- Ὀδύσσεια
8. Ὀρφεύς
- Ὕμνοι
9. Παλαιά Διαθήκη
- Βασιλείων Γ
 - Γένεσις
10. Πausανίας
- Ελλάδος Περιήγησις ΙΧ, Χ
11. Πλάτων
- Κριτίας
 - Νόμοι
12. Πλούταρχος
- Βίοι Παράλληλοι
 - ο Θεμιστοκλής
 - ο Σόλων
 - Ἠθικά
 - ο Πολιτικά Παραγγέλματα
13. Πολυδεύκης
- Ὀνομαστικὸν
14. Πορφύριος
- Περί ἀποχῆς ἐμψύχων
15. Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἑξάβιβλος